

[Erdélyi Magyar Adatbank]

Koncsol László
Kacsa, Kacsa, boszorkány vagy!

[Erdélyi Magyar Adatbank]

©Köncsol László

ISBN 80-7149-019-9

[Erdélyi Magyar Adatbank]

Koncsol László

Kacsa, Kacsa, boszorkány vagy!

RÉGI CSALLÓKÖZI BŰNÜGYEK

Kalligram Könyvkiadó
Pozsony

Előszó

Forráskutatásaim közben elég hamar kiderült, a volt Pozsony megyei Levéltárból kifejlesztett körzeti gyűjtemény (Štátny oblastný archív Bratislava) egyik belső munkatársa jelezte, hogy ők gondozzák az egykori Pozsony megyei Törvényszék gazdag irattárát, s hogy a perek aktáit több esztendő munkájával éppen ő regesztázta volt. A biztató hírt tudomásul vettem, de idő hiányában évekig nem kerítettem sort rá, hogy a közép- és újkori periratokba tekintsek. Végül is tavalyelőtt, 1990 tavaszán futottam végig a tartalmi kivonaton, s kértem asztalomra néhány olyan anyagot, amely mint Diósförgepatony és Kisfalud múltjának kutatóját közvetlenül vagy egészen közelről érdekelhet. Ilyen az 1846. évi bögyölyi kocsmai verekedés meg a dióspatonyi cselédlányka többszöri megvertetésének és halálának históriája, s ilyen az 1730-as kisfaludi kocsmai párbaj, amelynek lényegét Bél Mátyás a *Notitia* Pozsony megyét bemutató kötetében a helyszín s a szereplők pontos megjelölése nélkül ugyan, de azonmód az olvasói közvélemény elé tárta. A két hodosi felekezeti patvarkodás azért érintett közelről, mert az alsó Patonyok kálvinistáit 1870-ig hodosi prédikátorok pásztorolták, s nagyjából 1726-ig, miként az az egyházzellei és szentmihályfai róm. kat. anyakönyvek bejegyzései tanúsítják, a korabeli alsó Patonyok (Diós-, Bögyöly-, az akkor már kihalófélben talált Hegy- és Felszer-, valamint az épp születőben volt Förgepatony) népe kevés kivétellel ehhez a protestáns felekezethez tartozott, így ami a hodosi lelkésszel történt, az a patonyi híveket is terhelte. Önként kínálkozott a hodosi felekezeti perek mellé az

alistáli protestánsok ügyében folytatott vizsgálat, s Kúr Géza vallástörténeti feldolgozásából (*A Komáromi Református Egyházmegye*, Komárom, 1937) meg Ipolyi Arnold *Csallóközi úti-képek* c. munkájából már tudtam is róluk egyet-mást. A nyéki boszorkányper részletességével s gazdag és színes korabeli életanyagával, a további kettő pedig sajátos helytörténeti s emberi vonatkozásaival ragadott meg. Így állt össze mintegy kísérletképp jelen könyvecském anyaga. Magam is kíváncsi voltam, mit kezdhetek ezzel az értékes, fontos régi szöveghalmazzal, miként hasznosítom kutatásaimban, s milyen alakban mutathatom be olvasóimnak.

A fölmutatás három alapformája közül választhatam. Az első a forráskiadvány volna: betűhív alakban tenni közzé minden bűnügy aktáit latinul és magyarul, ahogyan írták őket. Erre azonban megfelelő fórum, pénzforrások és népes közönség hiányában gondolnunk sem lehetne. A másik szélső esély az anyagok novelisztikus vagy regényes, írói feldolgozása, netán színpadra vitele lett volna; erre viszont kedvemből sem, időmből sem futná. Akit valamelyik történet ilyesmire ihlet, ám gyűrközzék neki, érlelje ki s gyúrja szépirodalomká a nyersanyagot, én viszont úgy éreztem, hogy csak a köztes harmadik alakját választhatom az anyag bemutatásának. Ha csak egy mód van rá, ha tudniillik egyetlen cselekményt vagy időláncolatban pergő eseménysort jár körül a vizsgálat, a cselekményt a maga logikája mentén rekonstruálom, a vizsgálati anyagot e váz köré szervezem, s a lehetőleg tömör összekötő szövegbe annyi eredeti, hiteles, színes vallomásanyagot építek, amennyi lehetséges. Itt tanúkihallgatási vagy vallatási (inkvizicionális) jegyzőkönyvekről van szó, s ezeket az utókor szerencséjére és hasznára mindig a tanúk anyanyelvén, a mi esetünkben magyarul vezették. Ahol a levéltári anyag természete, mint a kisma-

gyari tolvaj fiúcska esetében, más, mert a vizsgálat nem egyetlen cselekmény, hanem kisebb-nagyobb lopások egymástól elszigetelt estei köré csomósodik, mégis inkább az első módszert kellett választanom: forráskiadványt csinállok benne, bár persze a szöveg helyesírását a mai normához idomítom. Ez egyébként az egész anyagra érvényes, mert az idézett jegyzőkönyvrészletek nyelve változatlan, csak helyesírásuk követi általában, de nem mindenütt a mai szabályokat.

Kutatásaimnak ezt a medrét tovább ásnám, ha időm engedné, s úgy látnám, hogy a benne csordogáló tudás iránt eleven az olvasók szomjúsága. Az anyag értékét néhez lenne fölbecsülnünk, nyelvészek, jog-, vallás-, művelődéstörténészek, a történelmi néprajz kutatói, családtörténészek s a régió, főleg a Csallóköz múltja iránt érdeklődő olvasók mind megtalálják benne a maguk szellemi csemegéjét. A jegyzőkönyvek varázsa abban rejlik, hogy az eleven életre, a mindennapok titkaira nyitnak egy-egy ablakot, szereplőiket cselekvés közben leshetjük meg és hallgathatjuk, s az ódon szövegek egy-egy képsorát sohasem fogjuk feledni. Ennél hitelesebb és életszerűbb képet egyetlen más forrásból sem kaphat öseinkről az olvasó. Néhány nyersanyag történelmi összefüggéseit más forrásokból, nyomtatott munkákból és egyéb célú levéltári kutatásaim eredményeiből meg kellett világítanom. Azóta újabb levéltári anyagokat is találtam, de ezeket már nem olvasztom szövegembe, máshol kívánom közölni őket; könyven anyagát lényegileg nem módosítja, csak részletekkel egészítik ki és színezik. E mű szövege néhány apró kiigazítást nem tekintve azonos azzal, amely *A Hérben* megjelent; csupán Németi (Némethy) Sámuel életrajzi anyagát húztam ki belőle (*Titkos kálvinista tanítók Hodoson*), mert peres Imre alistáli ref. lelkész barátom figyelmeztetett, hogy forrásom, Szinnyei József (*Magyar írók...*) két Némethy Sámuel nevű prédikátor életrajzi

adatait keverte össze, s hogy a mi hodosi papunk tudós névrokona futotta be az első közlésben vázolt kalandos papi pályát.

Köszönetet kell mondanunk a dióförgepatonyi földműves-szövetkezetnek s a község önkormányzatának, hogy anyagi s a Magyarságkutató Csoportnak, a program győri kutatóinak, hogy erkölcsi támogatásukkal föltáró munkámat lehetővé tették. Köszönöm továbbá *A Hét* főszerkesztőjének és helyettesének, Lacza Tihamér és Ozsvald Árpád barátomnak, hogy az itt olvasható anyagot a lap 1991-es évfolyamában közölték, módot adván ezzel földolgozási módszerem előzetes próbájára, s természetesen a Kalligram Kiadónak, hogy az anyag gyors kiadására vállalkozott.

Könyvem olvasóinak elég nyugalmat, olvasásra fordítható időt és a csallóköziek szép köszöntésével erőt, egészséget kívánok.

Pozsonyban,

1992. szeptember 12-én.

Koncsol László

Halálos kardpárbaj Kisfaludon
1730. május 6.

1989 tavaszán egy vaskos dokumentum-válogatáson dolgoztam. Ez a könyv Diósförgepatony s a hozzá erősebb történelmi szálakkal kötődő csallóközi falvak históriáját lenne hivatott hitelesen, szórakoztatón és országos összefüggéseiben is megmutatni. Az utóbbi két követelmény, tudniillik a szórakoztatás, illetve az átfogóbb korrajz és persze a légkörteremtés igénye vezérelt, midőn Bél Mátyás *Notitia Hungariae novae* (Bécs, 1735) c. munkájának Pozsony vármegyével foglalkozó kötetéből egy fejezet egyik részletét antológiámba illesztettem. Bél e munkájában külön figyelmet szentelt a Pozsony vármegyét benépesítő három nemzetrészt, a magyar, a német és a szlovák etnikum jellemzésének, s akkor még csak nem is gyaníthattam, hogy elbeszélése, mely a csallóközi magyarok ízes-színes leírásából könyvembe került, elsődleges céloknak, az ismeretközvetítés óhajának is meg fog felelni. Sem Bél szövegében, sem a mű gyér utólagos jegyzetei közt nem találtam erre való utalást, s az a legvalószínűbb, hogy az utókor megfeledkezett történetének hiteles forrásáról vagy történelmi háttéréről.

Barokk szerzőnk, aki Pozsonyban élt, tarkán, mozgalmasan, hitelesen és jól érzhető szeretettel írta le a csallóközi magyarok alkatát, nyelvét, magasan fejlett beszédkultúráját és műveltségsumját, majd egy véres históriát is odaiktatott, mely szerinte jellemüket volna hivatott megvilágítani. A bennünket szorosán érdeklő szövegrész, Tarnai Andor fordításában, így szól:

„...Testalkatuk zömök, inkább alacsonyabbak, mint magasakk, legnagyobbbrészt kék szeműek, arcuk napbarnított, erejük féktelen és a mezei munka viselésére termett. Egy-más között élnek, emiatt elég békésen. De ha valami sérelem éri őket, szeretik elleplezni, míg a bosszúra alkalom adódik; egyesek kapva kapnak rajta, mások akkor élnek vele, ha lehet. Ebben az évben, amikor ezeket írjuk, olyan esett meg, ami ritkán fordul elő. Két rokon férfi, az egyik idősebb és gazdagabb, a másik fiatalabb és nagyon hasonló Terentius Thrasójához, véletlenül egy fogadóba tért be jókedvében, mégpedig Thraso, a magyar nemesek szokása szerint karddal, a másik nélküle. Alig ültek asztalhoz, mikor Thraso kardot rántott, erre-arra csapkodott vele, és rokonát igazságtalanul szidalmazni kezdte. Észrevette az öreg a másik meggondolatlanságát, és hogy csillapodjék le, türelmesen kérte az, aki soha ellenséget nem látott. »Mit, hát gyáva vénasszonynak tartasz? Ha férfi vagy, állj ki velem!« Vonakodik a másik, és kéri az embert, aki közeli rokona, hogy térjen észére, s rákiált az ellenszegülőre. Akkor ez kardlappal háton suhintja a figyelmeztetőjét, és a csapást többször megismétli. Még mindig fékezte magát Davus, és nyomatékosan kérte a fiatallembert, hogy hagyja abba a bolondozást. Annyira azonban nem ment, hogy tetézzé a verést és a szidalmakat. Azután a párbajra kihívó fél a legrosszabbal fenyegette meg, ha gyorsan nem jelenik meg fegyveresen. Ettől elvesztette türelmét a béketűrő öreg. Hazasiet tehát, veszi a kardját, kiáll Thrasóval, ismétli kérését, hogy hagyjon föl szándékával. Amaz azonban kardlappal ismét elveri Davus hátát, mint aki nem meri vállalni a férfias kiállást. Ahogy aztán Davus kihúzta a kardját,

THRASÓNAK FEJE HULL A CSAPÁSTÓL.

Előbb dőlt porba a fejétől megfosztott test, mint hogy a nézők a kirántott kardot észrevehették volna. Ebből ítélni tud az ember a szigetiek jelleméről. Társaságon kívül

ugyanis komolyak, csaknem komorak, vidámak, ha megittasodtak; hajlamosak azonban a veszekedésre is, ha nincsen senki, akinek tekintélyétől félnek. El lehet mondani, hogy különösen a földművelésre termettek, nagy gondot viselnek megszerzett földjükre. Szépnek tartják, hogy a legtiszteletreméltóbb foglalkozás köti le őket...”

Megvallom, hitel dolgában erős fenntartásokkal méregettem a történetet. Bél Mátyás idején a hírek lassan jártak, s az embernek mai tapasztalatai szerint is arra kell gondolnia, hogy két bocskoros nemes valamelyik csallóközi fogadóban összeszólalkozott, esetleg egy-két pofon is elcsattant, s míg az esemény kósza híre mezítláb, bocskorban, csizmásán, vasalt lópatákon és zötyögős szekérutakon Pozsonyba ért, az ügy nemesi kardpárbajjá magasztosulhatott. A fámát aztán szerzőnk barokkosan tovább duzzasztotta, föltupírozta, s így nyújtotta át nyájas parókás olvasóinak.

Nos, kedves kortársam elképzeld, mennyire meglepődtem, amikor a volt Pozsony megyei Levéltárban (Štátny oblastný archív Bratislava) a Pozsony megyei Törvényszék régi ügyiratainak regesztái révén, amelyekért Dr. Balogh Ádámnak, a levéltár tudományos dolgozójának tartozunk köszönettel, asztalomra került egy 1730-ban esett (duna)kisfaludi kocsmai párbaj vizsgálati iratanyaga, s igazolódott, amit már a tartalmi kivonatok (regeszták) ismeretében is gyanítottam, hogy Bél Mátyás történetének hiteles tanúságát tartom az ujjaim között. Az is tisztem, hogy a 13. századi Dióspatony déli határ részében megtelepült Kisfalud (korábbi nevein Kisföldre, sőt Kispatony) múltját föltárjam, s az anyag már ezért is közlőre érintett, de ámulatomat naggyá és gömbölyűvé duzzasztotta, hogy a párbaj egyik főszereplője, az összecsapás győztese, „Davus” a történelmi Dióspatony néhány közbirtokos nemesével együtt cseperedett föl, s nem utolsósorban ezek a név szerint ismert diósi férfiak tanús-

kodtak a javára. Amikor tehát Bél Mátyás szövegét patonyi történelmi olvasókönyvembe soroltam, akaratlanul is fejen találtam a szöveget. Az eredet jogán is oda tartozik, s egy további dokumentumgyűjteménynek az eredeti peranyagot kell majd közölnie betűhíven.

Lássuk tehát, mit üzen nekünk a törvényszék iratcsomója.

Időpont:

1730. május 5-ének estéje, éjszakája s a következő nap hajnala.

Helyszín:

a csallóközi (Duna)kisfalud, szlovákul 1927-től Vieska kocsmaháza, udvara és utcája.

Szereplők:

Nagy Ferenc, kisfaludi nemes, 24-éves, aki az egyházzgellei r. kat. anyakönyv bejegyzése szerint 1706. május 28-án született Kisfaludon, Ns Nagy Péter uram és Álló Katalin asszony fiaként, nős, felesége a kisfaludi Ns Böles György uram leánya, az 1712. február 27-én világra jött Éva asszony. Az ifjú huszonkét, a hajadon tizenhat éves, amidőn Pöthe János és Jandura István uraimék tanúságával 1728. június 5-én az egyházzgellei r. kat. templomoltára előtt frigyre lépnek. (Éva édesanyja Ns Puha Magdaléna asszony.)

Ez a Nagy Ferenc, akinek atyja az affér előtt négy évvel, 1726-ban, mintegy 70 esztendőskorában hunyt el s az egyházzgellei cinteremben helyezettett örök nyugovóra, vakmerő, féktelen, verekedős, mások javaiba gázoló, erőszakosan szerző, kortársai szavával „magavető” fűt-fát párbajra provokáló legény volt, s házasként is az maradt. A falujával közeli Solymoskarcsa egyik nemesének, az 59 esztendőskor Huszár Ferencnek búzájába készakarva behajtotta őket, ott vígan legeltette őket, s amikor a

kárvallott gazda rászólt, a kezében szorongatott vasvillával a faluba kergette s még tűzzel is fenyegette Huszár uramat mondván, rágyújtja a házát, ha el nem hallgat. A 48 éves dióspatonyi kálvinista nemes Német Péter uramat, noha „*onoka volt véle*” (értsd: unokatestvér), amikor az a garázda rokon ökreit a tilalmasban kapta, s korholni kezdte érte, „*úgy ütötte vállközben, hogy az csontja is mindjárt megtörött, és most is nyögi helét, sőt ha az botja megnevezett Nagy Ferencnek azon erős ütések miatt el nem törött volna, minden bizonnyal (amiként a Fatens mondja) föltött szándékja szerint agyon is verte volna*”, vallja róla a vizsgálati jegyzőkönyv. (A latin fatens szó tanút jelent.) A dióspatonyi nemes Német István a maga 47 esztendejével szintén nem vitte el szárazon: őt az országúton kapta el, s minden ok nélkül agyba-főbe verte, „*most is nyomorult azon verések után*”, nyilatkozza a jegyzőkönyvnek. Végül a harmadik dióspatonyi nemes Némethet, most a változatosság kedvéért a 47-éves Andrást a Kis-Duna menti, árvizek járta sárréti földeken akarta agyonverni, mert törökbúzájából (kukoricájából) ki akarta hajtani Nagy Ferenc uram garázda ökreit. Párbajra, „*vagdalkoznyi*”, szablyára és duellumra hívta egy éve, 1729-ben a kispfaludi Ns Aranyosi Pált, aki 35-éves akkor, s 1719-től élt házasságban Nagy István özvegyével, Katalinnal, továbbá Ns Puha Bartalt, azaz Bertalant, ezt is, amazt is egy szál kardra, de egyikük sem állt ki vele, mert félt, s mind az isteni, mind az emberi törvényt tisztelte. (A párbajozást ugyanis két aránylag friss keletű törvény tiltotta az idő tájt: Erdélyben Apafi Mihály 1682 óta, a királyság területén pedig II. Rákóczi Ferenc 1707. esztendei törvénye ígért halálbüntetést minden bajvívónak. Mária Teréziának a segédekre is kiterjedő halálos tilalma csak esetünk után 23 évvel lépett érvénybe.) Végül a dercsikai Ns Süke István uram bánta, hogy az erdőn ezzel az emberi dúvaddal hozta össze a véletlen, mert

Nagy Ferenc kenyerét „*valamely komondor*” elcsente és fölfalta, s a fene dühében szokása szerint mit sem mérlegelő kárvallott a fokosával („*valaskájával*”) úgy találta megsújtani a másikat, hogy annak vállán szétszakadt a gúnya, s ha futásra nem veszi a dolgot, támadója agyon is verte volna.

Ilyen képet festettek róla azok, akik közvetlenül tapasztalhatták meg természetét.

Az affér másik főszereplője a 27 esztendőös Ns Bölcs Albert uram, aki a kisleludi Bölcs György és Puha Magdaléna gyermeke volt, mint Nagy Ferenc hitvese, Éva.

A két ifjú nemes sógorságban élt, s Albert csak három évvel idősebb Ferencnél: Kisleludon született 1702. október hó 24. napján. A párba napjáig nem házasodott meg, atyja házában teltek munkás napjai. Róla nem szóltak a fentiekhez hasonló csonttörő históriák; Bölcs Albert uram „*mindenkor jámbor, csendes és békességes ember volt, senkivel veszekedéseket, verekedéseket és másféle pört-patvart avagy káromkodásokat nem szerzett*”. A solymosi Huszár Péter például gyermekségétől fogva ismerte „*Davusunkat*”, a két falucska egy kilométerre gubbaszt egymástól és a mai Diósförgepatonytól, kezdetben maguk is Patony néven futottak, csak később, a 14. században, birtokviszonyaik változtával szakadtak ki Patonyszerből és kaptak új nevet, de kakasaik és kutyáik könnyen átüzennek egymásnak, különösen éjnek évadján, télvíz idején, ha a határt fagyba dermedt hó lepi, és csillagok szikráznak fölötte, vagy a nagy hajdani csallóközi áradások alkalmával, amikor a falucskák határát majdnem összefüggő, hatalmas vízfelületek borították, s vitték a hangokat mindenfelé. Ez a solymosi nemes „*szomszédságos*” férfiúnak is nevezte Bölcs Albertot, nem különben a négy dióspatonyi tanú, a három Németh és a negyedik, a 45-éves Ns Csomor János, akinek az uraság, a Pálffy-szeniorátus diósi korcsmaházával, a ma bizony omladozó „Ves-

ná”-val szemben állt kúriája és mintegy 150 magyar holdnyi közös családi birtoka a határ különböző részein: mind eskü alatt egyetértőleg és egybehangzón vallották („post depositum juramentum, unamini, et consona voce fatentur”), hogy „szomszédságában lakván és nevelkedvén Instáns Uram e Fatensnek, de hogy garázdo(!) avagy verekedő lett volna, soha nem tapasztalták, s nem is hallották, sőt inkább mindenkor jámbor és csendes embernek ismerték lennyi Instans (értsd: kérelmező, folyamodó) uramat”.

Mi történt hát a kispfaludi korcsmában azon a szép május 5-i estén és éjszakán, mikor a falut karéjban átölelő Nagyér mentén, mindjárt a délre futó kertek alatt friss lombú füzesek, a házak körül orgonavirágok illatoztak, s a belső béke jó termést, nyugodt esztendőt ígért a Patony-, Karcsa- és Gelleszél falucskái közé ékelt nemesi Kisfalud népének?

Nemes Puha Péter volt éppen a falu korcsmárosa, 30-éves, 1720 óta házas, több gyermek atyja, aki az ivót hitvesével, a 28-éves, valójában (az egyházgellei anyakönyv szerint) 31-éves Erzsébet asszonnyal, Ns. Bölcs Mihály leányával látta el. Ott voltak mindketten, fölváltva szolgálták a borra-sörre beforduló kispfaludiakat, s jól hallották, miről perog a szó a két férfiú, az idősebb és természettől higgadt Bölcs Albert és sógora, az izgága és lobbanékony, minduntalan botjára, fokosára vagy kardjára apelláló Nagy Ferenc között. Ott kortyolgatta a jó modori, szentgyörgyi vagy récsei bort ideig-óráig a Nyékről 1718-ban ide nősült Ns Végh István, Bölcs Ilona 35-éves férjeura, aztán a 24-éves Pöthe György s a 25-éves, viselő Pöthe Mária, Christoff (Kristóf) Ferenc hitvese, aki december 29-én hozta világra kisfiát, Andrást — s ezek az emberek mind láttak és hallottak valamit, ki ezt, ki am azt az előzményekből. Végül, de nem utolsó sorban ideig-óráig Nagy Ferenc hitvese, Bölcs Albert huga, Éva

asszony is jelen volt, s tudjuk, hogy a záró képsorokban is látni fogjuk. Ő a véres tragédia egyetlen igazi, nagy vesztese. Egy ideig még ott üldögélt Bölcs Albert testvéröccse, az 1707-ben született Imre és Gutai Istók nevű szolgájuk, de ők mindössze egy pint (nem egész másfél liter) bort fogyasztottak el, majd fizettek és hazamentek, mert a nap estébe fordult.

A perpatvar a sógorok közt úgy serkent, hogy a szerfö-lött mohó és erőszakos, minden úton-módon gazdagodni vágyó Nagy Ferenc pár hete, a tavaszi szántások természetől rendelt idején feltört egy pusztát, melyre a többi kisleludi nemesi familia, a Puha, a Bölcs, a Marton, a Pöthe, sőt az ott birtokos többi Nagy vezetéknevű családok is számot tartottak, mint elidegeníthetetlen nemesi közbirtokra; ezeket ugyanis ősi szokás szerint esztendőnként ismétlődő nyílászással (sorsvonással) osztották szét egymás közt a családfeők éves művelésre, kaszálásra vagy legeltetésre. E fölászántott pusztát Nagy Ferenc a maga módján, a község híre és akarata nélkül lenmaggal vetette be magának. *„Lehúsom az árkodot, Nagy Ferenc, ott ahol a mi jussunk vagyon, mivel önkényesen bevetted azon pusztát, és nem csak téged illet, hanem közönségesen a helységeit”* magyarázta Bölcs Albert csöndesen, mosolyogva a sógorának, s az egész versengés ilyenformán ment közöttük, hogy aki ott volt és hallotta, csupa tréfának vélte volna, nem lévén abban semmi harag, csak higgadt szó és csöndes évődés meg nevetgélés. Késő este aztán már csak a két sógor ücsörgött az ivóban; a korcsmáros Puha Péter uram is megborosodott időközben és nyugovóra tért, de nehogy a kocsmá gazda nélkül maradjon, felköltötte a gyerekek mellől és kiküldte az ivóba Erzsébet asszonyt, a feleségét. Nagy Ferencnek, aki bizony sok bort leeresztett már a torkán, ki kellett mennie, megkövetem kis ügyre, s hívta a sógorát is. *„Én ki nem megyek addig, valameddig a bor árát meg nem fizetem”*

felelte a másik, s Nagy Ferenc egyedül lépett ki a szabadba, illatos tavaszi éjszakába. Dolgát elvégezvén viszont nem az ivóba, hanem a házához botorkált, hogy szablyáját, mely nem volt nála, magához venné. Bölcs kifizette a bort, és a sógor után indult, hite szerint azért, hogy együtt könnyítenének magukon, de hiába kereste a korcsma körül, hiába kiáltotta a nevét fennen, hogy visszahívna, s az ivóból együtt szépen hazadülöngélnének, nem találta, mert a másik otthon a sötét házban épp a kardja után matatott, s nyilván a hitvesével tusázott, mert szép tizennyolc éves Évája (van ebben Romeo és Júlia történetének alaprajzából valami) próbálta volna a rokoni vérontás iszonyatától a részegség és az órákig halmozódó feszültség miatt még veszettebb férfit magához s az isteni és emberi törvényekhez visszaesdekelni. Kísérlete nem sikerült, s már pirkadt, mikor a szablyás Nagy Ferenc a fegyvertelen Bölcs Alberthoz visszatámolygott. Bekiáltott az ivó ajtaján magára maradt sógorának: „*Vagyon-e fegyvered, ha jó vitéz ember vagy? Mert íme, én már elhoztam a fegyveremet.*” A másik tréfálkozva, még mindig nevetve szólt vissza a benti mécs mellől: „*Hiszen ha akarom, azt is elhúzom tőled!*” A másik bejött, s talán ez a csöndes, magabiztos fölény bősztette, mert tovább erőszakoskodott, mint aki veszét érzi: „*Hozd el te is a kardodat!*” Végre a másik is elúnta az örökös alázkodást: „*De megvár-sz-e?*” — kérdezte, mire Nagy Ferenc rábólintott: „*Megvárlok.*” Erre aztán egymás kezét a kihívás meg az elfogadás egyezményes jeleképp megütötték, és paroláztak, Bölcs Albert pedig atyja házához indult, ott lakozván, hogy kardot hozzon. Nagy Ferenc az ivóban ült, egyedül az eseményeket szótlánul figyelő korcsmásrosnéval az olajmécs fénye mellett, amikor Éva asszony a kocsmába jött, hogy az urát kihívna és hazavezérelné. Ki is léptek a kocsmaházból, de az utcán szembetalálták magukat az immár fegyveresen közeledő Bölccsel; kardja

a hóna alatt. Nagy Ferenc uram tüstént szablyát rántott, s ráment a sógorára, aki még mindig nem akart verekedni, csak hátrált és szabódott, kardja változatlanul a hóna alatt, s mérte a lépéseket hátra a másik suhintásai és vágásai elől, míg nekidühödött ellenfele ezt kiabálta: „*Kétfelé hasítlak ma és megöllek*”. Bölcs válasza még erre is az volt, hogy hagyná békén, de a másik nem csillapult, mi több, ott siránkozó, sikítózó és esdeklő hitvesével sem gondolt, félretaszította, sőt kardjával is megcsapta, s újra meg újra a sógorához vágott, kétszer meg is sebezvén a hátrálót. De mielőtt egy harmadik véres és talán végzetes vágást is ejtett volna rajta, végre amaz is előrántotta kardját a hóna alól, s úgy találta a maga oltalmára s az igazság védelmére megnyesni ellenfelét, hogy annak feje tüstént a mellére hullt, s a lélek kiment belőle.

Közben néhány kisleludi férfi fölneszeit az utcai huzavonára, az ordításokra, szitkokra és sikolyokra, fölkelte ágyából, és odament. Aranyossy Pál uram ért oda elsőnek, de a dráma addig lepergett, Éva asszony éppen „*a megholt urát húzta-vonta, midőn e tanú odajutott*”, írja a jegyzőkönyv, majd mások is szállingózni kezdtek, s a tetem már az ivó földjén hevert. Ifjabb Nagy András meg az idős Német Pál „*látták a fülétül fogva félig a gégölit (értsd: a gégéjét) is áltolvágvo*”. Szakértői lehettek az ilyen férfias halálnak, láthattak a kuruc háborúban elég rettenetes vágott sebet és emberhalált. Vallomásuk egyértelműen tanúsította, hogy a vágás vitathatatlanul szabályos, tisztességes párviadalban esett; Bölcs Albert uram jobbkezes lévén, a kard éle balról és ferdén felülről érte Nagy Ferenc nyakát. Nem hátulról, hanem előlről.

Hogy ezek után mi történt?

A párbajt követő időkből három nyomozó bizottság szállt ki Pozsony vármegye képviselőjében, hogy az ügy részleteit és hátterét fölkerítse. Az első mindjárt másnap, május 7-én kocsizott ki a faluba, hogy a vizsgálatot a ne-

mesi hadnagy házánál megejtse. (Bakó Péterről, nemes Pozsony vármegye esküdtjéről és Nagy István alszolgabíróról van szó.) Ez a vizsgálat csak egy kérdésre kereste a választ, s öt tanú vallomásával is beérte. A szakszerű, mély föltárást Somogyi Mátyás főszolgabíró és Boros Mihály esküdt végezte el; ők június 13-án tizenkét meghitelt tanú vallomását rögzítették, és kilenc alaposan átgondolt kérdésre kerestek magyarázatot: mi okból háborodtak egymás ellen a bajvívók; mikor kaptak össze, s mikor hozták a szablyákat a kocsmaházhoz; volt-e náluk kard, amikor szócsatáztak; ki volt a kihívó; saját szablyájukkal vívtak-e vagy kölcsönfegyverrel, s ha igen, kitől kapták őket; elől vagy hátul érte-e Nagy Ferencet a halálos vágás; kitérhetett volna-e Bölcs, aki itt még „*malefactor*”, azaz gonosztevő, az ellenfele elől; adott-e Bölcs a vagdalkozás előtt a sógorának parolát; végül hogy kit javasol még a tanú „*alkalmatos bizonyágnak*” a dologban. A válaszok tisztázták, hogy Bölcs nemcsak a nemesi becsületét, hanem az életét is védte, amikor nagyon is vonakodva kardot rántott, s hogy a duellum minden fontos szempontból megfelelt a bajvívás szabályainak. Nagy Ferenc végül is azt kapta, sajnos, amit talán egész életében keresett: boldogtalan természetével magát hajszolta bele a végzetébe.

Az a másfél oldalas jegyzőkönyv is ezt bizonyítja, amelyet Pókatelkén, 1730. május 26-án Kondé Lázár és Imre, két megyei esküdt vetett kézjegyével és viaszpecsétjével hitelesített papírra a győztes Bölcs Albert és huga, a megözvegyült Éva asszony egyességéről és megbéküléséről. „Látván maga ezen most fönt nevezett asszony az megholt urának Bölcs Albert ellen való minden kigondolható garázdálkodását, és minden rosszra való igyekezeteit, úgy nemkülönben kétszeri megvágással halálról való járását (...) tehát gondolkodván az asszony (...) tekéntvén legelsőb is megholt urának lölkéért va-

ló jóidéit, az után pediglen maga kiváltképpen való keresves és nehéz özvegységének gyámoltalanságát és sorsát, alkudott meg mielőttünk az fönt nevezett Bölcs Alberttel” 85, azaz nyolcvanöt forint fájdalomdíjban, amelyet a férfi ott helyben és azonnal le is számolt boldogtalan húga asszonyának. Amaz viszont most már kinyilvánította, hogy nem óhajt vádat emelni a jogot, a közjót, a falu erkölcsi és gazdasági rendjét szelíden, humorral és türelemmel, de kardjával is védelmező bátyja ellen, s gyanítjuk, hogy nemcsak egy sajtós csallóközi Romeo és Júlia-tragédia, hanem egy történelmi dráma alapanyagának sem utolsó ez a különös történet.

A harmadik „*inquisitióra*” (tanúvallatásra) majd egy év múlva, 1731. március 1-én, Somogyi Mátyás szolgabíró uram siposkarcsai kastélyában került sor. Ez a vizsgálat közvetlenül az ügy végére pontot tevő per küszöbén a bajvívók jellemét kívánta föltárni, a közelmúlt egyik gyakori és rosszemlékű szavával élve káderezni próbálta őket s egy pszichológiai szakértői elemzéssel is fölér. A Nagy Ferenc zabolátlanságáról fölsorolt eseteket a meghallgatott tíz „*bizonyság*” hites vallomása szolgáltatta.

Bölcs Albertot a Somorján 1731. március 5-én összeült megyei törvényszék, hogy példát statuáljon, s a vármege nemeseinek kedvét elvegye az ilyen vagdalkozásoktól, negyedévi vasra ítélte: lényegében fölmentette. Húga, Éva asszony, az elhalálozott kisfaludi Nagy Ferenc özvegye („*relicta condam Francisci Nagy ex Kisfalud*”, mondja az anyakönyv, s ez az a bizonyos utólagos és másodlagos nyoma halálának) egy gyöngé évvel a tragédia után, 1731. április 15-én férjhez ment egy Álló Ferenc nevezetű nagybudafai ifjúhoz, oda is költözött, s 1732. november 11-én szült neki egy kisfiút, aki a keresztség során az egyházgellei plébánia ősi kéttornyú templomában az Imre nevet kapta. Nagy Ferenc édesanyja viszont, özvegy Álló Katalin, másfél évvel fia szé-

gyenletes veszte után, alighanem bánatában, 1731. október 19-én elhunyt, s 50 évesen az egyházgellei templom sírkertjében nyert örök nyugalommal.

Íme, a mese — s a régi írásokból élénk terült véres, hiteles, kétszázhatvan esztendőös valóság.

Az ugratás áldozata: a kisbojtár
Vásárút, 1722

Időpont:

1722. december 6-nak, Szent Miklós napjának késő estje.

Helyszín:

a Kis—Duna partján fekvő csallóközi Vásárút délnyugati kertjeinek alja, a községi vagy káptalani szalmakazlak környéke.

Szereplők:

1. Simon András, gróf Pálffy János tábornagnak, a Rákóczi-szabadságharc egyik labanc fővezérének, a szatmári béke (1711) szerzőjének, a majdani nádornak, Pozsony vármegye örökös főispánjának, a szeniorátus fejének alacsonyárasdi juhásza mint gyilkos.
2. Egy ismeretlen nevű és korú bojtárgyerek, az áldozat.
3. Balogh János tanú, a Pozsonyi Káptalan 30 éves vásárúti juhásza.
4. Loviskó (Globicsko) János, közönségesen Jankó tanú, a vásárúti Ágh István uram 28-30 éves juhásza.
5. Dömötör Pál (Palkó) tanú, a vásárúti Nagy András 30-35 éves juhásza.
6. Matyatya (!) Mátyás, a Pozsonyi Káptalan 18-22 éves vásárúti juhászbojtárja.
7. Gerdian (?) György, 40 éves juhász.

December 6. napja, Szent Miklós estéje volt, s a két vásárúti juhász meg a két bojtár az uradalom — a káptalan — faluszéli kazlai mellett rakta a tüzet, hogy melegednék. Hárman a tűz közelében kuporogva beszélgettek,

míg a negyedik, egy bojtárgyerek Jankó juhász, becsületes nevén Loviskó (vagy Globicskó) János háta mögött szunnyadt szalmavackán, gubájába s a szalmába rejtőzve a hideg, a hangos beszéd s a tűz világa elől, másoknak láthatatlanul. A vidékre hűvös és sötét este szállt, hallgatott a közeli falu, néma volt a határ, csak ez a pásztortűz s a körébe gyűlt apró embercsoport látszott élni a december eleji éjszakában. Röpke tizenegy év telt el a magyar függetlenségi háborúk sorát lezáró szatmári béke óta, csallóközi falvaink csak most kezdtek éledezni ájulatukból, népességük borzalmasan megcsappant, kit a kuruc toborzott föl, kit a labanc rántott be kötéllel, kit az ilyen vagy amolyan színekben portyázó martalócok üttek el vagy hánytak kardélre, kit a pestis ragadott ki az árnyékvilágból, s még mindig nem ment ritkaságszámba egy-egy kóborló férfialak az Érsekújvári-Dunát szegélyező észak-csallóközi erdőkben s az akkori főmeder bozótos-fás szigetvilágában. Igaz, hogy ezeknek a vadon kószáló fegyvereseknek nem a juhászokkal gyűlt meg a bajuk, ellenkezőleg, épp velük értettek szót a legkönnyebben, de azért nem ártott az óvatosság, s minél többen töltötték együtt ezeket a hosszú, magányos téli éjszakákat, több nyáj aklaitól is összeverődve, annál biztosabb volt az életük. Nem zavarta őket, hogy Loviskó juhász Ágh István uram birkáit őrzi, míg Balogh János és Matyi bojtár a káptalanéit pásztoralja.

Az ötödik vásárúti pásztor, Nagy András uram juhainak vigyázója, a 30-35 esztendő Palkó juhász, aki amúgy meg a hatóság előtt a Dömötör Pál névre hallgatott, valami ügyesbajos, netán szerelmi dolgát lebonyolítandó Szerdahely mezővárosában forgott, s két juhásztársával, az alsónyárasdi Simon Andrással meg az úgyszintén nyárasdi, ám megletebb korú Gerdian Györggyel együtt hazafelé baktatott vagy inkább csak botorkált az éjszakában, mert a többiek szerint boros ésszel jöttek a pásztor-

tűzhöz. Társai is Szerdahelyt jártak, s egy volt az útjuk Vásárút mezőváros pereméig; onnan a kertek alól Alsónyárasd még jó négy kilométer, akarom mondani gyöngemérföld. Nem tudni, hányféle intéznievaló ügyük s bajuk lehetett a városban, de az biztos, hogy Simon András egy lengyel puskát is magával cipelt, nyilván ott szerezhette valakitől, aki talán a Rákóczi-féle harcok óta dugdosta valami alkalmas helyen, mert a kurucok a sárospataki és korompai műhelyekben öntött puskák mellett lengyel „*pulhakat*” is bevetettek a haza ügye mellett. Simon azonban nem is annyira magának szerezte a fegyvert, vagy volt már neki ilyen szerszáma, vagy nem izgatta a dolog, s csak hasznot kívánt belőle, nem tudhatjuk, mert Szerdahely és Vásárút között, a jó egymérföldes gyaloglás és baráti kortyolgatás közben meg is alkudott rá Palkó juhással három jóhúsú és jószőrű juhokon, mert ennyire becsülték a fegyver cserekereskedelmi árát. Közben látták a tüzet a kazlak tájékán, s a nyárasdi két juhász indult volna tovább, hazafelé, de Palkó — akinek subája alatt már ott lapult a gazdát cserélt lengyel puska, mondván, jól jön az egy pásztornak mind önvédelemre, mind egy-egy odatévedő vad elejtésére, hiszen még százhusz év múlva is azt írta Vásárútról Fényes Elek, hogy „*erdeje a Duna mentében sok vadat táplál*” — visszatartotta őket. „*A puskának áldomássá vagyon*”, magyarázta, s a nyárasdi pajtások engedtek a szíves invitálásnak.

Meg is jegyezték, hogy tényleg megéheztek és megszomjaztak, s Palkó juhász ígérte, hogy nekik a városkából estebédet, mi több, seritalt is szerez. Így jöttek oda szép csöndben és nagy egyetértésben a vásárúti pásztor-tűzhöz, a többiek közé.

Szép jó estét köszöntek a tűz körül gubbasztó férfiaknak, s azok illő módon viszonzták az üdvözlést, Balogh János pedig, a földesúr, a vásárúti káptalani birtok juhásza ültette volna maga mellé Simon Andrást, még egy

jókora szalmacsomót is vetett alája, hogy jó puhán, tisztán és melegén ülne. Már-már hozzákészült, hogy maga is a tűzhöz ereszkedjék, amikor Dömötör Palkó a maga könnyelmű, tréfás és boros eszével odaszólt neki, rábökve a kicsit hátrébb, rézsüt Balogh mögött gubbasztó, talán bóbiskoló, talán kedvetlen vagy italtól ködös elméjű Jankó juhászra: „*Ládd-é, ez ám a te régi pajtásod, Loviskó Jankó, mégis mintha nem ismerne, hozzád sem szól, azért üsd meg őtet a botoddal!*” Nem gondolt ő valami erős, nagy suhintásra, csak egy olyan tréfás legyintésre a vaskampós, súlyos, munkaeszköznek és fegyvernek egyaránt kiváló juhászgamóval, amelynek ütését a vastag suba úgylis fölfogja. Simon juhász azonban kemény legény volt, s félrészegen nehéz volt megfékeznie elszaladó indulatát meg a botját, ezért földre huppanása közben, amikor az ember testi egyensúlya úgylis megbillen, s mozdulatainak erejét képtelen irányítani, nagy lendülettel hátra, Loviskóhoz kanyarította kampóját. Nem is sejtette, hogy hajdani pajtása mögött egy kisbojtár alszik a szalmacsomóban, meg az is valószínű, hogy Loviskó elhajolt a bot elől, mert az ütés célt tévesztett, s valami kemény, de törékeny felületű testet talált. A szalmakupac alól mindnyájuk megdöbbenésére egy gyermek sikolya szakadt föl: „*Jaj, oda vagyok!*” Ugrottak mindjárt a jaj forrásához, töltöttek a vérző fejű bojtárgyerek szájába erős pálinkát, kapták föl, és szaladtak vele a városkába, talán a javasasszonyhoz, talán a gazdatiszthez, talán a szüleihez vagy mind a háromhoz egyszerre, de mire a házak közé értek volna, a fiúcska, akinek a nevét sem tudjuk, mert a sebtében fölvetett vizsgálati jegyzőkönyvek furcsa módon megfeledeztek róla, halott volt.

Az első helyszíni vizsgálatot huszonkét nappal a gyilkosság után, karácsony teltén, december 28-án Vásárút mezőváros bíráinak és esküdteinek hét tagú testülete folytatta le, a tanúvallatási (inquisitorialis) jegyzőkönyv-

be foglaltakat aláírásával és a város „*sokat érő*” pecsétjével hitelesítette. (A mai vásáruitiaknak az aláírók névsorával is kedveskedhetünk: Takács András főbíró, Molnár Ferenc „*a bíró képében*”. Mester János, Cseh Simon, Bognár Péter, Varga Pál és Horváth András.) Ez a nagyon kezdetleges ortográfiával megírt falusias protocolum, a mai helyesíráshoz igazítva, egyébként változatlan szöveggel, így kezdődik: „*Mi, alább írt vásáruiti bírák és esküdtek adjuk tudtára mindeneknek, az kiknek illik, ezen levelünk rendiben, hogy micsoda kázus (casus, bűneset) történt lígyen az örökös földesuraink jószágán...*” A vitathatatlan ódon bájú s az elszömyedés nyelvi jeleit is őrző fölvezetés után az inkvizíció figyelme a tanúk által látottak és hallottak firtatására irányult, s öt „*bizonyásgot*” faggattak meg: Baloghot, Matyatyát, Gerdiánt, Loviskót („*Globicskót*”) és Dömötört, a puskás ugratót, aki a tragédiát, akaratlanul bár, szerezte.

A következő vizsgálat, az új esztendő január 11. napján, Pyber István Pozsony megyei esküdt és Hegyi Mihály szolgabíró jóvoltából a lehetséges indítékok kutatására is kiterjedt, ámde a tanúk egyöntetűen és egybehangzón erősítették, meg is esküdtek rá, hogy az ütés szándéktalan volt, s hogy a tettes nem tudott a gyermekről, nem neki szánta. A megyei urak csak Baloghot, Loviskót és Dömötört, a három főszereplőt hallgatták ki, s Balogh a második kérdésre így válaszolt: „*...minthogy Loviskónak háta mögött feküdt az az megölyt bojtár, azért tudja bizonyosan, hogy sem akkor, se peniglen azon véletlen kázus előtt nem látta Simony András ötet, se véle soha nem is szállott, antepenter soha egymásnak nem vétettek; mivel egymást nem ösmerték, ahhoz képest nem haragbúl, se nem szánt szándékkal ejtette azon halálos ütést rajta...*” Loviskó ugyanezt így meséli el: „*Mint-hogy a gyermek e fatensnek (ti. a tanúnak, azaz neki, Loviskónak) háta mögött feküdt a szalmában, azért tudja*

bizonyosan, hogy Simon András őtet nem látta sem akkorban, sem annakelőtte, s nem vólt nékie legkisebb szándékjában is, hogy annak vétsen, avagy azt üsse meg, mivel soha nem ismérte, nem látta, nem is szóllott véle, hanem véletlenül történt halála.”

A két jegyzőkönyvet, mely e lehangoló tragédia emlékét őrzi, egy másik per iratanyagában találtuk meg, s a folytatásról, egy esetleges tárgyalásról és annak végkifejletéről, az elmarasztaló vagy fölmentő ítéletről pillanatnyilag semmit sem tudunk. Ám ha jogérzékünk így kielégítetlen marad is, a két inkvizicionális jegyzőkönyv mozaikelemeiből kirakott történet számos értékes, érdekes és elgondolkodtató ismeretet nyújt a korról s a környékről, amelyben ez a fatális eset megtörtént.

Az áldozat nevét a vásárúti r. kat. egyház halottas anyakönyvében hiába is kerestük, mert plébánosa nem lévén az egyháznak, 1717. nov. 8-tól 1730. június 29-ig semmit sem örökítettek meg lapjain. Az utóbbi dátum előtt jegyezte be az oda helyezett lelkész a következőket: „Josephus Lendvay Suscepi Curam Animarum in Oppido Vasar Uth el Filialibus eidem anexis (!) die 23 Juny Anno Dni 1730.ab illo tempore sepelivi ordine sequenti:” — és sorjáznak az elhúnytak nevei. (Magyarul: „Lendvay József, megkezdtem a lelkek gondozását Vásárút mezővárosában s a csatolt leányegyházakban az Úr 1730. esztendejének június 23. napján, temetvén azóta rendben a következőket:...”)

Vajon megtudjuk-e még, ki volt az a kisbojtár, s melyik temetőben porladt el...?

Okozta...? Nem okozta...?
Diós- és Förgepatony, 1840

Most következő két aktánk a történelmi Diós-, Förgé- és Bögölypatony múltjából perget le egy-egy érdekes képsort. Ezek az események akkor zajlódtak, amikor a három szóban forgó falucska még egymástól külön szerepelt Pozsony vármegye közigazgatásában.

Futólag már ezekkel az ügyekkel is találkoztam, nem is most, hanem mintegy három esztendeje, amikor a különböző helyi vallásfelekezetek anyakönyveiben a múlt század nagy kolerajárványainak helyi pusztításait vettem számba.

A hodosi református anyaegyház halottas anyakönyvében 1784 és 1866 között kilenc, a szentmihályfai r. kat. anyaegyházében az 1832 és 1874 közti időszakból szintén kilenc olyan halál nyomára bukkantam, amelyeket mai jogrendünk szelleme és betűje szerint ügyészi vizsgálatnak kellett volna követnie. 1784 nyarán egy 12 éves dióspatonyi kislány fúlt a Dunába, s a mezőn, nyilván a parton temették el, miután a vízből kifogták; 1792 májusában egy másik, 14 éves diósi kislány „*szeremsétlen lövés által meghalván temettetett Tanítással és Bútsúztatással*”: a következő évben egy félárva kisfiú halálozott el úgy, hogy „*szerentsétlen módon a' kotsijok el fordúlt, és a' gyermek az árokba fordult, azonnal megholt*”. Akadt itt még két vízbe fúlás, egy esés valami magas helyről, talán fáról, valamint két közelebről meg nem határozott „*szerentsétlenség*”, illetve egy akkoriban rendkívül ritka öngyilkosság, néhai Nagy Péter és Szabó Klára 18-éves,

Péter nevű fiáé. Ezek a tragikus dolgok a történelmi Dióspatony (a mai Diósi utca) reformátusai közül szedték áldozataikat. A katolikus hívek körében esett tragédiák változatosabbak és vérmesebbek. 1832 tavaszán a diósi pásztor egyéves kisfia, 1840 nyarán egy bögyölyi zsellér hároméves kislánya, 1867 tavaszán a bögyölyi juhász másfél éves leánykája fúlt vízbe. Így végezte Lelkes András is, a zsellér, 1868 novemberében, de ő a kútba fordult, s ott érte a pusztulás, illetve a 15 éves, bögyölyi Sidó Erzsébet, akit epileptikus rohamában nyelt el 1873 június derekán valami vadvíz. 1874 februárjában egy Pista nevű, 20 esztendő diósi szolgálégény hamvadt el egy lángoló asztag tüzeiben, míg Varga Gergelyt, a 45 éves diósi gazdát 1847-ben agyonverték, 1846. november 4-én a 70 esztendő, bögyölyi Csiba István „*verés által halva találtatott*”. Földes Erzse, Kőszegi János dióspatonyi pásztor 16-éves mostoha leánya pedig 1840. május 12-én „*nagy verés által támadt fájdalmakban*” szakadt ki bimbózó életéből.

Eddig a megyei törvényszék irattárában a két utolsó eset vizsgálati anyagát találtuk meg, s ezeket szeretném most szép rendben olvasóim elé tárni.

Kezdjük az utóbbival.

Megvallom, az anyakönyvi bejegyzés alapján azt hittem, hogy a kislányt nevelőapja, Kőszegi János verte meg ilyen gyilkos kegyetlenséggel, s most, hogy a levéltár jóvoltából ismerem a tényeket, meg kell követnem a diósi pásztor emlékét. Az ember sosem lehet elég óvatos az ítékezésben.

A történelmi Dióspatonyban, mely csak két házsorból — a mai Diósi utcából — s a felső faluvégi zsellértelep, a Hóstågy szétszórt, apró telkeiből és házikóiból meg műhelyeiből állt. lakott a faluvég községi birtokú pásztorházában Kőszegi János egy Földes Mártony nevű néhai zsellér özvegyével, Czikolai Örszéval. Az özvegyasszony egy Erzsébet, de Erzse és Örsze néven is emleget-

tett kislányt is hozott a régi házasságából, s mivelhogy a család népes volt, a kamaszodó Örszét az anya a kor szokása szerint szolgáltni küldte. No nem messzire, csak ide a diósi kertek alatt növekvő földesúri majorság, a juhakol köré települt kicsi Förgepatonyba, nemes Kováts János uram hitvesének, nemes Pongrátz Katalin asszonynak a keze alá, hogy kalauzolná leányát a rangosabb háztartás meg az élet mindenféle ügyes-bajos dolgai között, s fogná Örszét kemény, de igazságos kézzel, nehogy a kísértések útvesztőjében el találjon tévelyedni.

A tanítással meg az igazság iránytűjével nem is lett volna baj, Katalin asszony, Örzse gazdasszonya erényes feleség, jó kormányos, erkölcsös életet élő, istenfélő katolikus nemesasszony volt, férj ura négy másik főrgői közbirtokos nemessel egy-egy egész jobbágytelket bérelt a Pálffy-seniorátustól, s ez a birtok a háziasszony vállára is bő terhet rakott. Katalin asszony nyilvánvalóan ugyanúgy nevelte Örszét, amiképpen őt az édesanyja, pofonokkal, nyaklevesekkel meg hátbaverésekkel, ha úgy vélte, más úton-módon nem boldogulnak egymással, csak éppen vagy hevesebb vér lökte, vagy nem a saját édes gyermekéről, hanem egy idegen és (kockáztassuk meg) nem nemes teremtésről volt szó — mindenestre úgy látszik, hogy pár fokkal keményebben bánt serdülő házicselédjével, mint ahogyan szabad lett volna. Nevezzük nevén a dolgot: igen gyakran elverte szegény Földes Örszét. Ha fölindult, s úgy látszik, gyakran fölindult Katalin asszony, verte őt, amivel és ahol érhet.

A ránk maradt vizsgálati jegyzőkönyv vallomásaiból nem lehet semmiféle hiteles időrendet összeállítanunk, ezért egyszerűen, csak a régi szövegek helyesírását igazítva a mai szabályokhoz, idézünk belőlük.

Az első tanúkihallgatási jegyzőkönyvet Förgében, május 15-én Cséfalvay Dániel, Pozsony vármegye esküdtje vette föl, s az első tanú, öreg Csáki Andrásné, 60 esztendő

r. kat. fürgei lakos így számolt be a személyesen tapasztal-
takról: „...Kováts Jdnosné Pongorátz (!) Katalinnak szomsz-
sédóságában lakik. Földes Örsének megveréséről egyebet
nem tud, hanem az most legközelebb múlt nagycsütörtökön,
azaz április 16-án e tanúval (ti. Csáki Andrásnéval)
együtt jött és ment (ti. Földes Örzse) Szentmihályfára isteni
szolgálóira s gyűnni: — azon alkalommal panaszképpen
beszéllette Földes Örsébet e tanúnak, hogy asszonya, Kováts
Jánosné most nem rígiben két ízben igen kíméletlen
megverte, elsőbben hasábfával, másodszor bottal, és hogy
a karjai s a testi most is csupa kik, meg is akarta mutatni,
de e tanú azt meg nem nízte. Láboit is nagyon fájditotta,
alig tudott hazamenni, harmad napjára le is betegedett, az
édesanyja taragacson (!) nyomta haza”.

A második tanú, nemes Lelkes Istvány fürgei bérlő hit-
vese, Horváth Örzse, 55-esztendő, r. kat. fürgei lakos
így tanúskodott: „...midőn beteg ágyában feküdt Földes
Örsébet, és az vármegye orvosa kimenvén hozzája e tanú
(ti. Horváth Örzse asszony) fordította meg az testit,
amint azt az orvos úr megnízkedte, ismét visszafordította,
az testét igen forrónak tapasztalta lenni, és azonnal hal-
lálnak tért, nem sok üdő múlva meg is halt, e tanú öltöz-
tette föl...” Ez a fürgei asszony egyebeket is látott:
„Harmadnapjára, hogy ismét az Orvos Urak kijöttek az
holttestitt felbontanni, mutatta az orvos uraknak, az egész
bal oldala fekete volt, máskülönbén az holtteste úgy ní-
zett ki, mint más holttestek.”

Miklós Tamás hitvese, a 30-éves, r. kat. Kultsár Örzse,
aki Kováts Jánosnéval egy udvarban lakott, így emléke-
zik: „...Földes Örsébetet betegsége előtt néhány napok-
kal asszonya, Kováts Jánosné megverte, elsőbben kiseded
hasábfával, másodszor pálcával. Megverise után Földes
Örsébet volt még e tanúnál, és az asszonyánál is látta
még mosni, de hogy mikor betegedett meg, és mikor vitte
az anya haza, azt nem tudja, mert nem volt odahaza.”

Talitskai Andrásné, a 70 esztendőös Horváth Katalin is Kovátsék udvarában élt, s „egy ízben látta e tanú, midőn még betegsége előtt asszonya, Kováts Jánosné pálcával megverte Földes Örsét. Panaszképpen beszéltette e tanú házánál Földes Örzse, hogy asszonya kiméletlen megverte, karjai csupa kikek voltak, és az lábait fájditotta. Annak utána nem sok üdő múlva, amint emlékezik e tanú, nagyszombaton, az édesanyja taragatson (!) nyomta haza.”

Ezek után Kiss Imre fürgei juhász Ágh Katalin nevű, 40 esztendőös és Méry József fürgei csősz 23 éves, Mészáros Annus nevezetű felesége vallotta egybehangzóan, „hogy az most legközelebb múlt böjtben, egy bizonyos napon, Méry Józsefnéhez jött Kováts Jánosné, ahol Kiss Imréné is jelen volt. Önmaga Kováts Jánosné dicsekedésképpen beszéltette, és egy víkon vesszőszálat mutatván mondotta: »No ugyan kedvemre s szerettemre megvertem a szolgálómat, mégis minő jókedve vagyon!«

A jegyzőkönyv a megyei esküdt által utolsónak meghallgatott 14 éves fürgei zsidó tanú vezetéknevét, a Sternből Csillagot kreálván, magyarra fordította, s ez a Stern Ábrahám nevű kamasz „önkínnyessen”, azaz önként vallotta, „hogy nagyhétben Miklós Tamáshoz ment, aki Kováts Jánosáéval egy udvarban lakik, s látta, midőn Kováts Jánosné szolgálóját, Földes Örsét pálcával verte, és kézzel fejben is verte.”

Mivel a vármegye Prileszky István szolgabíró bízta meg a vizsgálattal, s a helyette kiszállt megyei esküdt és nemes Csomor Péter dióspatonyi nemesi hadnagy jegyzőkönyvét a törvényszéki urak több ponton hiányosnak és homályosnak találták, ragaszkodtak a szolgabírói nyomozáshoz. (Közben május 14-én, a halált követő harmadik napon Satz Péter megyei orvos és Polák Illyés, a nyárasdi uradalom seborvosa a boncolást is elvégezte, s az erről szóló jegyzőkönyvet a megyei törvényszékre küldte.) Prileszky szolgabíró úr 1841. május 2-án, a haláleset első

évfordulóját megelőző napokban szállt ki Dióspatonyba, s elsőnek a kislány édesanyját, Czikolai Örzse asszonyt hallgatta meg. „Czikolai Örzse, előbb Földes Mártony, most Kőszegi János hitesse, dióspatonyi lakós, az elhalt Földes Erzsének (!) édesanyja, a lányjának halálát következőleg adta elől: hogy múlt 1840-ik évi nagyszombaton, azaz április 18-án, miután gazdája, nemes Kováts János azt izente, hogy lánya beteg, avval gondoljon, elment a lányjához, de mivel azt haza gyalog nem kísérhette, trágácsot (!) vitt, és azon toltta haza. A lánya betegágyában több ízben panaszkodott, hogy gazdaasszonya, nemes Kováts János hitesse, nemes Pongrátz Katalin ötet háromszor vagy négyszer hasábfával megverte, minélfogva az előadó édesanya lányját megvizsgálván tapasztalta, hogy annak lábai, karjai és derka (!) kék foltokkal ellepve volt (!). Ezen állapotban a lánya előbb másfél nap gazdájánál, és önála 25 nap feküdt, és akkor, azaz 1840. évi április 12-ik napján, élete 16. évében meghalt.”

A szolgabíró is elővette Csillag, azaz Stern Ábrahámot, aki „előbbi vallását azon változással és hozzáadással hagyta helyben, hogy múlt évi Zsidók Húsvétja előtt való napokban Kováts János udvarában lakos szabónál lévén látta, hogy Kováts Jánosné szobáját meszelvén kiment az udvarra, és ott szobaajtót sikálló szolgállóját azért, hogy mondása szerint az ajtót rosszul sikálta, kézzel kétszer fejbecsapta, úgyhogy a lány azonnal földre került, de hogy pálcával is verte volna, e tanú nem látta.”

Prileszky uram a dióspatonyi nemesi hadnagyot, Csomor Pétert is meghallgatta. Ő jelentette a gyilkosság gyanúját a főszolgabírónál, kérdés hát, mit tud az egész esetről. „Ns. Csomor Péter”, áll a jegyzőkönyvben, „mint tanú vallotta, hogy e tanúhoz mint hadnagyhoz múlt 1840. évi húsvét hetében Kőszegi (!) Jánosné az eránti panasztétel végett megjelenvén, hogy lányját gazdaasszonya, nemes Kováts Jánosné hasábfával nagyon megverte, e tanú

Kováts Jánost eleibe hivatván a megverés miatt megdorgálta, az alkalommal Kováts János elősmervén azt, hogy felesége szolgálóját pálcaformával, és nem hasábfábal megverte, de hogy betegsége onnét származott volna, tagadta, hanem azt vallotta, hogy nagycsütörtökön, azaz április 16-án szolgálója gyónni lévén, midőn hazament, térdeit fájlalta, és le is feküdt. Ezek után e tanú utasította a panaszkodót (ti. az édesanyját), hogy állíjon bizonyosságot (ti. tanút) arra, hogy lányját gazdasszonya hasábfával verte meg, de arra a panaszolkodó tanút állítani nem tudott, és mivel e tanúhoz továbbá is panasztétel végett Kőszegi (!) Jánosné járt, e tanú az alulírt szolgabírónak jelentést tett, aki Satz Péternek, akkor megyebeli sebészének e tanú által utasítottást a kimenetel végett adott, és az ki is menvén Dióspatonyba, és e tanúnak jelenlétében még akkor életében volt Földes Erzsét megvizsgálván, e tanúnak azt mondotta, hogy ő megverettetés által nyavallát nem talál. Ezt e tanúnak a sebész még akkor is mondotta, midőn a halt testet felbontotta.”

A törvényszéki iratcsomó a boncolási jegyzőkönyvet is megőrizte nekünk, s tudjuk belőle, hogy szegény Földes Örzse teste „középszerű nagyságú” volt, a szíve pedig — jaj, drága 16 éves kislányszív! — „szíve alvó, és fonnyadt lévén” kárhoztatott enyészetre. S jóllehet a test üregeiben mindenütt rengeteg összegyűlt vért találtak, a jegyzőkönyv elő is számlálja őket, gyomrán és belein pedig „sok helyen vörösses pecséteket” mutatott ki a szakvizsgálat, meg nagy és kemény májat, a két orvos a látottakból az alábbi végkövetkeztetést vont le:

a) Hogy sem külső, sem pedig a belső része tekintetéből valamely erőszakos tettnek jele nem vétetett észre.

b) Hogy ezen holt személy forró hideglelés, és vizibetegség, a belső részének, béllyeknek romladozásában veszvén, és így semmi erőszakos halállal nem múlt ki e világból.”

A kislányt a fürgei dombon, az alsó Patonyok ősi temetőjében helyezték örök nyugovóra. A halált, mint idéztük, az akkor ötvenéves Nagy József plébános úr bejegyzése szerint a kislány „*verés által támadott fájdalmi okozták.*” Ő még biztos volt benne. (Nagy Józsefet püspöke 1841 augusztusában a kiliti plébániára helyezte, ahonnan Kovácsy János jött a szentmihályfai anyaegyház hívei közé.)

Tudunk egy 1840. november 30-án és az azt követő napokon tartott pozsonyi megyei törvényszéki tárgyalásról az ügyben, ám ítélet, amely Pongrátz Katalin asszonyt elmarasztalta volna, nem született. Úgy tudjuk, később sem, mert az ügyirat ilyen írásos emléket nem tartalmaz.

Balsejtelmünket sem a tanúk, sem az orvosok nem osztották el teljesen, ám az igazság maradjon a mindent látó csillagok és az Örökkévaló birtoka, szegény Földes Örzse pedig édesanyjával, valamint Katalin asszonnyal és mindazokkal, akik látták, hallották, s akik férjként szerették volna, nyugodjék békében!

Bíróválasztás Bögölypatonyban
1846. november 1.

Időpont:

1846. november 1.

Helyszín:

Bögölypatony, a Csallóköz egyik történelmi jobbágyfalva. A helység 1940-ben a nagyon közel fekvő Diósförgepatonyba olvadt.

Szereplők:

1. Ns Ravasz Péter, a község aznap megválasztott, 56 éves bírāja. (Elhunyt 1871. január 8-án, 80 esztendőskorában.) Élt az akkori 17. szám alatt egy 614 négyszögöles jobbágytelken, s az 1856-os tagosításkor 48 magyar holdon kezdte a paraszti gazdálkodást. Eddig bíróként már többször is elnyerte a bögölyi jobbágyok és közbirtokos nemesek bizalmát.

2. Ns Csiba István, 67 esztendőskorú jobbágygazda, aki öt nap múlva, 1846. nov. 5-én halálozott el. Özvegye, Zalka Julianna 1852 nyarán követte őt a fürgei dombra, a temetőbe.

3. Ns Lelkes (Lölkös) Gáspár jobbágygazda, aki az akkori Bögöly 22. házszáma alatt élt, a tagosításkor a Pálffy-szeniorátus birtokából szintén 48 magyar holdat kapott. Egyébként Csiba István tőszomszédja.

4. Ns Csiba Imre, jobbágygazda, István testvéröccse a 14. sz. jobbágytelken. Ő 72 esztendősen, 1857. február 4-én hunyt el, miután pár hónappal azelőtt neki is 48 holdat hasítottak ki a szeniorátus földjeiből.

A fönt írt napon, másfél esztendővel a magyar polgári forradalom (Petőfi, Múzeum-lépcső, 15 pont, Pestre szegezett budai ágyúk stb.) és szabadságharc előtt a bögyölyiek új bírót választottak. Ns Ravasz Péter uram, akinek a földesúr, nevezet szerint gr. Pálffy VI. Károly által javasolt három személy közül a falu ismét bizalmat szavazott, a korcsmán az ilyenkor szokásos módon áldomást fizetett a gazdáknak, lévén az urasági korcsmaház bérlője 1846. április 1-jétől 1849. március utolsó napjáig szóló *kötés*, azaz szerződés szerint, 33 forint árenda ellenében a 4. bögyölyi házsámhoz tartozó telken gazdálkodott Nagy Gergely uram. (1856-ban ő is 48 magyar holdat és 410 négyszögölet kapott a földesúri tulajdonból.)

Minekutána az áldomásbor a férfiak szomjas torkán lecsörgedezett, Lölkös Gáspár gazda elbúcsúzott, hazament, s megfáradtan ágyába bújt, míg számosan a nemes és nem nemes, mindkét hiten lévő gazdák és szolgálk közül, mint a bíró Ravasz Péter, Soós Imre és József, Gálffy József, Péter és Istvány, Lelkes Istvány, Ferenc és László, Nagy János és Imre, Csiba Lőrinc és Képesi Ignác, továbbá egy másik, 17 éves Nagy Imre, aki most bíró uramat, az elmúlt esztendőben viszont épp öreg Csiba Istványt szolgálta, illetve Sas Sándor, aki 21 évesen Képesi Sándor jobbágygazda szolgálatában állt, az ivó ácsolt asztalainál maradva folytatták esti diskurzusaikat.

Ital azonban nem olajozta az elméket, és Csiba Imre uram hozta elő, hogy Lölkös Gáspár a községtől, a közbirtoktól 3, azaz három forintokon *csuhajt*, más patonyi kifejezéssel szólva *csuhaj szénát* vásárolt, s máig sem adta meg az árát. Nosza fusson hát érte valaki, mondta, akinek szapora a lába, és szólítsa ide, hogy a csuhaj árát bor képében („*borul*”) hordatná ki a szomjúhozó bögyölyi gazdák asztalára. Csöndesítették többen is Csiba Imrét, hogy Lölkös uram már biztosan rég nyugovóra tért s az igazak álmát alussza, de a másik kötötte az ebet a karó-

hoz, gazdatársai elúnták, s érte küldtek az adósnak. Ő azonban tényleg elszunnyadt már, s visszaüzent, hogy bizony a korcsmára nem megy, mert aludni kíván. Csiba Imre viszont tovább erőltette a dolgot mondván: „*De hiszen nem herceg, fölkelhet és idejöhet!*” Ismét elmentek hát Lölkösért, aki föleihelődven és visszabotorkálván a korcsmaházba, a három forint ára pozsonyhegyaljait kihordana a gazdák és szolgálók elé. Támadt öröm az újabb izes, nemes forrás fölbuzogtán, s emelték is már kupáikat a gazdák egymás köszöntésére, mikor a mérges és (mi tagadás) kaján Lölkös Gáspár uram így hűtötte le Csiba Imre diadalmas kedvét: „*No, én már öleget tettem, de maga is tartozik egy tallérral a helységnek a tövis árából, most tehát maga is hordássá ki.*” (A tallér tudvalevőleg egy közel háromdekas ezüst pénzérme, testvére a dollárnak, s 1 forint 30 krajcárral volt egyenértékű.)

Csiba Imre meghökkent, s ki tudja, miért, kereken megtagadta az adósság viszonttörlesztését. Ezen aztán a két gazda összekülönbözött, érv érvet, szót még csattanósabb szó követett, mígnek elcsattant az első igazi, megszire hangzó csattanás, mert Lölkös Gáspár uram a maga tehetetlen dühében egy iccés (mintegy 8 deciliteres) borosüveget az asztalra vágott, s ez attól össze is tört, mégpedig jó alaposan. Csiba Imre sem volt rest, fölmarkolta az asztról a másik iccés fiaskót, de ő már nem annak deszkalapjához, hanem gazdatársa fejéhez teremtette. Ez az üveg már Lölkös Gáspár kemény koponyacsontján záporozott szét szilánkokká. Életét és elmebeli épségét az mentette meg, hogy sapkája odabent is a fejében maradt, s egyfelől tompította az ütés vad erejét, másfelől az üveg sem sértette föl emberünket. Lölkös most már igazán méregbe gurult, áthajolt az asztalon, belemarkolt a fal menti padról fölpattant Csiba Imre hajába, s húzta volna a korcsma közepébe, nyilván nem másért, hanem azért, hogy elagyabugyálja, de odaugrott szomszédja, egyben

ellenfelének bátyja, a majd hetven esztendőös Ns Csiba Istvány, s elkapván Lölkös *dokányát*, közkeletűbb nevén dolmányát, az elejét egy rántással le is tépte róla. Lölkös dühe most már új támadója ellen fordult.

Mérgét csak sűrítette, hogy ez a szikár öreg a tőszomszédja volt, s („rossz szomszédság — török átok”) unostalan borsot tört az orra alá, mert amiként a kor patonyi nyelvén minősítették, amolyan *nyakravonyó ember volt*, soha össze nem fért volna vele, főképpen a kerítés miatt, amelyik a Csiba-telket az övétől elválasztotta, mert az öreg a sövényét mindig az ő — a Lölkös — telkére nyomogatta, s még a sövény oszlopait, vagy ahogy akkor a bögölyiek nevezték, *szabrait* (szobrait) is Lölkös kertje felől ásta le.

Nem elég hát, gondolta Lölkös Gáspár uram, hogy első, nagyon is megérdemelt álmából kiszakították, és visszacitálták a félrészeg ivóba, meg hogy hirtelen fizetésre kényszerítették, s hogy Csiba Imre a viszonzást pimaszul megtagadta, sőt azzal a vaskos borosüveggel is fejbe vágta, most még ez is itt termett második ellenfélnek, ez a *nyakravonyó* Csiba Istvány... Tudják meg hát közbirtoikos uraimék, milyen érzés az, amikor az embert móresre tanítják! Elengedte Imre haját, belekapaszkodott viszont Istványéba, az öreget jól megcibálta, fejét a falba verte, s ököllel a szeme tájára sújtott. Ekkor azonban Ravasz Péter uram, a bíró és Nagy Gergöly, a kocsmáros közbelépett, Lölkös Gáspárt félretolták, s öreg Csiba Istványt szépen kivezették, majd hazakísérték, nem messzire, csak ide, pár portával odébb, a családjához. Nagy Gergöly uram visszasietett hivatali helyére, a korcsmába, a bíró viszont hazatért, hogy a lovainak szénát vessen.

Azt hitte, ezzel már vége is szakadt a perpatvarnak, de az istállóban foglalatoskodva odakintről lármát hallott, s amikor visszasietett az utcára, a következő látvány fogadta: öreg Csiba Istvány ismét háza előtt imbolygott, és

javában *perült* (porolt, civódott) Lölkös Gáspárral, aki izgága szomszédja mellének szegezvén a kérdést, hogy „*Miért hasította el a dokányomat?*” — fejbecsapta, majd föl is taszította öreg közbirtokos társát. Csiba Istvány föl-tápászkodott a földről, míg felesége, Zalka Julianna asszony, aki pár perccel korábban, midőn az ura a hazakísértetés után ismét kitámolygott az utcára, és káromkodott, mondván, „*ha meghalok sem engedek az ellenségnek*”, Ns Soós József szerint szabódott az öregnek, hogy maradna odahaza, és ne menne ki — szóval ez az asszony most a házuk ablakából rikoltozta az urának: „*Miért nem vágja kend fejbe Lölkös Gáspárt?*”

Lölkös uram ekkor már a köréje verődött szomszéd férfiakkal beszélgetett, hazafelé igyekezvén a viharos kocsmái este után, s persze, hogy nem várta be, hogy őt kólintsák megint fejbe, hanem látván az újabb rohamot, ezekkel a szókkal: „*No, még nem volt öleg?*” — ő csapta fejbe Csiba uramat, majd el is taszította és (elnézést a kedves olvasótól, de akik látták, így fejezték ki a dolgot) seggbe is rúgta volt Ns Soós Imre uram, a 45 éves, reformált hitű jobbágygazda egyetlen rúgást látott, amikor a lárma hallatán előjött a kocsmaházból, s mindjárt meg is intette Lölkös Gáspárt, aki erre tüstént fölhagyott az öreg bántalmazásával, Ns Soós József (református, 28 éves) két-három rúgást tapasztalt volna, a r. kat. Képesy Sándor pedig egyet, de hogy a rúgás elérte-e az öreget vagy sem, azt már képtelen volt megítélni.

A kálvinista, 23 éves Ns Lelkes János szerint Lölkös Gáspár uram „*Csibát agyba-főbe verte, s eltaszította kétszer s megrúgta*”, de ez erős túlzásnak látszik, a fiatalember még nemigen látott igazi ökölharcot, ha így mondta, mert a többi tanú, például a 60-éves, r. kat. Ns Lelkes Imre zsellér és *bakter* (értsd: éjjeliőr) oda nyilatkozott, hogy ő „*a verekedés kezdetén ugyan jelen nem volt, hanem későbbben oda menvén látta, hogy Lelkes*

*Gáspár Csiba Istványt kétszer fejbe vágta, mire az eldől-
vén meg is rugdalta*". Lölkös azonban, mint az előbb je-
leztük, Soós Imre intésére fölhagyott idős szomszédjának
abrikolásával, s az öreg fölcihelődött, sapkáját a fejébe
nyomta, s hazafelé indult, mentében sem szünnén még
fenyegetni Lölkös Gáspárt mondván: „*No, várj, várj...!*”

Ez a Csiba Istvány izgága, de mint az eddigiekből is
megítélhetjük, erőtlen öregember volt, aki az előző év-
ben, 1846-ban hajszál híján belepusztult egy szívszélhü-
désbe vagy agyvérzésbe; erről az eset szemtanújaként
Nagy Imre, a 17 éves szolga nyilatkozott, mert épp jelen
volt, amikor gazdája a szobában széken ülven, arról arc-
cal a földre lefordult, s ő, Nagy Imre segítette föl is
emelni s az ágyba helyezni. Azt gondolták, hogy meg-
halt, de azután jobban lett. Helyesebben tette volna, ha
nem keresi a dulakodni senkivel sem óhajtó, de úgy lát-
szik, mindkét Csiba fivérnél erőteljesebb szomszéd mar-
kát, ökleit és lábát, legfőképpen pedig, ha első, korcsmai
alulmaradása és hazavezettetése után maga is ágyba bú-
jik, és dühös mámorát kialussza.

Másnap, november 2-án Ns Gálffy József a bögölyi ut-
cán találkozott az öreggel, néhány barátságos szóra meg
is álltak, Csiba uram éppen pálinkát vitt haza a korcsmá-
ból, s mindenféle dolgok szóba kerültek közöttük, de ba-
ját lenni a másik nem mondotta Gálffy uramnak.

Harmadikán nem látjuk őt a bögölyiek tükrében, de a
következő napon, november 4-én átgyalogolt, tudjuk,
egyedül a Bögölytől légvonalban harmadfél kilométerre,
akárom mondani fél mérföldre fekvő Etrekarcsára, hogy
az ottani kastélyában székelő Bartal János főszolgabíró
úrnál méltánytalannak vélt megverettetését jelentené és
jogorvoslatot követelne, de sem a járás első embere, sem
más nem tapasztalt rajta külsérelmi nyomokat, nem pa-
naszkodott fájdalomra, sem orvosnál nem járt, csak átbal-
lagott Etrére, s mint aki jól végezte dolgát, hazabandukolt.

Másnap, ötödikén nagymosást rendeztek a Csiba-háznál, s a szokásokhoz híven több rokon és ismerős bögölyi asszony is összesereglett, hogy kalákában tennék tisztába a családot. A zsellér Érsek Balázs felesége, a 35 éves, r. kat. Lölkös Örzse is részt vállalt az asszonyi munkából, s mivel idejekorán kellett hozzájárniuk, hogy sötétedés előtt végeznének a sok gúnyával, mosás előtt bementek *fölöstökömrre*, mai szóval reggelire. Csiba István uram a *kálha* (kemence) padján üldögélt, s pálinkával kínálta a mosónékat. Lölkös Örzse a tömény szeszt a végén a ház urának is odakínálta, de az öreg az italt azzal, hogy a foga igen fáj, elhárította magától. A früstök után az asszonyok kivonultak a szennyeshhez, a gazda pedig kisvártatva hátrament, magához szólította a feleségét, vele együtt egy zsákba néhány csomó kendert pakolt, hogy a terhet újfent gyalogosan a városba, valamelyik szerdahelyi kötélverő mester műhelyébe vigye, mert új kötelekre volt szüksége a gazdaságának. (Szerdahely innen közel egy mérföld, Nagyabonyon át jó hat kilométer.) Bekötözte a zsák száját, s terhét a vállán átvetve a kerten át, hogy útját a térés *Falu körüli legellőn* kurtábbra fogja, a város felé indult. Messzire azonban nem jutott, mert még a kertben megszedült, eldőlt és örök nyugovóra tért.

Sem a szóbeli vizsgálódás, sem az elrendelt és másnap, november 6-án végrehajtott boncolás nem utalt arra, hogy oksági kapcsolat lett volna a megboldogult Csiba István megverettetése és négy nap múlva bekövetkezett halála között. A ránk maradt boncolási jegyzőkönyv szerint a műveletet Bartal János főszolgabíró és Kondé Mihály esküdt urak jelenlétében Kutsera Lőrincz, Tekintetes Nemes Pozsony vármegye rendes sebésze és Szaiff József sebészorvos hajtotta végre, s őrizkedve attól, hogy gyöngébb idegzetű olvasóink teherbírását próbára tegyük, de azért némi tájékoztatást is nyújtunk a múlt század

fölfedhető titkairól, hiszen erre vállalkoztunk, álljon itt néhány sor, majd néhány érdekes fölismerés a „Látlet”-ből: „A test külsején. 1. Termete nagy de erőtlen, haja ősz, szemek becsukva s tiszták, alsó szempillák félkék karikával ellátva, a láta (pupilla) kitágulva, az arc sárga halavány beesett, a szák (!) becsukva. Nyak rövid s baloldalán dagadt pajzsmirigy, külső oldalán egy nagy tyúktójasnyira. A mellkas domború. (...) A végtagok merevek...”

Előttünk hever hát a maga szó szerinti értelmében meztelen, plasztikus valójában egy közel másfél évszázada elhalálozott bögölyi férfi, akiről a gondosan megőrzött levéltári anyagok jóvoltából, lám, szinte minden fontosat megtudunk. Azt is példának okáért, hogy máját rendkívül nagyinak találták, szennyes barna külszínnel, felső jobb oldalán pedig egy hüvelyknyi (2-3 cm-es) heggel, nyilván valami régesrég, talán még gyermekkori baleset nyomaképpen. Érdekes, hogy a lép is kétszer nagyobbak bizonyult a rendesnél, s egész felülete, sőt néhol az állománya is „porcszerűvé keményedbe szemléltetett...” — Egyébként a szakma mind az agy-, mind a szívüregben hűdésre utaló vérömlenyeket talált.

Nyugodjunk hát meg a jobb létre szenderült és örökre megnyugodott Csiba István testét kívül-belül megvizsgált orvosok november 18-án, Dunaszerdahelyt végső formába öntött és aláírt véleményében: „Tekintván az egyén aggkorát, nem különben a sokféle életművek (!) kóros állapotát s innen származó idült fullasztó köhögését, szinte idült visszatarthatatlan emésztését, hasüregben találató savót (...) ezek már magokban mint idült betegségek elegendő okot adhattak a legcsekélyebb ártalom mellett is a halál kifejlésére. Miért is a verekedést a halál okának egyátalján tartani nem lehet, különösen ha az említettekén kívül még azt is szemügyre vesszük, hogy ő egyátalján orvosi segedelmet nem keresett, továbbá hogy

olly sérelem nem volt látható, melly közvetlen rögtön a halált előidézte volna. Mi főleg onnan kitetszik: hogy az egyén szív és tüdő szélütésben halt el (paralysis cordis et pulmonum).”

A vármegye nevében vizsgálatot végző főszolgabíró és esküdtje mérlegre tette a szem- és fültanúk vallomásait meg a halott boncolásánál személyesen is tapasztaltakat, s miután nem találtak okozati összefüggést a verekedés meg Csiba István hirtelen halála között, alázatos véleményükkel oda járultak, hogy *az előadottakat fölvéve, Lölkös Gáspár ellen a vádper megrendöllésének alapját lenni nem találták.* Jelentésük, amelynek zárósortát a nyelvtani idő és személy kiigazításával szószerint idéztük, *költ Pozsonyban, 1847. április 27-én.* Aláírói: Nagy Ignácz táblabíró, Bartal János főszolgabíró, Kondé Mihály esküdt és Bittó Alajos közalügyész.

Te pedig, szegény békéden öreg Csiba István, nyugodjál békében!

Miket lopott egy régi kisfiú

1752. szeptember 5.

Esetünket nem tudnánk egyetlen ivű, összefüggő mesévé szerkeszteni, mert számos apró, elszigetelt epizódból áll. Egységbe csupán a tolvaj fiúcska, a nagyfödémesi születésű, Kismagyarra elszármazott, alighanem félárva, tizenhárom éves Mészáros Jancsi személyisége foglalja, ezért úgy döntöttem, hogy magát a jegyzőkönyvet közlöm, amiképp a somorjai tömlöcben folyt kihallgatáson az írnok hevenyészett, nehezen sillabizálható írásával a piszkozatpapírra került. A szöveg nyelvtörténeti és tájnyelvi jegyei változatlanok, csupán a helyesírást igazítottuk mai szabályainkhoz, a válaszokat pedig az általunk megszámozott kérdések alá soroltuk. Íme, a vizsgálat jegyzőkönyve:

„A(nn)o 1752. dje 5-ta men(sis) 7-bris occasione Sedis Judic(al)es in oppido S(anct)ae Mariae celebratae factum est benign(um) examen in vinculis adstantis.

1. *Kinek hívnak?*

Mészáros Jancsi, nagyfödémesi Mészáros Mátyás nevő legénynek fia.

2. *Hol a lakásod?*

Kismagyaron.

3. *Hány esztendő vagy?*

Azmint az atyámtul hallottam, tizenhárom.

4. *Miért tömlöcben hozattattál?*

Azért, hogy az zsidónak kamaráját föltörtük Csiba Mihál uram szolgájával, András nevűvel.

5. *Mit vittetik (!) ki azon kamarából?*

Szolgának zálogban az zsidónál lévő nadrágját, zsidó asszonynak hajkötős (?) és más csipkés főkötőjét, mindegy (!) két réfnyi csipkét, egy gyors keszkenyőt, motringban lévő kék cérnát, és zsidó asszonynak kesztyűjét.

6. Kinek adtad ezen partékát?

Nadrágot azon szolgál visszavette mint magáét, főkötőt, keszkenyőt és az csipkét azon szolgál Cziberenének adta el. Én pedig a kesztyűt és cérnát Kovács Marci által visszaadtam azon zsidónak.

7. Mikor loptál legelsőben?

Ennek előtte circiter kilenc esztendővel. Az atyám néhai Sándor Lászlónak kismagyarai mészárosszékeében húst vágván, és az tőkében bizonyos likban — hézagban — mintegy harminc forintja együtt lévén, annak felét, az mint itéli (!), kismagyarai Likas Marinkának parancsolatjából elloptam, és ugyan nékie az ablakon béadtam.

8. Miként tudta meg az atyád, hogy elloptad?

Megvervén az atyám, megvallottam nékie.

9. Térítél vissza az atyádnak azon pénzbül?

Azmint az atyámtul értettem, Likas Marinka öt forintokat adott vissza, és csak nem régénten is szemére vetetem nékie, hogy általam nékie adott pénzbül maradt volna nálo.

10. Azután mit loptál, és kinek adtad?

Loptam az atyámtul faggyut, azt is Likas Marinkának hordottam, sőt combot (!) is s húst is hordottam nékie, azután mindenféle gyümölcsnek lopására reátanított Likas Marinka.

11. Továbbá mit loptál?

Kovács Istvánnak tanittásábul Vatán loptam Szabó Miskótul (!) szalonnát, azmint elértem s elmetszhettem, és egy lábot, két kolbászt, mennyit elvihettem, nékie adtam.

12. Loptál-é még mást is valahol?

Félben két új szajrét, három karikkát, és két kerék szegét. Mellyeket az féli cigányoknak adtam. Csatos nevű cigánynak. Ismét Félbül az gazdámnak egy juhot elloptam, vittem Kismagyarra az atyámhoz, de ugyan harmadnapra elgyövé az gazdám, visszavitte.

13. *Tovább mit loptál?*

Mezeinek (!) javallásából elloptam az nagyságos kismagyari tizedesnek fonalát, ugyan neki is adtam négy grajcéron.

14. *Még továbbá mit loptál?*

Kismagyari tizedes szolgáltjának négy garassát, és egy csipkés fedelét. Csenkén is loptam egy máriást az pásztoroktól. Nagymagyaron az zsidóktól loptam pipát, taplót, dohánt és bicsak kést. Csiba Mihál uram házánál tyúktojást, két garass árát Pásztor Marinkának, két garass árát Péknének adtam, két garass árát András szolgáló küldött általam, eladtam.

15. *Volt-é nálad valami szöcskő forma skatulában rekesztett állot?*

Volt.

16. *Hol vetted azon spiritust?*

Pozsomban vettem egy boltban valami legényt ül egy hetessen.

17. *Vetted-é hasznát azon spiritusnak?*

Vettem, mert akármiként megláncoltak, meglakatoltak, akkor kinyitottam — akár megvágtam magamot — azonnal leesett — vagy reáfújtam.

18. *Mikor vetted, mit mondott azon legény, miként él véle, és mire való, mit használhat?*

Azt mondotta azon legény, hogy senkitül nem fogok félnyi, mindent megtudok, lophatok, fegyver nem fog, erős leszek, mindentül megszabadúlok.

19. *Hol vagyon, és hová tetted?*

A kismagyari tizedes tőlem elvette.

20. *Látta-é valaki nálad az spiritus nevű szerszámot?*

Látták, úgymint Ambrus nevű, Csiba Mihálnak szolgálja, és az szolgáló, Anna nevű.

(A vallatást vezető szolgabíró megjegyzése:)

Spiritus olyan szecskő formára (!) kis állod (!) vala, kit hájjal táplálván, háromszor napjában adott neki hájat, és szemlélte mozgását, s hájnak evését.”

Ennyi a jegyzőkönyv, s a tolvaj fiúcska vallomásából tagadhatatlanul érdekes, mozgalmas kis képsorok vonulnak el szemünk előtt. Az apa a mátyusföldi Nagyfödemesről hurcolkodott át a csallóközi Kismagyarra, ahol egy Sándor László nevezetű mészáros székében dolgozott. A valószínűleg tortúrával kicsikart válaszok az akkori Kismagyar társadalmának keresztmetszetét is kirajzolják: Csiba Mihál birtokos nemes a szolgálival, a tizedes, aki legfőképp a középkor magyar városaiban a bíró és az esküdtek akarátának választott végrehajtója volt az utcájában, tiszte alapján utca kapitánynak vagy tízházgazdának is nevezték, aztán a mészáros a székálló legényével, továbbá az akkor már népes kis- és főleg nagymagyar zsidó közösség képviselőjében a meglöpött kereskedő család, a környéken kóborló cigányok és a pásztorok, akiknél a mi tévelygő Mészáros Jancsi barátunk is bojtárkodott. Nem elhanyagolható körülmény, hogy a fiúcska ide-oda kószált, s Pozsonyban is megfordult. Ott vette a „szecskő” (szöcske) formájú „kis állatot”, azaz rovar, mely mint bűvös erőt hordozó „spiritus” (szellem, lélek, mágikus lény) arra lett volna hivatva, hogy gazdáját, aki gondját viseli és táplálja, minden bajtól megoltalmazná. Mária Terézia uralkodásának második évtizedébe lépünk, a királynő éppen most kezdi ellenőrzése alá vonni a birodalom területén pergő boszorkánypereket, márpedig a fiúcska ezzel a hájevő szöcskével kimondatlanul is a boszorkányság gyanújába keveredett.

Az ítéletet nem ismerjük, de nem is ő, hanem maga az eset, a benne nyert hiteles helyi történelem az, ami igazán érdekfeszítő. Jancsi barátunkat valószínűleg alaposan

megvesszőzték, ez lehetett a büntetése, s valami jól látható bélyeggel jelölték meg, így tévén őt örökös számkivetetté az emberek társadalmában. Így valószínű.

A latin mondat jelentése: „Az 1752. esztendő szeptember havának 5. napján, Somorja dicső mezővárosában, a börtönszárnyban az ítélőszék alkalmából folytatott barátságos vallatás (jegyzőkönyve).”

Az úgy igazi rossz szelleme az a bizonyos Likas Marinka nevű nő volt, aki a hatéves kisfiút tulajdon apja megrövidítésére, majd gyümölcslopásra és az apa ismételt fosztogatására bűjtöttá föl, a gyermeket az erkölcsi és társadalmi lejtőre tuszkolta, s aki valószínűleg azonos a 14. válaszban említett Pásztor Marinkával. (Lehet, hogy ez is csak ragadványnév.) A kisfiú válaszai a többi föl-bűjtőt is megnevezik.

A *rőf* 777 mm, a *máriás* akkor (1755-ig) 17 krajcárt érő ezüst pénzérme, Mária ábrázolásával, a háziipari *motring* (a köznyelven matring) pedig olyan, többnyire 150 szálból összefogott kender-, len- vagy pamutszál, amelyet leszedtek a motolláról, s egyetlen csomóba kötöttek. A *szajré* ismerős, héber-jiddis eredetű szó, jelentései áru, termék, lopott holmi, tolvajzsákmány, s korai kismagyarai előfordulását az ottani, népes zsidó közösség léte magyarázza.

A többit az olvasó és a tudósok (helytörténészek, néprajzosok, nyelvészek, jogkutatók) kedvére bízuk.

Kacsa, Kacsa, boszorkány vagy!
Csallóköznyék, 1708, 1725

1725. március 12-én három lidértejedi fiatalembert faggatott siposkarcsai várkastélyában Somogyi László szolgabíró és Pyber István megyei esküdt. A vallatásról az alábbi jegyzőkönyv tudósít:

„*Mi alább subscribált [aláírt] bírák recognoscáljuk praesentibus (elismerjük ezennel) adván tudára mindeneknek, azkiknek illik, hogy mi die et anno infrascriptis [az alább írt napon és évben] az tekintetes magistratus [tanács] parancsolatjába élőkbe szólíttatván és citáltatván [idéztetvén] Lidértejedben, Csallóközben lakozó ifjabbik nemes Nagy Istvány annorum circiter 25), Nagy Mihály (annorum 18) és Horváth Mihály (annorum 17) uraiméket — azkik is hiteknek letétele után azt vallották és fateálták [tanúsították] előttiünk, hogy tudnyi illik:*

Ennek előtte circiter [mintegy] három héttel a datu ut post praesentium computando [az időpontot e pillanattól számítva] Sissára névű vesszős erdőben menvén kötnyi való vesszőknek szedegetésére nézve e tanúk, »azonba láttuk (!) az szántóföldek között valami csudálatos állatot, az mellet gyanúságképpen véltük elsőbben rókának lenni, annak utána maiori praecognitione rei [hogy tisztábban lássuk] feléje indulván, azonközben azon csudálatos állat helyébül kimozdult, és három avagy négy hől szántóföldön körösztil mintha madár röpült volna, sebesen általment, ez meglévén, viszont az ötödik földnek hosszában mintegy félig hasonló gyorsasággal az földszint nagy hosszán elnyujtván magát és az fejét föltartván ment

és sietett, akkor ottan megállapodván s fölállván megforgolódott, úgy tetszett, mintha szárnyai lettenek volna»; ezt látván a fátensek [tanúk, bizonyságok] közelebb mentenek hozzája, s akkor az csudálatos állat asszonyfigurát és ábrázatot mutatott s repraesentált [ábrázolt, képviselt], és csallóközi Nyékben lakozó Nagy, másként Fűrő Katának ösmerték mind ruházatjárúl, állásárúl s járásárúl lennyi, sőt kiáltottak is rája mondván: »Kacsa, Kacsa, boszorkány vagy« — úgymond »miért röpiültél?« Azt meghallván megállott, és visszanezvé e tanúkra, egyet sem szólott, hanem Tejed felé elindult, és elment. Mindezeknek nagyobb bizonyására és elhiteljére nézve adtuk ezen pecsétes testimoniális [bizonyság-] levelünket kezünk írásával megerősítvén. Költ Karcsán, die 12-mi Mensis Marty Anno D(omi)ni 1725-to.

Somogyi László, Nemes Pozsony vármegye szolgabírája
m(anu) pr(opria)

Pyber Istvány, azon nemes vármegyének esküdtje
m(anu) pr(opria)”

Ennyi a tanúvallatási jegyzőkönyv szövege, melynek sajátos népmesei-balladás szépségét, álomszerű — szürrealisztikus — költői báját lehetetlen volna tagadnunk. Álmodik ilyenformán az ember, s fölriad és ámul az álman, s ilyen elemekből épülnek föl a népmeséink. Persze, egy mese vagy ballada elmondása nem jár jogi következményekkel, míg ez a vallomás, sajnos, járt, mert a késő középkori igazságszolgáltatás Pozsony megyei gépezetét azonmód beindította.

Ez azonban már a Fűrő Kacsa-ügy második felvonása. Az első még tizenhét esztendővel korábban, 1708 augusztusában zajlott; Pozsony vármegye akkori szolgabírája, Bakó Péter és esküdtje, Bodó Péter vezette augusztus 6-án Ns Vigh (értsd: Végh) András kérelmére, idősb. gr. Pálffy Miklós megyei főispán vallató parancsolata nyomán a helyszíni vizsgálatot, melynek során huszonkét ta-

nú vallomását rögzítették jegyőkönyvükben. Az akkori eljárás azonban félbeszakadt, több mint valószínű, hogy a vármegye a Rákóczi-szabadságharc helyi háborús eseményei folytán hagyott föl az ügygel, amelyre aztán a feledés jótékony fátyla borult. Sajnos, ez a lepel nem bizonyult elég sűrűnek és álcázónak, mert a Habsburg-kon-szolidáció második évtizedében, mihelyt az emberek eszmélni kezdtek kurucos bódulatukból, s ilyen kérdésekre is újra figyelni kezdtek, a nemesi törvényhatóság figyelmét másodszer is Nagy Kata asszony személyére irányították.

Mi a dráma ismertetését az első felvonás, az 1708. évi inkvizíció írott emlékének bemutatásával kezdjük. Minden más szövegrészre figyelemébresztő és történelmi tájékoztató szerep hárul.

Ez a bizonyos nyéki Nagy Kata, vagy amiképpen csúfolták, Fúró Kacsá egy bizonyos Tóth István „meghagyott özvegyje” volt, és több főlárva gyermekét nevelte. Az első, 1708-as tanúvallatási (inquisitionális) jegyőkönyv egyetlen kérdésre kereste a válaszokat: „tudják-e, látták-e avagy hallották-e” a tanúk, hogy a gyanúba fogott asszony „valamikor valami ördögösséget, boszorkányságot és varázsolást követett volna el, s kiket fenyegetett, vesztett, gyomrozott és gyógyított volna meg, kiknek akármi névvel nevezendő jószágában, marháiban varázsolások által kárt tett volna.”

Ne rójuk föl az akkori nyékieknek, hogy mind a huszonkét beidézt tanú — ki így, ki amúgy — Nagy Kata ellen vallott. Mi persze tudjuk, amit a 18. századelő babonákban pácolt embere még nem tudott, hogy boszorkányokról beszélni képtelenség, hogy Kata asszony átkai és fenyegető szavai meg az elszenvedett mindenféle ártalmak és károk közt nincs, illetve nem úgy van okozati összefüggés, amiként a kárvallottak hitték volt, s az özvegy nem szövetségese a sátánnak, akiről szintén más felfogást

vallunk, mint őseink. Nem kivételes nyéki, még csak nem is magyarországi sajtóság volt ez a boszorkányhit, de még mennyire nem! A boszorkány hiedelmek az ókor méhében fogantak meg, onnan sarjadtak, s hogy mást ne mondjunk, olvasóink figyelmébe ajánljuk az i.u. 125-től élt, görög és latin nyelvű író, Apuleiust, akinek *Arany-szamar* c. regényében a kíváncsi főhős a görögországi Thesszáliába vetődik, s a maga bőrén tapasztalja meg a messze földön hírhedt helyi varázslók boszorkányos üzemek. Ez a hellén hiedelemvilág közvetlen belső történelmi kapcsolatban áll a középkor indoeurópai boszorkányhitének alkotóelemeivel, mint a lelküket az ördögöknek eladó s velük cimboráló, éjféltor seprűnyélen kopár hegyek csúcsára lovagoló, fönt s a pokolban a sátánnal és udvarával orgiázó, átváltozásokra képes, kárhuzatos lényekkel, akik a művészet olyan írott alkotásaiban is fölbukkannak, mint Goethe *Faustja*, majd az európai romantika olyan reprezentáns zeneműveit is benépesítik, mint Gounod *Faustja*, Berlioz *Fantasztikus szimfóniája*, Wagner *Tannhäuser* c. operájának Walpurgis-éje s az orosz Muszorgszkij *Éj a Kopár hegyen* c. kompozíciója s a *Baba jaga tétel az Egy kiállítás képei* c. ciklusából, hogy csak a legismertebbekre hivatkozzunk. A boszorkányhiedelmekből táplálkozó perек hulláma szintén Nyugat-Európa joggyakorlatából indult el a 14. század közepe felé, s a 15-16. századtól csapott egyre magasabbra. A francia, német, spanyol, angol, osztrák és más városokban tízezrével lobbantak föl a boszorkányság bűnében elmarasztalt nők, férfiak és gyermekek máglyái. A német boszorkányüldözések tömegessége páratlan: 1590-91-ben egy német városka, Werdenfels minden lakóját boszorkánynak találta és máglyára vettette az inkvizíció, s ekkor, a csecsszopókat is beleértve, 4700 (négyezerhét-száz) ártatlan ember esett áldozatul a sötét, öngerjesztéssel növekvő és szétharapózó örületnek.

A magyarországi boszorkányhit minden lényeges ponton eltért a nyugat-európaiétól, sokkal egyszerűbb, földhöz ragadtabb annál, a nyugati hiedelmek alapelemei hiányoznak belőle, vagy csupán halvány, csökevényes nyomait találjuk. Hogy milyen volt ez a magyar hiedelemvilág, olvasónk alapjában véve az itt következőkből is megtudhatja, s már csak annyit, hogy a pereknek a Habsburg Birodalom országaiban — Magyarországon is — Mária Terézia vetett véget.

A hosszú, több ágú bevezető rész után lássuk az első, 1708 augusztusában esett vizsgálat tanúvallomásait.

Tudjuk, hogy Bakó Péter szolgabíró és Bodó Péter esküdt huszonkét nőt és férfit citált maga elé, hogy az ilyenkor szokásos kérdésekre választ adnának. A bizonyságokat meghiteltették, s esküjük szerint vallották az itt következőket.

Nagy Kata pásztorokodott, midőn mutatta Méhes Gáspárné Takács Jutka asszonynak, utcára szólítván őt, Szécsényiné asszony sertéseit, azaz (olvasóink engedelmével) disznait: *„Nízd, Jutka nene, ezt a disznót a dongólegyek megeszik. Miért nem fizet a pászornak?”* Méhes Gáspárné mindezeket tovább adta Ns Nagy Máté uramnak (63 éves), aki csak ezt tudta kifejtetni a szolgabíró előtt. A vizsgálat persze magát a 30 éves Takács Juditot is megidézte, s az asszony szerint Nagy Kata így beszélt: *„Nízd, Jutka nene, úgy veri az Isten az ollyant, aki meg nem fizet a pászornak, ahun megeszik a dongólegyek Szécsényinének a disznaját.”* Méhesné azonban többet is tudott a gyanúba vett asszony pásztori hókuszpókuszaról: Nagy Kata a pásztorok rendes módján hol ebbe, hol abba a faluba szegődött el egy-egy legeltetési idényre, szükség és megállapodás szerint, s mikor a szomszédos Ollétejdedben vigyázta a jószágot, az ottani Ollé Pálnak egy lova kimúlt az árnyékvilágból. Kata akkor kifejezetten ráüzent a gazdára: *„Mondd meg, néne, Ollé Pálnak,*

másik lova is megdöglik, miért nem fizet a pásztornak?!” Jutka asszony hajsza híján maga is kárvallottja lett Katával való barátságának, mert az egyik egyéves süldőjének valakik mind a négy lábát „fölsugorították”. Méhesné a barátnőjére gondolt, s „szidalmazván (...) ha meg nem gyógyul a domassa (t.i. a süldője), a kést veri bele, másnapra vagy harmadnapjára elfutott a domas, és meggyógyult”.

Ns Szabó György hitvesének, a 60 esztendőös Horváth Annának vallomása is ebben az ártalomkörben forgott. Ez az idős asszony rokonaira hivatkozván eleve boszorkánnyá minősítette Nagy Katát: „Hallotta maga egy testvér atyafiától, úgy az urától, hogy egyáltalában nem tiszta”, mármint a gyanúba vett asszony, majd a jegyzőkönyv egyenes beszédre váltva így idézi nyéki tanúkat: „Az én nénémasszon ura is Nagy Katának mondotta illy szókkal, hogy ha úgy volna módja benne, mindjárt megíggettetni”. Most következnek az általa boszorkányságnak ítélt jelek: „...egyszer a többi között összeszólalkodván az fatensnek urával az közkert iránt, meg szidalmazván Nagy Katát a fatensnek ura, mivel egy magtinajánál több nem lívín, kihajtván pásztor éliiben semmi nyavalája nem lívín, a pásztor előtt megdöglött.” Az ügy folytatása: „Nagy Kata lánya a fatenshez egykorban hozzája menvín mondotta a fatensnek illő szóval: »Szegény Panna asszony, kegyelmednek is volna most egy tehenje, ha meg nem döglött volna«, kire felelt a fatens: »Hiszen a te anyád tudja, mütől döglött« — azonban szidalmazván fiával együtt, hogy veszne ki házbul, s hazamenvín a leány, megmondotta az anyjának, hogy miként szidalmazták űtet, azon iccaka a fatensnek a száját úgy megcimbálták, mint-ha el akarták volna szakasztanni, de (ti. a tanú) nem látott senkit.”

A 35 éves Bakonyi Évának, Ns Nímet (Németh) Imre hitestársának vallomása is ebbe a jelenségcsoportba tartozik.

Minden nyéki közbirtokos nemes család tartott szolgálkat, ez is, és egy ízben Nagy Kata asszony öccse, Nagy Ferkó dolgozott náluk. Ferkónak azonban némi szántója is volt, csak trágyázni nem tudta, valószínűleg azért, mert nem tarthatott elegendő jószágot hozzá, s gazdáját kérte meg, hogy segítené ki őt. Németh uram készséggel megtrágyázta szolgálja földjét, s az árát kérte, de Ferkó nem akart vagy nem tudott fizetni. A gazda úgy oldotta meg a dolgot, hogy szolgálja bérét, két szapu búzáját viszsztatartotta. (Egy szapu két pozsonyi mérőből állott, azonos volt a köböllel, 125 litert tett ki, s egy szapu gabona egy magyar hold bevetésére volt elegendő.) *„Megadnátok még”*, fenyegette Nagy Kata az öccse gazdáját és gazdasszonyát a jegyzőkönyv szerint, amely így folytatja: *„az után csakhamaradon egymás után kít lovok megdöglött, és bizonyos kas mihe is livín, derik nyárban azok is mind megfulladtak, kiknek — se mihínek, sem pedig viaszáriak — éppen semmi hasznát sem vehették. Ugyanabban az esztendőben az búzája is tellesíggel mind üszöges volt, és az szomszédjának akármell dűlőben livín semmi híja nem volt”*. De a huzavonának még nem szakadt vége, mert Éva asszony *„vallja azt is, hogy az után Várkont is özveszólalkodván az fatens* (ti. Éva asszony) *Nagy Katával Both Istvány házánál, meg is akarta vernyi az fatens ura* (ti. Németh Imre) *Nagy Katát, de nem engedte a fatens; azután mindjárt egy jó paripalovok megbetegedvén, meg is döglött.”* (Valószínű, bár ezt még ellenőriznünk kell, hogy ebből a családból származott Nyéki Németh János, a magyar jakobinus-per rosszemlékű, vérszomjas vádlója, aki aztán a szomszédos Várkony határában vásárolt magának birtokot, s onnan tűnt el a helyi mondák szerint rejtélyesen, baljós jelek között.)

A huszonkettedik tanú, a 35 éves Ns Farkas András valamása is a pásztort marasztalja el Nagy Katában. Kondás vagy csürhés volt, disznópásztor az asszony, de *„nem vi-*

gyázott jól a sörtésekre, az fatensnek sörtése gyakorta kár-
ra ment, kit nem akart megszenvedni (ti. téríteni, törleszteni),
fenyegetvén a pásztort és szidalmazván, hogy miért jól
nem vigyáz reá, »hiszen szintin úgy megfizetek én, vala-
mint más,« kire felelt Nagy Kata: »Te, Farkas András, ke-
vél vagy most a sok sörtisben, de hiszem, hogy megolvashad-
d, mennyi líszen« Ugyan úgy törtínt” — folytatja a ta-
nú — „csakhamaradon apródonként mind elvesztek, ki egy-
ként, ki másként”. A jegyzőkönyv szerint a tanú „azt is tud-
ja, ha hogy valakit megfenyegetett, csakugyan rajta törtínt”.

Tudom, kedves olvasóink nem únják ezeket a hiteles
kis történeteket a Rákóczi-szabadságharc körüli, idestova
háromszáz esztendőös időkútból, ahonnan kimeregetjük
őket. Célunk e sorozattal nem is annyira az ilyen vagy
olyan fajsúlyú törvényszegések és perek bemutatása, ha-
nem az, hogy kortársaink e vizsgálati anyagokból tiszta
és mozgalmas, árnyalt, sokszínű és hiteles képet nyeljenek
őseink gondjai-bajai, kapcsolatai, viszályai, gondolkodásmódja,
érzésvilága, világ- és életszemlélete, nyelve
és más dolgai felől. Erre, úgy vélem, éppen ezek a túlfű-
tött drámai helyzetek a legalkalmasabbak, s nem takaré-
koskodunk a részletekkel, a jegyzőkönyvekben fölkinált
„egyperces novellák” történelmi abszurdjainak átmenté-
sével; a helytörténet kutyája épp a részletekben van elás-
va. — Folytassuk hát a második tanú, a 34 éves Ns Nagy
Gergely uram érdes, színes és részletekben gazdag vallo-
másának ismertetésével.

*Ez a történet mélyen a 17. századba nyúlik vissza. Mintegy tizenhat esztendeje, 1692 körül történt, mesélte Nagy Gergely, hogy „midőn az fatensnek a juhásza kifej-
te volna díltre az juhokat, annakutánna kihajtotta legellő-
re az juhász a juhokat, Nagy Kata, a fazikban mi volt főzve,
a juhok előtt az utcán körösztól általöntötte, de ugyan a juhász
azzal nem gondolván, csak általhajtott rajta, az öntísen a juhokat,
estvére behajtván, hogy meg-*

fejje a juhokot, nem fejhetett túlök, mert olyan lett a tőgyök, mint a kű, másik iccakára kelve mind megvakultak, harmadik iccakára az lábaik mind megfurkósodtak, és térden jártak a juhok, kik meg sem gyógyultak kettőn kívül, és azoknak is az szemek kicsurkodd (!) ”.

Nagy Gergely uram második története viharosabb, kész kis novella a javából. Majdani csallóközi történelmi regényírók, ha telivér történetet óhajtotok, figyelem: „Vallja azt is (ti. Nagy Gergely), hogy ezelőtt circiter öt esztendővel sokat hazudván a fatensre az atyja, Nagy Ferenc uram előtt, hogy miket mondott volna ellene (ti. a tanú az atyja ellen), kiben ártatlan lívín az fatens, el nem szenvedhette, hanem egykorban búzát rostáltatván, malomhoz magához hívatta Nagy Katát az fatens, szolgája lívín akkorban Talián János nevű, s pirongatván Nagy Katát, miért hazudott volna reá az atyja előtt, úgy Talián János is neheztelvín reá arra nízve, hogy azt mondotta volna, Mihes Gáspár uram házát föl akarná ígetnyi, tagadást tívín (ti. Nagy Kata) mind az kétféle mondásban, poroncsolván (!) a fatens szolgájának, hogy verni meg ütet, aminthogy meg is verte a szolga Nagy Katát, elmenvín onnét megfenyegette mind a kettőt, hogy megsiratnák azon cselekedetet. Elmenvín a fatens a malomban négy ökörrel, szekerivel, semmi dolga nem lívín az ökreinek, de mihelest megindult a malomtúl, azonnal megbetegedett egyik ökre, kit alig tudott hazahozni, másnapra pedig meg is döglött, harmadnapjára megint egy szopós csikó, kinek is semmi nyavalája nem lívín a pásztor előtt, midűn hazahajtott volna, az utcán négyfele vetvín az lábait, úgy taszigálta az fatens az udvarára, ki is mindjárt megdöglött.”

Ezzel a következmények láncolatának még nem szakadt vége, íme a folytatás:

„Azután öt zsákot kírvin az fatens felesígitül Nagy Kata, malomban vitte a búzát, azonban onnéd megtérvín nem forgatta ki a zsákokbul a lisztet. Szüksíge lívín a fa-

tens feleségének is az zsákokra, írte Nagy Katát, hogy üresíteni a zsákokat, és adná vissza. Nígyét ugyan kiűresítette, egyiket ott fogta, azután mintegy egy hit múlva gyermeket szülvén a fatens felesége, úgy megrázták a fejit, hogy meg is vakult mind a két szemire az asszony. Gyakorta hozzája menvén Nagy Kata az gyermekágyas asszonyhoz simogatván, apolgatván (ti. csókolgatván), sópánkodóan mondotta: »Szegény angyalom, úgy bánom, hogy így jártál«. Annakutánna naponkint meggyött szeme világa.»

Nagy Kata ugyanis nemcsak a rontáshoz, hanem az állat és az ember gyógyításához is értett. A 45 esztendő Ns Végh Gáspár például Kata javára vallott mondván, „hallotta nihai Ollé Pálnak szájából, hogy mondotta az fatensnek: »Egy lovam megbetegedett, Nagy Katát kirtem, hogy ha valamit tehetne rúla, nem hagyja híjában« (ti. meghálálatlan). Kit is megcselekedett Nagy Kata, meggyógyult a ló.»

A gyanúba fogott lelkeken azonban ez sem segített. A kor fölfogása szerint, s ebben iskolázott és iskolázatlan, világi és egyházi hatóság tökéletesen egy volt, mind a rontás, mind a gyógyítás tudománya az ördögtől eredt, amennyiben különböző jelek alapján úgy találták, hogy az illető a sátán szövetségese, s tőle kapta az oldás és kötés hatalmát. Senkinek eszébe sem jutott, hiedelmeik elfedték előlük, hogy az ember és az állat halandó, hogy nem kell ahhoz Nagy Kata boszorkányos közreműködése, s ha netán ludas volt egy-egy állat elpusztításában, mert bosszúvágy fütötte volna, egy kis növényi mérreg is megjárta. A pásztorok mindig is értették a füvek, virágok és gyökerek biztató és baljós titkait.

Egy háziállat, főleg sertés, szarvasmarha vagy ló veszte fájó csapást jelentett a földből és jószágból élő közbirtokos nemesi családnak, de az igazi fájdalmat természetesen számukra is az egészségükön vagy életükön esett

ártalom okozta. A Kata asszony ellen fölsorolt vádak második csoportját a nyékiek testi épségében esett s az ő terhére írt kártevések alkotják. Egyetlen tanú sem hallgatja el, hogy valamiképpen ártott Nagy Katának, aki a vélt rontást csak válaszul küldte rá, s a bosszú indítékát ezekben az esetekben is nyakon csíphetjük, mint az állatvesztések, szerintünk — ha egyáltalán szóba jöhet ilyesmi — mérgezések szemlélénél; szegény kiszolgáltatott özvegyasszony úgy felelt a sértésekre és bántalmakra, ahogyan nyomorúságos eszközeitől teltet.

Ns Csaplár György hitestársa, Lökös (ti. Lökös) Katalin, aki magát mintegy 34 esztendősnak mondotta, „jó lelkiismerettel bírván” úgy vallott, „*hogy egykorban az fatensnek az ura* (ti. Csaplár György uram) *szidalmazván Nagy Katának az urát, nihai Tóth Istvánt tökösnak, akkorban megfenyegetvín az fatens urát, az üdőtül fogvást kít férfigyermeket szülvín a fatens, mind a kettő, böcsülettel szólván, tökös, kiket sok orvossággal orvosoltak, de meg nem gyógyulhattak*”. Azt már mi kérdezzük egy felvilágosultabb utókorból, hogy sebészi beavatkozás nélkül miként gyógyulhatott volna meg a két kisfiú szülés közben lett heresérve.

A következő szívfacsaró kis novellát is egy kiegyenlítettlen tartozás szülte. Csudor (?) Péterné, a 35 éves Csánó Anna mesélte el, hogy az ura adósa maradt Nagy Katának „bizonyos pénzekkel”, s a másik hiába kérte, Péter uram nem akarta őket megadni. Az asszony megfenyegette, s „azután hamardon a gyermekinek a lába fölszutorodott (!), az égisz teste pedig félrevonyódott, kin búsvúván a fatens (ti. az anya) odamenvín Nagy Kata hozzája: »Meírt sopánkodúl az gyermekem, eb bele, ha meghal« — kire felelt a fatens: »Én sem bánnám, ha az Isten elvenni, csak másfile nyavalája volna«. Megpögdözvín az gyermeket, azzal onnéd elment. Harmadnapjára megkönynyebbedett a gyermek.”

A nyéki, 60 esztendőös Takács István vallomása egy anyagi viszály okozta bajszerző varázslatról mesél. Ez a háromszáz éve élt parasztember korábban szalmát kért Ollé Pál uramtól, akivel már többször is találkoztunk, s az ollétejedi nemes gazda oda is ígérte az alomnak valót, de „*nekimenvín Nagy Katának az ura, níhai Tóth Istvány, vonta volna az szolmát*” a maga szükségére. A tanú ment, és szólt, hagyna neki békét, mert már övé a szalma, mire Tóth István válasza úgy szólt, hogy Ollé Pál a kazlat neki adta, már meg is kapta tőle az árát. A vitában Takács uram veje is részt vehetett, nem is akármilyen eréllyel, meg Nagy Kata, ez az urának, amaz az apósának kívánt segédkezni a szalma behordásában, mert Kata asszony a vőt megfenyegette, „*de a vejinek semmi nyavalája nem lett, hanem a fatens (ti. apósa, Takács István) olly nagy hideglölist szenvedett, csak meg nem holt bele*”. Szerintük Takácsék életébe Kata asszony más ágon is belenyúlt: a tanú egy menyecske leánya „*betegese lívín, kinek Nagy Kata megtapogatta a fejit, azután csakhamaridon megholt, jóllehet a níző megmondotta, hogy senkit se eressenek hozzája a beteghez.*”

A korábban megboldogult Barthalos Péter özvegyének, a 40 éves Egri Katalinnak vallomása már egy földöntúli régió felé mutogat. A tanú ugyanis elmesélte, hogy mintegy hat éve, 1702 körül, midőn Kata férjeura, Tóth István még élt, „arrafelé menvén az fatens, ahol lakván níhai Tóth Istvány, bemenvín hozzája, s már akkor hideg üdők jártak, nyitva lívín az ablak, mondván a fatens (ti. Katalin asszony): »Jézus uram, mendítig nyitva vagyon az ablak, noha hidegek járnak«, kire felelt Nagy Katának az ura, Tóth Istvány: »Ó, szegény sógorasszony, én nem tudom, iccaka ki s bejárnak az ablakon, úgy zörgetnek, eddig rígen megírdemlette volna a lilék kurva a somorjai tömlöcöt.«” Ezt a körülményt Egri Katalinnak a Tóth István és Nagy Kata házánál lakott szegény zsöllérasszony

is bizonygatta. Majd megint egy bosszú, mely az adósság megtagadása miatt támadott: „Vallja, hogy 8 vagy 9 esztendeje az fatensnek (ti. Egri Katalinnak) fiai őrizvín a falu (Salvis auribus, azaz tisztesség ne essék szólván) disznaját, Nagy Katának volt közöttök, kiért meg nem fizetett Nagy Kata”, mert most, lám ő került a munkáltató társadalmi helyzetébe, mire „nekimenvín a fatens, három lúdját megfogván a fizetisírt, mendad-dig ott tartotta, míg meg nem fizetett Nagy Kata. Azonban megadván egy fertál (15 vagy 30 liter) árpát, kieresztette a ludakat. Azután mintegy egy hónappal a fatensnek az ura poroncsolta, hogy a lovakot eresztene ki a mezőre; kimegyen a fatens, hogy kierejsze, hát az egyik lova négy lábával föl van fordulva, kit látván a fatens, az urának jelenti, s kimentek, úgy ömeltik föl...” Hiába, persze, mert lovukat a talányos kór hamarosan elragadta.

Az alább sorjázó tanúvallomások már kivétel nélkül a népmesék, a látomások, a népi szürrealizmus félálom-világába emelik át az olvasókat, s ebben a régióban érintkezik némileg a magyar boszorkány hit a nyugat-európai boszorkányhiedelmek lényeges motívumaival. Nem firtatjuk, milyen arányban és mekkora súllyal.

A pinkekarcsai Vincze György adta elő, mit hallott vagy öt esztendeje gazdájától, a várkonyi Nagy Pál uramtól: „»Hallottad-e, lílek kurafi nagy álmú fia, majd megdőlt volna Nagy Kata!« Azonban ragadván a kótó fejszét Nagy Pál az ablakon át kiröpöltek, úgy ment az ajtóra utóra utánnok ki, de már senkit nem látott.” Magával Vincze Györggyel esett meg viszont a korábbi télen, 1707-1708 telén, hogy egy szekér szénát fuvarozott Csépi Andrásnak, s útba esvén Nagy Kata szénája, kísértésbe esett, s „egy hónallkával kihúzván belőle fölvetette a szekerire. Hoza (!) menvín, elvitte azon színát magával istállójában lívín egy tehene, tette azon színát

eleibe, azon iccaka megbetegedvín a fatensnek tehene, másnapra meg is döglött, holott azelőtt semmi nyavalája nem volt.”

A várkonyi, 45 esztendőös Nagy Pál felesége öt esztendővel korábban (1705 körül) gyermeket szült, s éjjel a vánkossal betömött ablakon át, a párnát beütve hárman behatoltak a gyermekágyas asszonyhoz, egyikük már meg is közelítette, ám „fölugordván a fatens az ágy szégyeirül, kapván egy kótó fejszét, szidalmazván üköt, egymás után az ablakon kibúttanak, kik közül az egyik szintín olyan ábrázaton volt, mint Nagy Kata. Kimenvén az utcára a fatens, de már senkit sem láta.”

Eleven képsort festett a megboldogult várkonyi Böki (Bögi?) István 60 esztendőös özvegye, Szakács Borbála asszony, aki mintegy hét éve a nyéki Mészáros Gáspár uramnál lakott, s látta, hogy éjnek évadján „nígyen kinyitották az ajtót, s begyöttek a szobába, s hárma táncolt, Nagy Kata pedig öszvetette a kézit, csak nízte, hogy amazok táncolnak, és a pitarban is sokan voltak, de azokat nem ösmerhette, kik voltának, hanem akik a szobába voltak, azok közül egyike le akarta húzni az ágyrul, de nagy Kata nem engedte, és eleiben állott.” A jelenet vége: „Azonban csak elmentek, és betették az ajtót utánnok.”

A Nyéken élt, 25 éves Csépi Istvány is tudott egy érdekes történetet, saját tapasztalásból, mert amikor még Míhes Gáspár uramat szolgálta, Nagy Kata megkérte a gazdáját, segítené ki egy szekér széna behozásával. Míhes uram beleegyezett, de szolgálai nem akarták vállalni a fuvart, mire Kata asszony így fenyegetőzött: „No, vigyázz, hogy holnap délre gyüttök meg a színával!” Így is történt, hangzik a tanúvallomás, „mert kétszer az igyenes úton a színaszekerrel fölforgottak”. Ám egyéb titokzatos és rémisztő dolgok is következtek, mert „vallja azt is, minekelőtt még meg nem rakodván, az baglya teteire ledültek, úgy meggyomrozta egy nagy asszony, ugyan nyö-

között (!), kit látván az fatens, hogy mi lölte volna a társát, annakutána, hogy elmentek haza, Nagy Kata ily szóval mondja a fatensnek: »Na megmondám, tegnap, hogy dilbe gyüttök meg.«”

Itt a meglovaglás, valamint a megkötés motívuma ölt konkrét nyéki alakot a boszorkányhiedelmek sokaságából.

A 36 esztendő, nyéki Ns Végh Jakab vallomásában is a megkötés esetéről van szó: „...egyebet nem tud vallanyyi, hanem egykorban Csütörtökben (ti. Csallóközcsütörtökre) menvín Szabó Ferenc kocsiján az fatens, Nagy Kata is véle lívín, nemzetes Takács György uram paripán nyargalódván Pinkekarcsa táján, látván Nagy Kata azt, s mondván illy szóval: »Ördög, vesd meg hálót!« — arra a szóra mindjárt elesett a ló vile desolálván (ti. cserben hagyván a gazdáját)”.

A koronát a gyanúba kevert özvegyet terhelő vallomásokra az a két nyéki asszony tette föl, akik szegény Kata gyermekeinek egy-egy könnyelműn dicsekvő kijelentésére hivatkoztak tanúságtételükben. Ns Szabó Ferenc hitestársa, Antal Katalin azt hallotta „Nagy Kata gyermeki(nek) szájokból, hogy az anyjok minden iccaka az ablakon kimegyen, és kenyeret hoz nekik. Azt is vallja, hallotta ugyanaz gyermekek szájokbul: hagyján, ha mocskosan járnak is, de ugyan éjjel gyócsban s patyolatban járnak, és Karcsákon az kemence tetein táncot járnak”.

Itt és a következő — ma utolsónak idézett — vallomásban azokról a ma már nem látható csallóközi közös kenyérsütő kemencékről van szó, amelyekről Vályi András a 18. század végén, majd Ipolyi Amold, rajzukat is közölve, oly nagy szeretettel és ámulattal értekezett *Csallóközi úti-képek* c. tudósításában. Ezek a gyakran ház magasságú, kúpos alakú kemencék a kertek alatt fehérlettek, nem sokan, csak öten-hatan egy-egy csallóközi falucskában, sárfalú kerítéssel, s méreteik tették elképzelhetővé, hogy a boszorkányok éjnek évadján az üstökükön ropják a ledér táncokat.

Nagy Ferenc felesége, a 23 éves Neszméri Katalin „egyebet nem tud vallannyi, hanem az elmúlt télen az gyermekek sütőkemencébe bujván, az fatens is közikben — az gyermekek mondták a fatensnek, hogy Nagy Kata leánya azt mondotta, hogy űk, mihelt beestveledik mindjárt Somogyi kastélyához mennek, esznek, isznak táncolnak. Melly szókot a fatens újonnan megkérdezett Nagy Kata leányátul, ha úgy van-e, kire felelt, csak hitette őket.”

A vizsgálat, mely 1708-ban indult nyéki Nagy Kata asszony mint boszorkánysággal gyanúsított nőszemély ellen, a Rákóczi-szabadságharc csallóközi és Pozsony megyei hadi cselekményei következtében félbeszakadt, s az emberek hosszú időre, tizenhét évre meg is feledkeztek róla, de aztán újabb pusmogás gerjedt, mert Nyéken s a falut koszorúzó településrajban olyan események történtek, amelyekre a nép akkori tudásával képtelen volt természetes magyarázatot találni, s egy-egy élénkebb képzeletű és ajzottabb lelkiségű ember, mint az a három lidértejedi legény is, akivel történetünk kezdetén jöttünk össze, hol ebbe, hol amamba a tüneménybe érzett bele természetfölötti elemeket és bátorságot. Ők hárman a Nyék és Lidértejed közti szántók hantjain és mezsgyéin, a péterfai rétek és laposok fölött, a ma is létező Sísára dülön, Ollétejed község felé tartva, a bóklászó, a hantokon csetlő-botló, ki tudja, mit s miért keresgélő Nagy Katát nézték más-más alakot váltó boszorkánynak, amolyan csallóközi női Próteusznak-Próteának — illetve csak hitték, hogy Nagy Katát látják a február végi szántókon hol madár alakban röpülni, hol állatként iramlani, mert a négy hónap teltén megindított vizsgálat cáfolhatatlanul kiderítette, hogy aznap nem régi ismerősünk, Nagy Kata, hanem egy bizonyos Libárdy Istványné született Nagy Éva asszony fordult meg Lidértejeden, míg Nagy Katát mindenki otthon, Nyéken látta dolgaiban forgolódni. Nos,

február 20-a táján, amikor a nászukat ülő madarak s a hazatérő vadgalambok már jelzik a tavasz közeledtét, valójában ez a nyéki pásztorné vágott neki egy nagyon is határozott céllal a Nyék és Lidértejed közt lazán kanyargó északkeleti útvonalnak.

Itt pedig meg kell álljunk egy pillanatra, hogy olvasóinkat eligazítsuk a történet helyrajzában. Rajzoljunk egy nagy V betűt, majd két szára közé egy harmadikat. Nyitott legyező vázlatát kapjuk így, a három vonal találkozási pontjában, délen fekszik Nyék, alatta, közvetlen közelében a történelmi Várkony, hajdan csak egy időszakos vízfolyás választotta el őket egymástól, ma ennek medrében kanyarog a bősi-nyárasdi csatorna, eredetileg, ha jól sejtem, Hódoslaposnak hívták, s Várkony ősi templomát is együtt használta a két falu buzgó katolikus népe, a bal szélső, északnyugati irányú vonal mentén települt meg a honfoglalás után Amadé-, Sípos-, Pinke-, Egyház- és Erdőhátkarcsa s a jobb oldali, északkeleti út vonalában éli napjait Lidértejed, majd némi keletibb irányú töréssel Pódafa, tőle egészen keletre pedig Hegy-, Bene- és Töböréte besenyő magyarsága. A középső útvonal mentén, majdnem pontosan északra hever Ollétejed, alatta a ma is meglevő, mi több, napjainkban is ligetes Sísára dülő, majd Előtejed és Dunszerdahely. Nyéket még századunk első felében is hatalmas rét- és legelősáv választotta el a Karcsáktól, Tejedektől és Étéktől, s ezt a széles övét kanyargó vízmedrek, laposok és tavak szabdalták mindenféle szeletekre az évszakok akarata és az időjárás szeszélyei szerint. Itt zajlott a nyéki drámasorozat, ezt a topográfiaiát képzeljük magunk elé, amíg szomorú történetünkkel foglalatoskodunk.

1725. július 23-án a nádor és főispán, gr. Pálffy Miklós vallató parancsa nyomán Somogyi Mátyás főszolgabíró és Pyber István megyei esküdt folytatott Nyéken vizsgálatot a boszorkányság kiújult gyanúja körül; a nyomozást

régi ismerősünk, Nagy Kata asszony, Tóth István özvegye kérelmezte, mert a három lidértejedi legény, mint idéztük, majd említettük, őt vélte fölismerni a határban. Nagy Kata, azaz Fúró Kacska azonban biztosan tudta, Nyék egészen kicsi falu lévén, még a múlt század derekán is csak mintegy 550 lélekkel, hogy a fiatal emberek csakis és kizárólag Libárdynét láthatták, mert azon a bizonyos napon amaz csetlett-botlott a páras-ködös februári szántóföldeken Lidértejed felé, a még távolibb falucska, Töböréte irányába. Tanúkat állíthatott maga mellé.

A szolgálóbírói vizsgálat három kérdésre próbált választ találni:

„1. *Midőn ezen folyó esztendőben, elmúlt tavasszal Lidértejedi (!) földén az a csudálatos röpülés történt volna, aznap és azon órában reggel Nagy, másként Fúró Katát látta-é bémennyi ugyan Tejed felé a tanú, avagy pediglen Libárdi (!) Istvánnét? — vallja meg hite után.*

2. *Mondja meg azt is igaz lölkire és hitire a fatens, ha aznap reggel és azon órában, amely nap tudniaillik (!) reggel és órában az említett repölis történt, látta-é megnevezett Fúró Kacsát benn a faluba Nyékbe, vagy pediglen nem?*

3. *Vallja meg utoljára azt is az bizonság, minémő világos nyilvánvaló ördögséget avagy boszorkányságot látott és tud instans [kérelmező] asszony ellen.”*

Egy balázsfai nemesember, a 30 esztendős Oross János vallotta, hogy „Azmely nap azon csudálatos röpüllis történt, s ki volt az, aki röpült, azt nem látta, hanem hogy azon órában, azmelyben az megesett, nem Nagy Kata, hanem Libárdi Istvánné ment be Lidértejedbe, azt nyilván tudja, mivel testi két szemivel látta.” (Balázsfai az Étéktől északra, a legyező jobb ágának legészakibb pontján terül el.)

Itt a szemtanúk az igazán fontosak, ezért a tizenegy meghallgatott lélek közül csak az ő vallomásaikat idézzük. Ilyen volt például a lidértejedi, 60 éves Szabó Ist-

ván, aki elmondta, hogy „szintén aznap estvefelé, azmely-lyen tudniaillik az röpülés volt, látta Libárdi Istványnét jönnyi Ethébül Tejed felé, Fúró Kacsát pediglen sem aznap, sem azelőtt való napokban nem látta, sem Tejedben létének senkitül hirit nem hallotta.”

Ezek szerint Libárdiné Nagy Éva asszony, akire a bo-szorkányos alakváltoztatások gyanúja áthárult, estére nemcsak Lidértejedet, hanem a tőle távolabb, mintegy három kilométerre fekvő Töbörétét is megjárta. De miért, kérdezzük, mit keresett ez a nyéki nő Lidértejedben és Töbörétén, mi ügyebaja volt ott? — Kérdésünkre a nyéki vizsgálat ötödik tanúja, a nyéki Zsemle Erzsébet asszony, Ns Ságghi András hitestársa válaszolt pontosan és kimerítően: „Egyebet vallannyi nem tud, hanem azon megtör-tént röpülísnek utána szemben lévén e tanú Libárdi Ist-vánnéval, tudakozta tőle: »Jaj s miért menték — úgy-mond — »átkozott Tejedbe? Tudod-é, minémő mocskos és majd hallhatatlan hír támadott felőled, hogy tudniaillik te röpültél volna?« Kire Libárdi Istvánné felelvén mon-dotta: »Tudtam nyilván, hogy úgy járok, mert az Isten An-gyala azt nekem megjelentette, azminthogy kértem is az uramot, hogy ő vigye el az olajnak való magot prösülnyi Ethébe, de az istentelent reá nem beszélhettem. Elkísértett ugyan Szovar (?) gátja nevő s lidértejedi határban lévő érig, de annál tovább nem ment; hanem onnánd visszatért Nyékbe. De hagyján! Engem azért az Isten el nem hágy.«”

Olajprés működött hát valamelyik töbörétei háznál, oda hordták az emberek a környező falvak olajos magvait, hogy belőlük jóféle, szelíd növényi sütő-főzőzsiradékot nyernének, s Libárdiné is oda tartott, amiképp egy másik vallomásból előjön, a kendermagjával, hogy este már hozza is hazafelé a belőle nyert olajat.

E különös és fájó ügy egyetlen hasznát a történetkuta-tás meg az utókor olvasója látja: a múlt vaksötétjéből egyszercsak éles fényben néhány falucska egykori nagy-

totalja és számos kis közelképe válik ki az udvarok, utcák és mezők jövő-menő, mindenféle foglalatosságokat űző, ilyen meg olyan gondokkal birkózó embereivel s az állatokkal, amelyek Nyék életében oly fontos szerepet játszottak. Fényes Elek írja róla a múlt század derekán: *„Szénája nagy bősséggel, kivált ha az esztendő szárazabb, azonban idegen marha nem kedvesen eszi Szarvasmarhát, lovat, szépet nevel; szántóföldjei perjések...”* — s vizsgálatunk tanúvallomásai a százötven esztendővel korábbi Nyéket ugyanilyen gazdálkodás közben állítják eléink. Különböző írott forrásokból ismerjük ezeket a hajdani embereket, tudjuk, mikor és hol születtek, házasodtak és haltak, szültek és temettek, fényt derítünk vagyoni állapotukra, ám ezek mind csupa-csupa mozdulatlan tények, egy-egy emberélet pirinyó sarkpontjai, s a kép, amelyet kirajzolnak, dermedt, megkövült, mozdulatlan. Ha viszont e régi vizsgálati anyagokat fölütjük, olyan érzésünk támad, mintha a várkonyi cin terem nyéki, 18. század közepi holtjai egy varázsütésre föltámadtak volna, hogy újra eljártsszák előttünk akkori szerepeiket belső látásunk színpadán, a figurákon csak az arc elmosott, minden egyéb, hanglejtés, mozdulat, megvilágítás, környezet tiszta rajzolattal dereng imaginációnkban. Így látjuk és halljuk Libárdinét és Nagy Katát, aki a rég elhalt Tóth Istvány özvegyeként vívta keserves háborúját nyomorúságos létfeltételeivel s babonás embertársaival a fennmaradásért.

A tanúságok a vizsgálat figyelmét egyre inkább Libárdinéra terelték. A nyéki Ns Méhes Gáspár, aki magát 60 évesnek mondta, s akinek nevével az 1708-as vizsgálatkor is találkoztunk, bár akkor csak a hitvese nyilatkozott, elmondta, hogy *„tudja valóságosan, hogy az instans Nagy, másként Fúró Kata azon napon és órában, azmelyben azon sokszor említett röpülís történt, bizonyosan idehaza volt Nyékbe, és kenyeret sütött”*. (Ne feledjük, az

akkori asszonyok Csallóköz-szerte nagy, közös kertalji kemencékben sütöttek, s ezt az egész környék szemmel tarthatta.) Méhes uram azonban a másik asszony dolgáról is tudott egyet-mást: *„Azt pediglen, hogy aznap korán reggel Libárdi Istvánné ment ki innénd Nyékbűl Tejed felé, az urától, Libárdi Istvántúl hallotta, mivel az kísértette (!) ki őtett (!) egy darabik (!) a falubúl.”*

Egy 43 esztendő nyéki birtokos, Ns Szécsényi Péter meghiteltetvén azt vallotta, hogy *„azmely nap reggel korán az röpölés (!) történt, ugyanaznap reggel e fatensnek házánál volt Fúró Kacsá, s látta is őtet, sőt szólott is vele”*. Hogy mit keresett Szécsényi uram házánál az idős özvegyasszony, s miről váltottak szót, a vallomásból, sajnos nem derül ki.

Ismét találkozunk a fönt megidézett Ns Méhes Gáspár hitvestársával, a most mintegy 45 esztendő Takács Judittal, aki, nyugodjék, tizenhét évvel korábban Kata asszony terhére vallott, ámde most három másik nyéki társával, Ns Takács Györgyné Végh Judittal (20 éves), néhai Ns Zsemle Ferenc Csaplár Erzsébet nevű özvegyével és Libárdi Jánosné szül. Bartos Judittal egyetértve kinyilatkoztatta, hogy *„tudják nyilván és bizonyosan, hogy az instans asszony, Nagy Kata, aznap és órában reggel, azmely (en) tudniaillik az lidertejedi határban reggel azon röpölés történt, idehaza volt, hanem hogy Libárdi Istvánné ment volna ki akkorban ennénd (!) Nyékbűl Tejed felé, azt közönségessen hallották”*.

Végül a harmadik kérdőpontra adott válaszokat a jegyzőkönyv a következőképpen összegezte: „...soha legkisebb nyélván való és világos ördögséget avagy boszorkányságot nem láttak s nem is tudnak sokszor nevezett Nagy Kata ellen”.

A bizonyáglevél, amelyből a fentieket idéztük, Somogyi Mátyás szolgabíró és Pyber István megyei esküdt aláírásával és viaszpecsétjével szentesítve az ártatlansá-

ga felől eleve bizonyos és maga ellen vizsgálatot kért Nagy Katához került. Másolata ugyanazokkal a kézjegyekkel és pecsétekkel a volt Pozsony megyei törvényszék levéltárában.

Libárdyné született Nagy Éva asszony 1725 júliusában már a somorjai tömlöc rémült lakója, s mielőtt tovább követnénk őt a vizsgálat emberpróbáló útjain, mutassunk be egy rendkívül érdekes jegyzőkönyvet, mely a mondott év július 9. napján Nyéken, két nemes birtokos úr, a lidértejedi Nagy István, tiszte szerint Pozsony megyei alszolgabíró és a 28 esztendő, nyéki Takács György vallomása szerint került papírra. A vizsgálat ebben a szakaszában Éva asszony lidértejedi vagyonát kívánta fölmérni, mert ott született és örökölt a szüleitől némi ingatlant, s úgy vélem, mindenképpen érdekes olvasmányt kínál az utókornak: *„Tudják nyilván és bizonyosan, hogy Nagy Évának, Libárdy Istvány házastársának vagyon Lidértejedben egy pusztá kúriácskája és ahhoz tartozandó hat darab szántóföldé olyan, azkiknek szabad uraságában vagyon, azmely földekben circiter 13, azaz tizenhárom pozsonyi mérő gabonát bé lehetne vetnyi. (Tehát egy hat és fél magyar holdas gabonatermő birtokról van szó! K. L. megj.). Vagyon ezenkívül urának s magának ingó jószágá egy pár ökörből két tulokból (ti. fiatal ökörből) és két tehényből álló, azmely tehények közül egyik alatt szopós borjú vagyon. Maga pediglen Libárdi (!) Istvány jövevény, és másonnénd származott ember lévén, Nyékben zsölléreképpen lakik feleségével együtt nemzetes Végh Istvány uram jószágain, s pásztorságával keresi kenyerit, s táplálja mind magának, mind apró gyermekeinek életét...”* A jegyzőkönyv alatt ismét Somogyi Mátyás és Pyber István kézvonását és viaszpecsétjét láthatjuk.

Minekutána ezt a vagyoni bizonylattal és erkölcsbizonyítvánnyal is fölerő protokollumot az olvasók szabad rendelkezésére bocsátottuk, figyelmünket teljes lélekkel Libárdyné Nagy Éva ügyének szenteljük.

Vele még az 1725. május 16-iki, Dunaszerdahelyen lebonyolított vizsgálat kezdett foglalkozni. A nyomozást akkor Ns Nagy István kérelmezte, s Pyber István helyettes szolgabíró („*pro nme substitutus judlium*”) és Kondé Lázár vármegyei esküdt hajtotta végre tizenkét tanú meghallgatásával. A helyenként rendkívül nehezen olvasható inkvizicionális jegyzőkönyv három kérdésre kérte a válaszokat:

„1. Tudja-é, látta-é vagy hallotta-é az tanú, hogy Nyékben lakozó Fúrókacsa (!), Libárdiné és Dani (?) ennekelötte való esztendőekben, úgy most nem régente minémű Isten ellen való ördögös vagy borszonkáság (!) [...] követtek el, és kiknek nevezett szerint testekben ártottak, egyszóval ki mit látott és tud reájok, vallja meg hite után.

2. Tudja-é avagy hallotta-é a szájából emlétett Libárdy Istvánnénak, hogy midőn az elmúlt hetekben az röpülés esett, az tejedi szántóföldek között ugyanazon órában Étébe érkezvén most nevezett Libárdiné, prësházban mit mondott, és mikippen panaszkodott azon röpülís iránt, és kire vallotta.

3. Vallja meg azt is a bizonság, ebben az folyó esztendőben, nagyszombaton estve, amidőn tudniaillik föltámadásra szoktak harangozni, sokszor emlétett Libárdiné nemhogy az templomban ment volna imádkozni, sőt inkább a sütőkemencében bujván, ottan instans Nagy István uramot káromkodó és fenyegető szókkal illette.”

A nyéki kondás, az 50 esztendőös névrokon, Libárdi János arról számolt be, amit az öreg Végh Andrásnéól hallott: „Az elmúlt tavali esztendőben, Sz. Borbála asszony napján (ti. 1724. dec. 4-én) Libárdi Istvánné elgyövé az ökegyelme házához, és jólehet [...] Libárdinénak két fejőstehenye volt, mindazonáltal tejet kirt Végh Andrásné túl az [...] hogy adott is nekie, azmelly tej [...] azon órá túl fogvást annyira megromlottak Végh Andrásné tehenyei, hogy fejés dolgából mindekkoráig sem veheti semmi

hasznukat is” Ez az egyik titokzatos tehéniügy, de a halomáson alapuló tanúságtételből egy másikra is fény derült, mert — folytatta Libárdi János — „ugyan Végh Andrásné asszonytul hallotta azt is, hogy egykorban szemet is kirt volna már említett Libárdy Istvánné őkegyelmítűl, és mivel nem adott vagy nem adhatott nekik, tehát annyira megvesztette a jó [...] tehenyét, hogy igen rövid üdő múlva az ebek vendégeskedtek vele.”

Második tanúnk, a 23 éves nyéki Ns. Takács [...] azt mesélte el — s most tessék nagyon figyelni! — hogy „ennekelőtte circiter 5 vagy 6 esztendeje e tanúval egy szobában lakván Libárdi Istvánné, tehát egy alkalmatossággal, midőn már lenyugodtanak volna, nagy hegedűszóval bégyött egy sereg boszorkány az házban, és kiváltkíppen szemeit, minthogy azokra pökdöstek, donyhával és kezeivel bétakarván mindaddig rajta voltak, és gyötrötték őtet úgy annyira, hogy az takaratozót (!) is két ízben lerántották róla, méglen az kokas meg nem szólalt. Ébren és józan elmével lévén peniglen e fatens egyet sem ösmért meg ugyan közülök, s nem is értett egyebet tülök, hanem hogy egyik a másikat biztatta és bátorította. Szemeibe pökdözének neki, Libárdiné peniglen mindaddig, valameddig azon [...] személyek az házban voltak, susogott és beszílett vélek, mely beszídet e tanú füleivel hallotta, de nem érthette, hogy mit.”

Már az alaphelyzet is érdekes: ugyan mit keresett Éva asszony a tizenhét-tizennyolc esztendőös legénykével egy szobában, s kik lehettek azok a dévaj nők, akik szálláshelyüket, ki tudja, melyik nyéki portán, úgy 1718-19 körül csínytevéseikkel csurig töltötték? Az sem kizárt, persze, hogy a fiatalember csak álmodta a hegedűszóval rájuk törő boszorkányokat s a velük meghitten pusmogó Libárdinét. Mindezekről függetlenül, azt hiszem, ez a népmesei és álomképszerű történet a maga pikáns-lidérces szépségével le tudja nyűgözni olvasóinkat.

Imstet meg kell törjünk az időrendet, hogy visszatérjünk a július 23-i nyéki vizsgálatra, mert így követeli tőlünk az ügy belső logikája. Az akkor lebonyolított inkvizíció függeléke gyanánt került a jegyzőkönyv végére a szolgabíró és a vármegyei esküdt új aláírásával szentesítve az a történet, amelyet Ns Csöllei Istvány hitvесе, Nagy Éva (egy másik Nagy Éva!) asszony mesélt el vizsgálóinak, s amely ugyancsak megérdemli, hogy teljes egészében idézzük:

„Az proxime (ti. utóbb) elmúlt ősszel gyermekágyból fölkelvén és alkalmatossággal az ura mint gazdaember maga dolgában házatúl útra menvén s e fatenst magát hagyván az háznál, hogy azért iccakának idején — asszonyember lévén — bátrabban nyughassík, míg nevezet Libárdi Istvánnénak circiter tizenegy-tizenkét isztendős leányát vette és szállította magához hálótársul. Azmint-hogy együtt lenyugodván, a leány elaludt, avagy magát aludttá tette, azalatt mintegy éjjél tájban nagy és halhatatlan (!) zörgés és csattogás esett az szobában, kin e fatens — ébren lévén — igen megröttent, úgy annyira, hogy azon ijedsíg és filelem nagy betegsígét is csinált vala nékie. Megverradván pediglen, kérdést tett az emlétett leánytúl (!), hogy ha tudniaillik hallotta-e ő is azon éjjeli nagy zörgést vagy sem? Kire az leány felevén mondotta (de mosolygással), hogy nem. Mondja továbbá e fátens a leálynak: »Ugyan mondd meg, ha tudod, ki s mi lehetett az, aki azt az nagy zörgést tette s annyira megrémített, hogy csaknem kítsígben estem, úgyannyira, hogy most is röszketnek az inaim, s az lábaimon is alig állok az nagy ijedsígnék miatta?« Kire az leány viszont mosolygással felevén mondotta: »Ne féljem úgymond »kegyelmed semmit is, mert az bizony, aki az éjjel itt benn zörgetett, anyámasszony vólt.« Ezen szók után megbátorodott ugyan valamentére e fatens, mindazonáltal azon ijedsíg által csináltatott nyavalyát el nem kerülhette.»

A nyéki Nagy Dániel 70 esztendőös felesége, Marczel Erzsébet azt adta elő kihallgatóinak, hogy „nagyszombaton estve a sütőkemencében lévén (...) Libárdi Istvánnéval inter reliqua (ti. egyebek közt) olyan fenyegető szót ejtett (...) füle hallatára mondván: »Nagy István reám kente az röpülist az ura ő [...] előtt, de csak az I(ste)n kiségeljen belőle, megtanítatom őtet«, azminthogy nem sok üdő múlván azon fenyegetés meg is történt az őkegyelme feleségén, azki most is ágyban fekvő és testiben igen megromlott asszony».

Ns Végh Andrásnak, Nyék 45 éves bírójának vallomását a jegyzőkönyv így rögzítette: *„Confirmat fassionem in ordine 5-ti Testis. Fatetur semet audivisse a Daniele Nagy haec formalia (ti. Megerősíti az ötödik tanú vallomását. Vallja, hogy maga hallotta Nagy Dániel eme kijelentését): »Ki ördög veszette volna meg más, ha nem Libárdi Istvánné Nagy Istvánnit«.* (Az ötödik tanú, Ns Szabó András, aki akkor 35 évesnek mondta magát, így beszélt: *„Vallja, szájából hallotta Nagy Dánielnek mondván: »Ha minjárt tüzes fogókkal is fogdoznák testemet, csak azt vallanám, hogy Libárdi Istvánné veszette meg az Nagy Istvánnét.«*” Ugyanígy, de még részletezőbben és színesebben idézi Nagy Dánielt a nyéki Takács József 30 esztendőös hitvесе, Tóth Katalin asszony: *„Engemet (...) akár süssenek, főzzenek, akár kínozzanak, de csak megvallom igazán, hogy tejedi Nagy Istvánnét nem más, hanem Libárdi Istvánné veszette és rontotta meg.”* Bizonyítékát természetesen egyikük sem adta, nem is adhatta, s ilyenekre a tanúk vallatói sem kérdeztek rá.)

Sajnos, csak töredékesért idézhetjük Nagy, azaz Fúró Kata tanúvallomását, mert a vizsgálatnak ebben a szakaszában régi ismerősünk, az egykori gyanúsított ártatlanságát, mint tudjuk, páran már eskü alatt bizonyították. Nos, a mintegy 55 éves Nagy Kata ebben a helyenként olvashatatlaná romlott bizonyágtételben előadta, hogy *„az*

[...] röpülésnek utánna Libárdinéhoz menvén aznap, e tanú tudakozta, süt-é; hallotta-é, úgymond, minémű [...] mocskos hír [...] támodott. »Vesztett volna kendermagod földibe, hogy Tejed(be) ne vihette(d) volna. Hallottad-é, mik(et) kiátottak (!) utánnod Nagy Gergel bíró?« Kire Libárdiné felelvén: »Hallottam« — úgymond — »ördög bújjon a torkokban [...] nem úgy, mint te, Kata néne, (aki) mindenekben megállsz.«” Az utolsó, hosszú hézag, amelyet szögletes zárójelbe kerített három pont jelöl, nyilvánvalóan arra céloz, hogy Libárdiné védtelennek érzi magát a vádakkal szemben, s hogy tudja, Fűrő Kacsá megmenekült a máglyahaláltól, míg az ő nyaka körül szorul a hurok.

Végül a 38 éves, lidértejadi Ns Oros János is Libárdiné helyzetét súlyosbította, amikor úgy vallott, hogy „azmely óráb(an) a tejedi szántóföldek között az kérdésb(en) levő röpüls történt ugyanazon óráb(an) e tanú Libárdi Istvánnét és nem Fűrő Kacsát látta az tejedi kertek alatt asszonyábráztatb(an) és ruháb(an), buttyárt (!) vevén (!) az hátán.”

Hosszú, kétszakaszos történetünk végére értünk, s aligha kell bármit is hozzáfűznünk ehhez a régi, furcsa, kínos és fölháborító, de amennyire az eskü alatt tett vallo másoknak hihetünk, márpedig minek, ha nem nekik hin-nénk, igaz históriához. Nem ez volt az egyetlen boszorkányper a mai Szlovákia magyarok lakta vidékein; Bornemisza Péter és Bél Mátyás kortársi tudósításából, Komáromy Andor és Schram Ferenc forráskiadványaiból számosat megismerhettünk, s magunk is szeretnénk még bemutatni néhányat, amelyek iratai eddig a volt Pozsony megyei Levéltárban várták olvasóikat. Az ismertek és közzétettek rövid szemléje mostani közleményünk végén következik.

Csallóköznyéki ügyünk ítéletét nem láttuk, csupán az egyik, talán első, 1725. szeptember 25-i tárgyalás latin nyelvű jegyzőkönyve és annak két végzése maradt ránk.

Az első kitűzte a vizsgálat során elsőrendű vádlottá minősített Nagy Éva — Libárdyné — főtárgyalását, míg a következő az egy ideig, mint emlékszünk, újfent szabadlábbon forgolódo Nagy Kata alias Fúró Kacska újolagos elfogását és tömlöcbe vetését rendelte el. Őt immár a per másodrendű vádlottjaként emlegették, s bár semmi főbenjáró bűn nem bizonyosodott rá, hisz maga Éva asszony fogalmazta meg, tudjuk, keserűn és borúsán, hogy „... *nem úgy mint te, Kata néne, mindenkben megállsz*”, a kor előítéleteitől megvakított feudális törvényszék mégis úgy találta, hogy állandó fenyegetőzésével meg átkaival s azokkal a kártevésekkel, amiket az ördög révén a tanúk és a törvény urai szerint a barmokban s az emberek életében szerzett, sőt szerezhett, nemcsak környezetére, hanem a perre is veszélyessé válik. Ezért a törvényszék úgy parancsolta, hogy ártalmait megelőzendő a vádlott Nagy Katát azonnal és valóságosan („*statim et defacto*”) tömlöcbe vessék, számára ott kenyeret vételezzenek, s a törvényszék soros üléséig vagy a rabok kihallgatásáig („*captivorum revisorium*”), illetve az elsőrendű vádlott, tudniillik Nagy Éva asszony ügyének lezárásáig, az ő esetének felülvizsgálatát elnapolják. Nyilván így is zajlottak le, az akkori törvények és eljárási szabályok rendjében a dolgok, hacsak szegény Nagy Kata meg nem nezeit valamit, s el nem bujdosott. De hol tűnhetett volna el az ismét jól szervezett közigazgatás meg egy országos körözés elől...?

Sajnos, a gyanúba fogott két asszony vallatási jegyzőkönyvét sem ismerjük, bár számos esetben ezek a tortúra előtt, alatt vagy után fölvetett megnyilatkozások is ránk maradtak. Nemcsak az lett volna tanulságos, amit a kínzásokkal kipréselt mondatok a dühös, babonás kárvallottak vallomásaiból megerősítenek, cáfolnak vagy éppen megtoldanak, esetleg magyaráznak, hanem főleg és leginkább mégis az, amit az akkori csallóköziek életéről, min-

dennapjairól, családi és baráti kapcsolatairól s persze nem ritkán máig élő hiedelmeiről elárultak volna. Többször bevallottan is ez, tudniillik a régiek életének esküvel hitelesített bemutatása a célja sorozatunknak, míg a többi, ez vagy az a törvényszéki ügy csak fogózó, az a különben mindig érdekes faragott képekkel vonzó kapu, amelyen át az ember az adott kor és helyszín tarka dolgai közé bevonulhat.

Azt sem tudhatjuk hát, mi lett Nagy Éva sorsa a perben. Ő — emlékszünk — úgy csúszott ebbe az ostoba históriába, hogy a tanúvallomások szerint nem Kata, hanem ő bukdácsolgott gyanútlanul a péterfai puszta télvégi, ködös szántásain a harmadik-negyedik falucska olajprese felé, s őt vélték a legények babonás káprázatukban átmegegésztetni és szárnyra lebbenni, s ezt az ostoba gyanút, úgy látszik, már nem moshatta le magáról. Senki sem tudja, milyen végzet elé indul, ha kilép háza ajtaján, hol, kit vagy mit, milyen végzetet hív ki maga ellen.

Most pedig, hogy olvasóink érthető és szükséges kíváncsiságát némileg kielégítsük, elmondjuk, hogy forrásaink milyen bennünket közvetlenül érintő boszorkánypererekről tudósítanak.

Bornemisza Péter írta és adta ki a Szered melletti, Vágbalparti Semptén, 1578-ban *Ördögi kísértetekről* c. könyvét, amelyben „*éjjel macska képébe szökdécselő*” és más boszorkányságokat űző asszonyokról írt; őket 1574 tájár „*Pozsony felé*” megegették. Bél Mátyás, akinek hitelében a levéltári anyagból részletesen igazolt kisfaludi kocsmai párbaj dolga óta eszünk ágában sincs kételkedni, egy balul sikerült és lázadásba torkollt vajkai vízpróbát írt le a XVIII. század elejéről; itt egyszerre hetven (!) nőt vallattak boszorkányság gyanújával. Komáromy Andor szerint Nyitra megyében 1766 körül számos boszorkányper zajlott, 1693-ban pedig egyetlen komáromi perben huszonegy lelket vádoltak azzal, hogy az ördög a szövetségük.

Schram Ferenc gyűjteménye szerint Dénesden (1671), Semptén (1618, 1711, 1718, 1730), a Kis-Duna menti Vámoskürtön (1711), Szencen (1714, 1719), Kosuton (1713), Cseklészen (1714), Füsön (1653), Nagymácsédon (1727), a Kis-Duna menti Vezekényben (1714), Rév-Komáromban (1729, illetve még egy esetben évszám nélkül), Ekecsen (1631), Naszvadon (1653), Madaron (1721, 1724), Kamocsán (1727) és Ógyallán (1733) folyt vizsgálat, illetve per boszorkányság gyanúja miatt, de a perbe fogott személyek nem feltétlenül a tárgyalás vagy a nyomozás helyére valók. Kosuton („*Kossuth*”) például egy névtelen vámosnyéki pásztorné ügyében nyomoztak, egy komáromi elítélt mozgásköre Nagyszombat, Taksony, Marcziháza (!), Galánta, Naszvad, Izsa és csak a végén Komárom. Semptén egy ízben ugyancsak egy vámosnyéki özvegy, máskor egy tallósi asszony a gyanúsított. A ránk maradt anyagok történelmi értéke fölbecsülhetetlen.

Ha életünkből, erőnkből és feltételeinkből futja, ezekre a forrásokra a jövőben még vissza-visszatérünk.

„Fölséges Urunk
kegyes parancsolatja után...”
Alistál, Bögellő, Nagypadány:
1732. szeptember 18.

A fönt írt napon gróf Pálffy János Pozsony megyei főispánnak és (1731 októberétől) országbírónak, a vármegyei Pálffy-birtokok fejének megbízása nyomán, a nagyabonyi Csiba Imre megyei fiskális (akkor: „ügyész”) kérésére két járási tisztviselő, Bakó Péter és Boros Mihály esküdt szállt ki Alistálra, hogy ott kilenc tanút az alábbi hét kérdés tényei felől eskü alatt tüzetesen kifaggasson:

„1-0. Tudja-é, látta-é avagy hallotta-é az tanu, hogy Fölséges Urunk kegyes parancsolatja megolvasása és publikációja után circiter egy hétig kontinuatíve Alistál névű helysígben, néhai Kosár János meghagyott özvegyje, Oláh Kata asszony házánál előbbi kálvinista alistáli oskolamester, Szokolai Istvány az ott lakozó helvetica konfesszióon lévő embereknek könyörgést és egzercíciumot tartott volna?

2-do. Vallja meg azt is az bizonyság, nemdenem-é Alistálban lakozó nemes Vámos Istvány Uram ugyan említett Fölséges Urunk publikált kegyes parancsolatja után a maga gyermekit plebánus uram híre nélkül az alistáli templom cintarimjában maga eltemette?

3-tio. Tudja-é, látta-é avagy hallotta-é azt is a tanu, hogy ugyan Alistálban lakozó nemes Bíró Istvány uram, házostárso, Farkas Anna asszony fölkelvín az gyermekágybul nemhogy szokás szerint plebánus uram áltol béa-

vattatta és introdukáltotta volna magát, hanem inkább hír nélkül háromszor megkerülvén az alistáli templomát (!), és azzal úgy tartja, hogy már béavatta volna magát.

4-to. Vallja meg azt is az bizonyág, nemdenem-é Nagypadány névű helységben, nemes Fogas Lukács uram házában most is mindennap valamely Gulácsy Mihál névű ember (aki ennekelőtte kálvinista oskolamester volt) tartja az ott lakosoknak a könyörgést?

5-to. Tudja-é, látta-é avagy hallotta-é azt a tanu, hogy Padányban lakozó ifjabbik nemes László Istvány és Fogas Istvány uraimék hol és ki áltol köröszöltették meg az magok gyermekeiket, és az ökegyelmek feleségek is hol és ki áltol avattatták bé magokat?

6-to. Vallja meg azt is az bizonyág, nemdenem-é Böggellőn lakozó nemes Bögi Ádám, Kosár Dániel és Kosár Simony uraimék az magok gyermekeiket plévánus (!) uram híre nélkül, Alistálban lakozó Nagy György, Ujvári Istvány és Kovács György énekelések alatt, az alistáli templom cintarimjában temették el?

7-mo. Vallja meg hütinek letétele után azt is az bizonyág, hogy mindezeken kívül kik volnának még mások, az kik gyermekeiket prédikátorral köröszöltették avagy temették, és feleségeiket gyermekágybul fölkelvén plébános uram híre nélkül introdukáltották volna?”

Micsoda kérdések, kapja föl a fejét a történelem részleteiben járatlan mai olvasó. Nemcsak a szövegben fölbukkanó földrajzi tények ismeretlenek a Csallóközben járatlanok előtt, s nem csupán bizonyos régi fogalmak és egyházi előírások magyarázata kell itt, hanem a megyei vizsgálat történelmi előzményeinek fölvázolására is szükségünk lesz.

Három csallóközi történelmi falu lakosait emlegeti ez a jegyzőkönyv: Alistáléit, Nagypadányéit és Böggellőéit. Közel fekszenek egymáshoz, Dunaszerdahelytől délkeletre. A mai Alistál a középkori Al- és Felistál (a nép nyelv-

vén Alista, illetve Filista) s a közjük furakodott aprócska Tőnye (olykor Tönnye) lassú egyéolvadásával jött létre, de történetünk idején még külön tartották számon őket. Nagypadány ma is külön áll, s a történelmi Alistáltól pontosan nyugatra, mintegy másfél kilométerre éli változó kedvű napjait, Bögellő pedig Alistáltól délnyugatra, Nagypadánytól délkeletre, egy újabb keletű mesterseges tó partján, nemkülönben.

Alistált 1980-ban 2027, Padányt 836, Bögellőt 381 lélek lakta, míg a múlt század közepén a történelmi Alistál 929, Felistái 163, Tőnye 234, Nagypadány 447, Bögellő 221 lakost számlált, s a falucsoport akkori 1994 lakosa közül Fényes Elek szerint (1851) 37 zsidó, 51 evangélikus, 639 katolikus, 1267 pedig református hiten élt; a továbbiak jó megértéséhez minden felsorolt adatra szüksége lesz az olvasónak. Elmondjuk még ezzel kapcsolatban, hogy a római felekezetben élők számaránya a régi Alistálon volt a legnagyobb. 481 kálvinistával szemben 435, s számuk a többi apró településen viszonylag elenyészett. Fényes minden érintett falucska határáról leírta, hogy rétje sok, de vizenyős, amely gyöngye szénát terem, laposaik viszont nádban, sásban, gyékényben és vízi madarakban bővelkednek, s a vidék szarvasmarhatartásáról és burgonyájáról híres. Gabonájuk nem sok termett az akkori, vadvizek járta határban.

Az 1730-as években sokkal kevesebb lélek lakta ezeket a falvakat, mint tíz tucat esztendő múlva, a múlt század dereka táján, s a kálvinisták számaránya még túlsúlyosabb volt annál, amit a XIX. sz. közepén Fényes Elek statisztikáiból megtapasztaltunk. Az 1705 szeptemberében megtartott szécsényi (Nógrád megyei) kuruc országgyűlés úgy döntött, hogy az ország lakóinak felekezeti hovatartozását ki-ki szabad lelkiismeretére bízza, más szóval senki, a jobbágy sem kötelezhető immár arra, hogy vallási kérdésben földesurát kövesse, továbbá, hogy

a protestánsok felekezeti szabadságát az 1659. esztendei hitlevél mellett az 1608. és 1647. évi vallásügyi törvény-cikkek szabályozzák, s hogy a helységek templomait jövedelmeikkel együtt az a felekezet nyeri el, amely az adott helyen számbeli fölénybe került. A szécsényi országgyűlés a vitákat nem diktátummal, hanem az érintett felekezetek békés egyezkedésével kívánta rendezni, s ilyen értelemben utasította a megyéket és a templomok át-, illetve visszaadására kirendelt fejedelmi biztosokat. (Mondanunk sem kell, hogy II. Rákóczi Ferencről van szó, ő hívta össze Szécsénybe a pártján álló tekintetes karokat és rendeket.)

Pozsony megyében Nonotha István római katolikus, Losonczi Szijjártó István református és Gosztonyi Miklós evangélikus fejedelmi küldött alkotta a bizottságot, mely Nagyszombatban (dec. 12.) kezdte és Deákin (1706 januárjában) folytatta munkáját. Onnan február 4-én Alisztálba jöttek át, s a XV. században épült, Szt. Márton püspöknek följajánlott és akkor még gótikus templomot a kálvinistáknak ítélték. Másnap Dunaszerdahelyen és Szentmihályfán kellett dönteniük, az előbbi helyen részben, az utóbbin végképp a reformátusok javára, harmadnap pedig a somorjai régi templomot és iskolát ítélték oda a kálvinistáknak. (A többi csallóközi helység dolgát most nem érintjük.)

Ez volt a vallásügyi helyzet a Rákóczi-szabadságharc leverését követő szatmári békéig (1711) s még később is pár esztendőn keresztül. A békeszerződés 3. pontja szerint a király, a frissen trónra lépett III. Károly köteles volt a felekezeti dolgokban az érvényes törvényeket megtartani, de ezt az ígéretét az események egyre kevésbé igazolták. A nyomás a Pozsony megyei protestánsokra is fokozódott: a nagytyáni és a csicsói prédikátort már 1711 nyarán elűzték gyülekezetéből, s 1721-ben a szentmihályfai templomot is visszaadták a katolikusoknak.

Egy 1727. február 20-án kelt körlevél szerint akkor már csak három lelkész, az alistáli Csehi Péter, a hodosi Szalatsi Sámuel és a rétei Lévai György szolgált Pozsony megye csallóközi és mátyusföldi kálvinistái körében. A Pálffy-szeniorátushoz és a katolikus földesurakhoz tartozó birtokok jobbágyait rövid úton rekatolizálták, s csak a közbirtokos nemesség választhatott szabadon a felekezetek közül. Az általános helyzet szemléltetésére iktatunk ide egy érdekes adatsort: az egyházzellei r.kat. anyakönyv szerint, ahol felekezetük megjelölésével a felső és alsó Patonyok protestáns újszülötteit is iktatták, 1689. dec. 2-tól 1728. július 14-ig, a szentmihályfai r. kat. anyakönyv megnyitásáig 320 alsópatonyi (a mai Diósförgepatony kataszterébe számított) gyermek jött világra, ebből 1705. augusztus 28-tól, a felekezetet illető bejegyzések kezdetétől 214 gyermek. Közülük 145 lett református, 1 evangélikus, 48 r. katolikus, és 20 bizonytalan felekezetű. Az is jellemző, hogy az utóbbi csoport szülei túlnyomórészt pásztorok, szolgák, stb., akik az átmenő népességbe tartoztak. A patonyiak rekatolizálása a húszas évek közepe táján, a visszavett szentmihályfai plébánia betöltésével indult meg, s pár év alatt le is pergett; az 1728-ban megnyitott szentmihályfai r. kat. anyakönyv bejegyzései már a fordulatot tanúsítják. (Közben néhány közbirtokos nemes is katolizált, ez is kiderül az anyakönyvekből, de ezzel a kérdéssel most nem foglalkozhatunk.)

Rété, Hodos és Alistál reformátusai még kitartottak. Hodoséi már csak azért is nyakaskodhattak, mert mind az ő falujuk, mind a vele tőszomszédos Nagyabony a 13. század vége óta nemesi közigazgatású község lévén független maradt minden földesúri fennhatóságtól, ügyeit a maga által választott hadnagy és nemesi testület révén maga rendezte, s jellemző, hogy amikor szerdahelyi anyaegyházából 1672 körül egy ellenreformáci-

ós hullám a prédikátort elúzte, a hodosi kálvinisták befogadhatták, s külön királyi engedéllyel évekig anya-egyházként léteztek a maguk és a környékbeli kálvinisták könnyebbségére.

Ez az állapot addig tartott, amíg az említett III. Károly király, Mária Terézia atyja ki nem vette a magyarországi vallásügyet az országgyűlés hatásköréből, s egy udvari szakértői csoport tanácsai alapján ki nem adta 1731. március 21-én kelt rendeletét, amelyben a protestánsok nyilvános vallásgyakorlatát szabályozta, illetve — pontosabban szólva — egészen szűk korlátok közé szorította. Ez a rendelet, amelyre kihallgatási jegyzőkönyvünk első kérdőpontja is hivatkozik („*Fölséges Urunk kegyes parancsolatja megolvasása és publikációja után...*”) Carolina Resolutio néven vonult be a történelmi Magyarország népeinek írott emlékezetébe.

III. Károly rendelete a felekezetek ügyét a magyar országgyűlések 1681. és 1687. évi, szigorúan korlátozó törvényeihez utalta vissza, s Nyugat-Magyarország területén a protestánsok csak az 1681. évi 26. törvénycikk által kijelölt helyeken gyakorolhatták több-kevesebb szabadsággal a vallásukat. Pozsony megye magyar falvai közt csupán két ilyen helyet találunk: Rétét és Pusztafödémest; a többi gyülekezet lelkészét a kiszállt megyei bizottságok távozásra szólították föl. Padányban, Alistálon és Hodoson is ez történt. A királyi rendelet azonban nem állt meg ezen a ponton: engedélyezte ugyan protestáns püspökök beiktatását, ám ezek a szuperintendensek kizárólag erkölcsi vonalon gyakorolhatták felügyeleti jogukat, minden más kérdésben a r. kat. püspök döntött. A lelkészek nem hagyhatták el a becikkelyezett (artikuláris) helyeket, csak ezek gyülekezetében szolgálhattak, de az ő beiktatásukhoz is meg kellett szerezni a király engedélyét; a Resolutio a prédikátorokat a világi hatóság alá rendelte, papi képzettségüket s a keresztség kiszolgáltatá-

sát azonban a katolikus főesperesek egyházlátogatásai, a Canonica visitatiók ellenőrizték. Vegyesházasságokat a hívek csak katolikus pap előtt köthettek, a hitehagyott katolikusokat súlyos világi büntetésekkel sújtották, a katolikus ünnepeket a protestánsokkal is megülették, s a protestáns tisztségviselőknek a világi közigazgatás minden szintjén a katolikus eskümintá szerint kellett fölesküdniük, csak a tanúk és a magánpererek szereplői mentesültek a hivatalos esküformulák kimondása alól.

Később mind III. Károly, mind leánya és utóda, Mária Terézia újabb rendeletekkel egészítette ki a Carolina Resolutiót, ám ezek a mi pillanatnyi ügyünket még nem érintették, ezért ismertetésüktől is eltekintünk. A korlátozó királyi rendeletek érvénye ötven esztendeig, II. József 1781. október 25-én kiadott Türelmi Rendeletéig fennállt, s lelki, szellemi, kulturális és politikai következményeik beláthatatlanok.

Lássuk most aktánk helyszíneit.

Bögellőn sem a reformáció után, sem annakelőtte nem épült anyaegyház. Perlaki Márton barsi esperes 1650. június 24-én egy levélben fölsorolta a Komáromi Superintendencia (püspökség, egyházkerület) öt egyházmegyéjének gyülekezeteit, s ebben az áll, hogy Bögellő és az akkor még létezett Kispadány a (nagy)padányi anyaegyház filiája (leányegyháza) volt; némi történelmi hányattatások után ma is az. Padány tehát Perlaki idején anyaegyház, ám 1681-re sok más protestáns eklézsiával együtt ezt a református gyülekezetét is fölszámolták, s 1709-ben egy akkori kimutatás szerint már Alistálnak van alárendelve. Ebből az időből a prédikátor és a mester itteni, leányegyházbeli (padányi) járandóságának jegyzéke is ránk maradt: az egész telek gazdája fizetett a lelkésznek 65 dénárt, fél szapu (egy pozsonyi mérő, 62,5 l) búzát, öt kéve fát és tíz kéve nádat, halotti tanítástól 50, esketéstől 50 dénárt, keresztelésért és konfirmálásért egy-egy kenyeret

és tyúkot, valamint a falu gyülekezete biztosított papjának és egyházának 4 hold őszi vetést és két-három hold kaszálót. (A négy hold szántó mintegy 1500 liter gabonát termelt azokban az időkben.) — A mester (tanító) járandósága ugyanakkor: gazdánként 20 pénz, egy fertály búza, három kéve fa, öt kéve nád, egy kenyér, halotti szolgálatért 25 dénár és végül didactrum, azaz tandíj egy közelebbről meg nem határozott összegben. (A turiszakállasi iskolamester didactruma tanulónként 25 dénár egy évre, a bálványszakállasié nemkülönben.)

Pár év múlva Padány ismét önállósult és anyaegyházzá lett, de a Carolina Resolutio után, mihelyt 1731. december 5-én megjelent a Helytartótanács végrehajtási rendelete, Pálffy János főispán a Pozsony megyei kálvinista anyaegyházak fölszámolását Padánnyal kezdte. A bizottság a templom, a parókia és az iskola mellett az egyház minden vagyonát lefoglalta, s elűzte a faluból a prédikátort. A megye intézkedéséről nemcsak a padányi egyház anyakönyvének bejegyzései, hanem egy későbbi hodosi vizsgálat mellékletei is tanúskodnak.

Alistál az idézett Perlaki szerint (1650) anyaegyház, filiái Tönye és Felistái, s itt született 1630-ban Alistáli Farkas Jakab, aki néhány alapozó komáromi és sárospataki tanév befejezése után a holland Utrecht egyetemén eresztett horgonyt, ott tanult, majd adott elő és érdekes tudományos értekezéseket írt. Az alistáli református egyházat 1681-re fölszámolták, de a szécsényi országgyűlés határozata szerint 1706. február 4-én ismét a kálvinisták tulajdonába mentek át az egyház ingatlanjai. Ekkor, mint írtuk, Padány és mindkét leányegyháza is ide tartozik, s persze az 1709-es díjlevélgyűjtemény az alistáliak fizetési kötelezettségeit is tartalmazza. (Ekkor Szalatsi Sámuel az alistáliak prédikátora; innen később Hodosra hívják meg, s az ő hodosi helyére kerül Keresztesi Sámuel, akit tilalmával a Carolina Resolutio sújtani fog.)

1727 februárjában Csehi Péter prédikált Alistálon és Szalatsi Sámuel Hodoson, az előbbinek azonban öt év múlva, 1732. április 30-án távoznia kellett. A megyei bizottság az alistáli templomot is elvette, hogy 1732. május 4-én a Selmecbányái születésű Engelmayer Sámuelnek adja át; a fiatal plébános a Marianum elvégzése után (1731) került ide, s augusztus 21-én foglalta el a helyét végérvényesen alistáli hívei között. 1734. aug. 18-ig szolgált itt, hogy a helyét átadja a szilvágyi (Vas megyei) születésű Szalay Györgynek. Ő 1703-ban látta meg a napvilágot, Nagyszombatban tanult, s 1734. szept. 3—tói 1749. február 5-ig szolgált Alistálon; ugyanakkor a fölkelte magyar nemesség tábori papja az 1740 végén megindult osztrák örökösödési háborúban, majd galántai plébános, pozsonyi kanonok, végül a budai Széchényi-szeminarium kormányzója és néhány írásmű szerzője. (Elhunyt Budán 1767-ben, hamvait a Nagyboldogasszony vagy Mátyás-templom Szt. István-kápolnájában helyezték örök nyugalomra.) Mint mondtuk, a bizottság Csehi Péter lelkészt elűzte a faluból, de ő okozott még némi fejtörést az egyházi és világi hatóságoknak: ezt célozza meg, ennek a csöndes renitenskedésnek első felvonását vizsgálati anyagunk. Erről sorozatunk érdemi részében szólnunk aprólékosan.

Az alistáliak a későbbiek során sem nyugodtak, s három év múlva, 1735. május 8-án visszahívták prédikátorukat, hogy szolgálják régi gyülekezetét. A vármegye persze nem hagyta annyiban a dolgot, s október 31-én ismét eltiltotta a szolgálattól. A hatóság nem maradt meg a szó- és írásbeli tilalomnál, hanem másnap, november 1-jén egy raj (13) német katonát vezényelt Alistálra, akiknek ottani kálvinista nemes uraimék keményen és sikerrel ellenálltak. Ekkortájt történhetett, amit a *Csallóközi úti-képekben* Ipolyi Arnold is megírt 1858-ban: „*A falu közepén meglehetősen dombon áll régi temploma; eredeti*

gót alakjából már nagyobbára kivetkőztetve. Aránylagosan erős nagy tornya s környező falának magas, bástyaszerű rommaradványai, valamint mind a kettőnek lőrési mutatják, hogy a hely védelemre is szolgált, s majdnem úgy látszik, hogy kis várdája is volt temploma körül. A plébánia emlékkönyvei is említik még egy pörben, mely a templom birtoka felett nagy elkeseredéssel folyt a két vallásfelekezet közt, azon ágyúkat, melyek a toronyban a Komárom alól idáig portyázó törökök ellen felállítva voltak, s melyeket olykor a templomérti villongások közt a különböző vallású lakosok egymás ellen is fordítottak. Ma szelíden és békésen állanak a domb alatt egyfelől a katolikus plébániaház, másfelől az újabb református templom és paplak. Derék lakóik, Edényi Márton és Patkós István (helyesen: Patkó Mihály) úr, már csak híveik oktatásában és irodalmunk szeretetében versenyeznek egymással...”

Nos, a megye az alistáli kálvinista férfiak vakmerésére most már egy szakasz (43) vasas német kiküldésével válaszolt; ezek elől a férfiak elmenekültek, s a kálvinisták vagyona a katonák szabad prédája lett. Csehi Péter uram éjnek évadján menekült el szolgálati helyéről, s Ócsán („*Oltsa*”) kötött ki; 1753—56-ban még ott szolgált.

Ez dióhéjban a maroknyi csallóközi falubokor reformációs és ellenreformációs története a Carolina Resolútiót követő hónapokig, illetve — Alistál esetében — néhány éven át.

A továbbiakban pedig lássuk, miként csapódtak le a keserves idők vallási problémái a három település mindennapjaiban.

Emlékszünk, a megyei küldöttség az alistáli templomot 1732. április 30-án vette el a többségi reformátusoktól, nem szerepelvén a falu az artikuláris helyek jegyzékében, a prédikátort, Csehi Pétert elűzték, s az iskolamestert, Szokolai Istványt és nagypadányi pályatársát, Gu-

lácsy Mihált is távozásra szólították föl. A két anyaegyház fölszámolása és a megyei vizsgálat között négy és fél hónap telt el, ekkorra ért a nagyabonyi illetőségű Csiba Imre ügyész fülébe az alistáli, padányi és bögellői kálvinisták csendes ellenállásának híre, s kérte a nagyhatalmú főispántól és országbírótól, az ország majdani nádorától a vizsgálat elrendelését. (Csibának a dióspatonyi határban is volt egy bérelt birtoka, s ő emeltette faluja barokk katolikus templomát 1761-ben.)

A kéttagú vizsgálóbizottság kilenc tanút hallgatott ki eskü alatt, így szavaik hitelében nem kételkedhetünk. Az első bizonyosság, a mintegy 35 esztendőös Ns Bartalos János, katolikus, alistáli férfi elmondta: „Tudja bizonyosság hogy Fölséges Urunk inhibitorium (tiltó) kegyes parancsolatja után Szokolai Istvány, azelőtt alistáli kálvinista oskolamester néhai Kosár János meghagyott özvegyje, Oláh Kata asszony házánál egy egész hétig hol egyszer napjában, hol pedig kétszer az ott lakosoknak tartott könyörgést és egzerciciumot (értsd: lelkigyakorlatot, biblia-magyarázatot, prédikációt.)”

Ez a vallomásrész a vizsgálat első kérdésére válaszolt, s ne csodálkozzunk, ha szerinte a tanító papi funkciókat is ellátott: a református főiskolákon, amilyen a Komáromi Református Egyházmegye részére is prédikátorokat és tanítókat nevelő pápai volt, erre a szolgálatra is idejekorán fölkészítették a diákokat. Számukra a tanítás rendszerint csak egy páréves közjátékot jelentett további bel- vagy külföldi tanulmányaik megkezdése előtt valamelyik protestáns felsőoktatási intézményben, s a mesterből később prédikátor, orvos, jogász, gazdász, filozófus, író vagy valamelyik, netán nyugat-európai egyetem professzora lett, miután tanulmányait a megfelelő intézmény falai közt elvégezte. Valószínű, hogy Szokolai és Gulácsy esetében is ilyen, alighanem pápai teológiát végzett lelkes és vakmerő fiatalemberekről volt szó, akik terve-

zett külhoni egyetemi tanulmányaik előtt jöttek ide úgynevezett akadémikus rektóriára, hogy gyakorlati tapasztalatokra s némi anyagi tartalékra tegyenek szert, ha tovább tanulnak. E szerepkört a fiatalemberek a komjáti kánonok (1623) értelmében legfeljebb három évig tölthették be, nehogy egy hosszabb szünet tanulmányaik folytatásában visszavesse s tanulmányaiktól elidegenítse őket. Már az eddigiekből is biztos, hogy ezek az iskolamesterek kitűnő, főiskolai szintű képzést nyertek, fölkészültségük egyenrangú volt a mai tanítóképző főiskolákon végzett pedagógusokéval. Munkájuk fölött a lelkész gyakorolt szigorú, a kánonok által előírt felügyeletet, s a hanyag rektorokat („ludimagistereket”) elbocsátották. Az alistáli titkos lelkigondozás célszerű épületek híján folyt az özvegy nemesasszony házában.

Bartalos a második kérdőpont felől azt vallotta, hogy *„nemes Vámos Istvány uram Fölséges Urunk kegyes parancsolatja publikációja után a maga megholt gyermekit cselédjeivel együtt vevín az alistáli templom felí szintín Nagyboldogasszony napján plebánus uram híre nélkül eltemette, de kívül-é az cintarim mellé, avagy belől, azt nem tudja.”* Nagyboldogasszony napját, Szűz Mária mennybemenetelének ünnepét augusztus 15-én üli meg a római egyház, s akkor a plébánost még nem iktatták be az alistáli egyházközség élére, a „cintarim” pedig a közkeletű, latin eredetű (caemeterium) cinterem szó alakváltozata, s a templomot övező temetőkertet jelenti. A kálvinista szülők nem akarták, hogy gyermeküket idegen szertartással temessék, azért végezte el maga, háznépével az apa a ceremóniát. A temetőkerten kívül a keresztlelen újszülötteket szokták elhantolni, erre utal a tanú záró mondata.

A harmadik kérdőpontra adott válasz is rendkívül érdekes: „Mind magátul Bíró Istvány uram házostársátul, Farkas Anna asszonytul, mind pedig az édesanyjátul,

Bartalos Istvánné asszonyomtól hallotta, hogy szent Jakab havában kifeküvín említett Bíró Istvánné asszonyom az gyermekágyot, béavatás és introdukció helyett megkerülte az alistáli templomot, alítván azt, hogy már azzal fölszabadtotta volna magát a gyermekágybul.” Szent Jakab hava nem egyéb, mint július, az asszonyavatás, más nevén egyházkelő pedig a katolikus egyház által szigorúan megkövetelt szertartás volt a gyermekágyból fölkelt asszony megáldására s a gyermekágyi tilalmak föloldására. Ilyenkor a templomba az anyát a bába és rendszerint néhány meghitt barátnője is elkísérte, helyenként a csecsemőt is magukkal vitték, máshol a plébános az elébe vitt ételeket is beszentelte. A református egyház zsinatai egyszer elfogadták, máskor túrték, megint máskor tilalmazták az avatás vagy introdukció (a rendes asszonyi életbe való „bevezetés”) szokását, s épp a templom imádságos megkerülését ajánlották helyette; református nő egyébként sem vállalhatta jó lelkiismerettel, hogy avatásért a plébánoshoz forduljon. Egyébként ezzel a templomkerüléssel máshol is találkozunk, például a szentmihályfai templomnál 1710. február 2-án, az egyházzellei r. kat. anyakönyv egyik bejegyzése szerint; ott a dióspatonyi Biercz István hitvese, Nagy Katalin asszony járt el ily módon fiának, Pálnak születése után. Az anyakönyv szerint *„Introductionem non venit, sed tantum circumivit Templum Sancti Michaelis.”* (Magyarul: „Introdukcióra nem jött, hanem csupán megkerülte Szent Mihály templomát.”) Igaz, hogy később mégis beadta az asszony a derekát, mert egy újabb bejegyzés elárulja, hogy *„fuit a die 2. Marty”*, azaz március 2-án mégis fölkereste a gellei templomot, hogy ott beavassák.

A negyedik pontra adott fölvilágosítás: „Hallotta, hogy valamikor csak reáérkezhetik, Gulácsy Mihál (aki ennek-előtte oskolamester volt) most is mindennap Nagypadányban az ott lakosoknak tart könyörgést és egzerciciumot.”

Vagyis ez a tanító már négy és fél hónapja dacolt a királyi rendelettel. Az ötödik kérdésre a tanú csak hallomás szerint felelhetett, de a hatodikra már érdemben szólt: „Alistáli helsíg bérjátul, Ns Kosár Isvány uramtul halotta ennekelőtte circiter két holnappal, ugyan a maga házánál mondván e tanúnak: »Szintín most Bögellőn lakozó Bögi Ádám és Kosár Simony uraimék gyermekeiket az alistáli cintarimban (Nagy György, Újváry Istvány és Kovács György uraimék énekelvín) temettük el.«”

A tanú a hetedik kérdésre nem tudott válaszolni.

A többi bizonyság érdekes részletekkel árnyalta Bartalos uram vallomását. Ilyen mindjárt a vizsgálat második tanúja, Alistál bírāja, a mintegy 55 esztendő, kálvinista Ns Kosár István, aki meghiteltetvén vallotta, hogy „tudja bizonyosan, mert maga is jelen volt, hogy Fölséges Urunk inhibitorium (tiltó) kegyes parancsolatja után circiter egy hétig néhai Kosár János meghagyott özvegyje, Oláh Kata asszony házánál Szokolai Istvány (ezelőtt alistáli oskolamester) az egész komunitás (gyülekezet, közösség) akaratjából tartott könyörgést és egzerciciumot.” Végül a hatodik kérdőpontra adott válaszát idézzük: „Maga is jelen volt e tanú, midőn Bögellőn lakozó nemes Bögi Ádám és Kosár Dániel uraimék gyermekeiket az alistáli templom cintarimjában Nagy György, Ujvári Istvány és Kovács György énekszóval Fölséges Urunk kegyes parancsolatja publikációja után temették el.”

Egy körülbelül 58 éves, református bögellői nemesember, Kosár János úgy nyilatkozott, hogy a padányi Gulácsy Mihál akkor tart könyörgéseket a híveknek, „mikor reá érkezik”, három tanú pedig, nevezet szerint a 48 éves Ns Mátis Ferenc, a 40 éves László Ferenc és a szintén 48 éves, idősb Ns László Istvány, mind a helvét, azaz kálvinista (református) felekezet hitvallója, egyöntetűen azt nyilatkozta, hogy „tudják bizonyosan, mert magok is e tanúk eljárnok az könyörgésre, hogy Gulácsy Mihál most

is, mikor reáérkezik, Nagypadányban az ott lakosoknak Fogas Lukács uram házánál tart könyörgést”, sőt azt is tudták, hogy Fogas István „8-va modo currentis mensis 7-bris (csak az imént, e folyó szeptember hó 8-án) Nemes György (Győr) vármegyében, Szapon az prédikátorral köröszöltette meg az maga gyermekit, kinek is körösztapja e tanúk közül Mátis Ferenc.” Szap, mint tudjuk, artikuláris helyként a nyilvános protestáns vallásgyakorlat engedélyezett faluja volt, s 1727-ben Debreceni István, 1753—56-ban Veszprémi János, még később, 1774-ben Bozóki Dávid volt a prédikátora. Fogas István uram gyermekét tehát a Győr megyéhez tartozott Csilizköz területén fekvő Szapon Debreceni István keresztelte volna meg.

A 28 év körüli, alistáli, katolikus Hegyi Anna, Ns Bartalos János hitestársa mondta: „Tudja nyilván, mert testi szemeivel látto, hogy Fölsíges Urunk szuperveniált (megjelent) kegyes inhibitorium parancsolatja után majd egy egész hétig Szokolay (!) Istvány (ezelőtt alistáli iskola-mester) ugyan Alistálban az helvetica konfesszió levőknek néhai Kosár János özvegyje, Oláh Kata asszony házánál tartott könyörgést és egzerciciumot.” A második kérdésre így felelt: „Tudja azt is, mert látto, midőn Vámos Istvány uram die 15-ta praeteriti mensis Augusti (az elmúlt augusztus hó 15. napján) plebánus uram híre nélkül a maga gyermekit az alistáli cintarim mellé kívül temette el.” Immár tehát ebben a kérdésben is tisztábban látunk. A harmadik pontról: „Mind magátul Farkas Anna asszonytul, úgy szomszídasszonyátul, Kovács Györgynítul is, aki akkorban jelen volt, ennyihányszor (!) hallotta, hogy ők bizony senkinek hírt nem ádván, béavatás helett csak az alistáli templomát az elmúlt avatáskor kerülték meg.” Ez a mindenütt jelen volt fiatal nő a tudásra szomjazó utókornak aranyat ér, mert a hatodik kérdésre is tartogatott egy szemléletes választ: „Vallja, hogy Kosár Si-mony gyermekit a tilalmazás után Nagy György, Ujvári

Istvány és Kovács György énekszóval az alistáli cintarimban midőn eltemették, testi szemeivel látto. Nemkülönben Nemes Bögi Ádám és Kosár Dániel uraimék gyermekeiket is, hogy az alistáli cintarimban temették el, azt is nyilván tudja.”

Végül a kilencedik tanú, a padányi, katolikus, magát mintegy 36 esztendősnak mondó Németh Erzsébet, Ns Bíró Péter hitvese adta elő, hogy ő is tud Gulácsy Mihál oskolamester könyörgéseiről és lelkigyakorlatairól, s hogy „ifjabbik László Istvány uram hot és ki áltol köröszöltette meg gyermekét, nem tudja, hanem ellenben azt tudja, hogy őkegyelme felesége, Bíró Örsébet asszony, Gulácsy Mihál könyörgist tartván egykor, ott imádkozott az béavatás helett, és azútódön fogvást szabadon jár. Fogas Istvány uram pedig az maga gyermekit szintin Kisasszony napján (szeptember 8-án, Szűz Mária születésének r. kat. ünnepén) Győr vármegyében Szapra vitte, és ott az prédikátor áltol bizonyossan tudja, hogy megköröszöltette.”

Eddig az 1732. szeptember 18-án, a csallóközi Alistálon készült inkvizicionális jegyzőkönyv. Aláírta és viaszpecsétjével hitelesítette Bakó Péter és Boros Mihály, Nemes Pozsony vármegye esküdtje mind a kettő.

Zárójeles alcímünk dátuma itt már nem egészen pontos: ez a kiegészítő nyomozás két hónappal később, november 21-én és már nem Alistálon, hanem Nagyudvarnokon, a padányi ifjabb Ns László István kérésére folyt. Ezt a vizsgálatot már Kerekes Mihály főszolgabíró vezette, segédje az előbbi nyomozásból ismert Boros Mihály esküdt. Valószínű, hogy Kerekes kúriája állt Nagyudvarnokon, azért rendelték oda a bizonyságokat.

A kérelmezővel az előbbieket során mint gyanúsítottal, az ügy egyik kiszemelt alperesével találkoztunk; ő volt az a padányi kálvinista férfi, akinek újszülöttjét nem az alistáli plébános keresztelte meg, hanem — amint az első vizsgálat ötödik kérdése sejtette — valaki más. Hogy ki-

csoda, hol és miért, azt ennek az újabb vizsgálatnak kellett minden kétséget kizárólag kiderítenie. Ez a nyomozás két kérdést tisztázott:

„1-mo. Tudja-é, látta-é avagy hallotta-é az tanú, hogy Nagypadányban lakozó ifjabbik nemes László Istvány uram feleségestül, Bíró Örsébet asszonytól ezen most folyó esztendőben, Szent Ivány havában született gyermek megköröszöltetett volna, hól és ki által?”

2-do. Vallja meg azt is a bizonság, nemdenem-é még akkorban plébános uram nem lakott Alistálban, midőn instáns uram házastársa gyermeket szült volna, ugyanazon okbúl látván az kiseded gyermekének nyavaláját, messze nem mertik vinni a szent körösztségre?”

Szent Iván hava a június, és hű olvasóink emlékeznek rá, hogy a nagyszombati püspök csupán az év augusztus 21. napján iktatta be Engelspergi Engelmayer Sámuel az alistáli papi székbe. Valószínű, hogy ideköltözését a plébánia (a volt parókia) épületének leromlott állapota is hátráltatta, hogy tatarozni kellett, s csak az ingatlanok rendbe tétele s a szobák és a templom berendezése után kerülhetett sor a fiatal plébános beköltözésére. Nem tudjuk, de valószínűleg így adódott a plébános bevezetése (introductio) és beiktatása (in vés ti túra) közti majd négyhónapos különbség, az az átmeneti zavaros állapot, amelyben a nyomozás tárgyát képező cselekmények lezajlottak.

Az első tanú, az 56 éves nagypadányi asszony, Lénárd Katalin, a megboldogult Kónya Márton özvegye, kezét az evangéliumra téve (ez volt a „corporale juramentum”, a külszerű, testi v. személyes eskü) így vallott: „Testi szemével látta, midőn Csehi Péter nevű alistai (!) prédikátor instans (kérelmező) uram kiseded gyermekit Szt. Iván havában ugyan az maga házánál Nagypadányban megköröszöltölte volna.” Ennyit az első pontról. A másodikra így felelt: „Tudja azt is, hogy plebánus uram még akkorban

állondóképpen nem lakott Alistálban, amidőn instáns uram felesége gyermeket szült volna, hogy pediglen az kiseded gyermeket nyavalája miát az falubúl körösztésre máshova nem vihették volna, azt e tanú, minthogy instáns uram házához járos (!) nem vált, nem tudhatja.”

A második bizonyság, a 43 éves, nagypadányi Ns Kósár Judit, Ns Mátis Ferenc hitestársa így nyilatkozott: *„Egyebet nem tud vallani, hanem hogy alistáli prédikátor, Csehi Péter a fatens asszonynak házához menvén Szent Ivány havában mondván: »Megkörösztöltük már László Istvány uram felesége gyermeket, de nem fog élő lenni, mert igen beteg«, aminthogy másnapra kelve meg is holt azon kicsin gyermek.”* Továbbá: *„Azt is tudja, hogy plebánus uram állondó lakását akkorban nem tartotta Alistálban, midőn instáns uram házastársának gyermeke lett volna, hanem egyszer is, másszor is Szerdahelyről járkált Alistálban.”*

A harmadik tanú, név szerint Ns László Judit asszony, a nagypadányi Ns Tóth János 39 éves özvegye, meghiteltetvén azt vallotta: *„Bizonyossan tudja, minthogy e fatens asszony egy szobában lakik instáns urammal, hogy Bíró Örsébet asszonytól Szent Ivány havában született gyermeket az alistáli prédikátor, Csehi Péter, ugyan instáns uram házánál, Nagypadányban körösztölte volna meg”,* illetve *„tudja azt is, hogy még azüdőtájban, midőn instáns uram felesége gyermeket szült volna, plebánus uram nem lakott Alistálban, az gyermek pediglen igen beteg volt, tartván attúl, hogy ha máshova viszik, az útban körösztés nélkül meghal.”*

A negyedik tanú, Ns Vámos Ferenc, 48 esztendő alistáli lakos, erre a vallomásra esküdött fel: *„Jóllehet ugyan, hogy instáns uram az Deutrumban attingált (kérdőpontokban említett) holnapban (!) az bábaasszonyt hozzáküldvén e fatenshez, hogy az komaságnak hivatalját feleségével együtt vállolná magára, mindhogy (!) minden*

gyermekinek körösztyja e tanú válna, mely kérésire és rekviziciójára (kívánságára) instans uramnak maga ugyan e tanú más dolgaira nízve el nem mehetett, hanem az maga házastársát, Gergöly Éva asszonyt elküldvén Nagypadányban, és ottan instans uram házánál alistáli prédikátor, Csehi Péter (amint e tanú a maga feleségétül, aki körösztyja vált az gyermeknek, értette) körösztylte volna meg instans uram gyermekit.” A másik kérdéssel kapcsolatban ezt tudta bizonyosságunk: „Bizonyosan tudja azt is, hogy még akkorban, midőn instans uram házastársa, Bíró Örsébet asszony szült volna gyermeket, plébános uram nem lakott Alistálban, és amint az bába asszonytül értette, midőn komaságra hitta válna e tanút, már akkor is az megkörösztylendő gyermek igen beteges vált.”

Ennyit mondott a négy tanú a nagypadányi Ns László István és hitvese, Bíró Örsébet dolgáról, s vallomásaikból összeáll a nagypadányi csecsemő szomorú története. Az apa úgy érezte, hogy az adott körülmények közt nem tehetett mást, mint amit tett; az eseménysor megszerkesztésére nem vállalkozhatunk, végezze el ki-ki az idézett mozaikkockákból önmaga, s vonja le belőle a történelmi és emberi tanulságokat.

Szó volt a nagypadányi bábáról, nézzük meg hát végül, hogyan működött azokban az időkben ez a fontos közösségi intézmény a Csallóköz kálvinista gyülekezeteiben. Valószínűleg sokat segít, ha ideiktatjuk a korabeli református bábaasszonyok eskümintáját Kúr Géza lelkész és egyháztörténész *A Komáromi Református Egyházmegye* c. könyvéből (Komárom, 1937. 244. l.):

„*Obstetricis Formula Juramenti. Az Igaz Isten, ki Atya, Fiu, Szentlélek, teljes Szentháromság, egy bizony Örök Isten, tégedet úgy segiljen, úgy áldjon meg világi dolgaiddban s úgy idvezítsen, hogy ebben a te bábai hivatalodban mind szegény, mind gazdag sérelmes szülésben vajúdó asszonyokkal jó lelkiismerettel, minden személyválo-*

gatás nélkül tőled kitelhetőképpen híven eljársz és igazán szolgálsz. Ha pedig a szülés közben valami Isten csapása vagy ítéleti előadja magát, a Lelki Tanítónak hirre adod, mind a kisdedet, mind a sérelmes anyát, kegyesen rájok vigyázzván, ápolgatod, tisztogatod, takargatod s erőtlenségükből felsegíted. Ebbéli hivatalodban pedig sem atyafiságért, sem barátságért, sem adományért, sem gyűlölségért, haragért, szeretetért egynek jobban nem kedvezsz, mint másiknak, vagy nem kedvetlenkedel, hanem Istentől reádbízott igazság szerint munkálkodol velek, minekutána pedig az sérelmes anya betölti az ő tisztulásának hat heteit, a kisdedet az anyával egyben az Isten Házában felkíséred. Isten tégedet úgy segiljen.”

Forrásunk a bábaság szabályait (reguláit) is tartalmazza. Idézem:

„1. Ha a vajúdó asszony felettébb sérelmes volna, segítségre ha más jó öregasszonyt vagy itt a helységből, vagy más helységből kívánna, nem bánhatja semmire, dum periculum sit in partu (mivel a szülés veszélyes lehet), csak az ő fizetése legyen meg.

2. Ordinarie (rendesen) kilenc napig járjon a sérelmeshez, ha pedig a sérelmes tovább kívánja, fizetése megjobbítottassék.

3. A szegénységtől viseltetett asszony legalább hat garast ad fizetésül, az ordinarius (rendes, átlagos) lészen nyolc garas, az előhasi (elsőszülő) asszony ötven pénzt. Ha ki ezen felül akar adni, senkinek kezét meg nem lehet fogni.”

Ezt az esküszöveget 1733 márciusában, Szombathi István prédikátori szolgálata idején s a presbiterek színe előtt a csallóközi (Komárom megyei) Ekel község Pikó Zsuzska nevű bábája mondta el, ahogy az anyakönyv tanúsítja, de nem kétséges, hogy az egész komáromi traktusban (egyházmegyében) ezt mondták el a bábaasszonyok a templomban, kezüket a Bibliára téve, a föleskető lelkész után.

Bebizonyosodott hát, hogy a padányi László Istvánék újszülöttjét a királyi tilalommal dacolva az elűzött alistáli prédikátor, Csehi Péter keresztelte meg az apa házában, a nem artikuláris Nagypadányban, ismerjük a keresztszülőket meg az aktus körülményeit, látjuk a bábát sürgőlni és hivatalában eljárni, s tudjuk, mi lett a gyermek sorsa, meg hogy kik, hol és miként helyezték a kis halottat egy zord, pogányosan puritán szertartással, három férfi éneke mellett örök nyugovóra: látjuk, hogyan hatott egy türelmetlen királyi rendelet egy faluközösség életére, rontotta közérzetét, súlyosbította gondjait, rombolta belső kapcsolatait. Ezek a jó kétszázötven esztendőszövegek arra is alkalmasak, hogy érzékeltessék az akkori idők hangulatát. A ma hatvan-hetven esztendőszövegeknek s a fiatalabbaknak ez a ráhangolódás nem lehet nehéz, hiszen magunk is megéltünk hasonló keserveket a háború előtt és után.

Három év múlva került sor Csehi Péter visszahívására s az ezt követő alistáli katonajárásokra, melyek az ottani kálvinisták vágyait hosszú időre lerombolták. A felekezeti szabadságot ötven év múlva III. Károly unokájának, II. József császárnak és királynak Türelmi rendelete hozta el azok számára, aki hitelveik mellett minden körülmények közt kitartottak. Ők építették meg aztán 1786-ban új templomukat, s emelték hozzá, miután a törvény ezt is megengedte, az 1825-ös harangtornyot. Alistál azóta ismét anyaegyház.

A nagypadányi református templom is a Türelmi rendelet után, 1787-ben épült, tornya 1816-ban; ugyanakkor az egész templom korszerűbb, klasszicista külsőt kapott. Padány is anyaegyház lett, mint egy jó évszázaddal korábban, azok érdeméből, akik állták a hatalom packázásait, tanúsítván, hogy csak az vész el, aki veszni hajlandó, és megadja magát.

Titkos kálvinista tanítók Hodoson

1731—1776

Előző történetünkben, amikor az alistáli, padányi és böggelői reformátusság Türelmi rendelet előtti nyomorgattatását tárgyaltuk, már esett néhány szó Hodosról. Említettük, hogy Pozsony vármegye alsó-csallóközi járásának nemesi közigazgatású faluja volt Dunaszerdahely közelében, a keleti Sikabony és a déli Nagyabony mellett, az utóbbtól három—négy kőhajításnyira, s hogy a nemesi demokrácia jegyében dacolhattak lakosai a nagyabonyiakkal s a filiák közbirtokos nemeseivel együtt, ha lelkiismeretük így sugallta, a bécsi hatalom ellenreformációs politikai nyomásával. Ezért történhetett, hogy amikor a szerdahelyi anyaegyházat 1681-ben fős számolták s az ot-tani református templomot lerombolták, az elűzött prédikátornak hodosi leányegyháza kínált föl otthont és szolgálati helyet. (Szerdahely a földbirtokos, a főispán Pálffy igazgatása alatt állt.)

Hodos ekkor emelkedett első ízben anyaegyházzá, s ezzel Szerdahely filiáit, Cséfalvát, Nagy- és Sikabonyt, Nagy- és Kisudvarnokot, Étét, Tökést, Pódafát, Albárt és Hegyet is megörökölte. A Patonyokat még azért nem találjuk leányegyházai között, mert ezek a falvak az akkor szintén helvét hitvallást követő Szentmihályfához tartoztak, illetve a felső Patonyok közül Lögér, az alsók közül Dióspatony egy-egy röpke időszakra még a mihályfai templomkörzet határain belül is önállósult. Egy 1717. évi lelkészi és tanítói díjlevélgyűjtemény, a *Matrix Ecclesiasticorum proventum* egyiként tartalmazza Hodos lelké-

szének 1713. esztendei és valamelyik Patony (talán Diós) prédikátorának 1709. évi díj levelét. Hodoson akkor, 1713-ban Csekefalvi András szolgált, a patonyi lelkész neve még ismeretlen.

Olvasóink biztosan megöriülnek, ha ideiktatjuk a hodosi prédikátor 1713. évi díj levelét. „1. Az egészfizető ad dénár 50. 2. Búzát fél-fél mérőt. 3. A félfizető ad dénár 25. 4. Búzát egy fertályt. A presbiterek ítélik meg, ki-ki megnyit fizessen, egészet vagy felet. 5. Négy hold őszi vetés. Hodos ad egy holdat, Nagyabony egyet, Sikabony felet, Kisudvarnok felet. Éte az alsó megyékkel egyet, mívével. 6. Tíz-tíz kéve nádat. 7. Fát hat szekérrel, Hodos ad ketőt, Nagyabony egyet, Sikabony egyet, Kisudvarnok egyet. Éte, Hegy egyet. 8. Copulatiótul dén. 50. 9. Halotti tanitástul dén. 50. 10. Keresztelőtül dén. 15. Introductiótul is dénár 15. Lett az új alku Hodosban Anno 1713 die 18 Febr. Tiszteletes Magyarai Péter püspök uram előtt.”

Az „egészfizető” az egész telkes gazdát vagy azt a házaspárt jelenti, amelynek mindkét tagja kálvinista, a mérő (fél szapu) egy fél magyar (1200 négyszögöles) hold bevetésére elegendő gabona, 62 és fél liter, a fertály ennek a fele, a presbitérium a demokratikusan magát kormányzó református gyülekezet választott tanácsa, parlamentje, élén az ugyancsak választott gondnokkal vagy kurátorral mint elnökkel, az alsó „megyék” a déli filiákat, a copulatio („összekötés”) az esketést, az introductio („bevezetés”) a konfirmáltatást vagy ágendázást jelenti. Ezekből a bevételekből tartotta fön magát, családját s az egyház épületeit a hodosi prédikátor.

Kevés helyet foglal, ugyanakkor hasonlítási anyagként sem érdemtelen a patonyi lelkész 1709-es, Rákóczi kori díjlevele, amely így hangzik: „1. Az egész gazda ad dén. 50. A félfizető ád dén. 25, a zsellér dén. 12 és 1/2. 2. Az egész gazda egy szapu búzát. A fél ismét felet, a zsellér

egy fertályt. 3. Az egész gazda egy baglya szénát. A fél félbaglyát. 4. Mikor a faluk épek, minden falu egy holdat vet; ha valamely puszta, ad az eklázsia öt hold őszi vetést 3 szántásban, két holdat tavaszit, mind learatják és behordják. 5. Hat szekér fát. 6. Hat-hat kéve nádat. Félfizető hármat. 7. Kenderföld szántás. 8. Őrletés mikor szükséges. 9. Copulatiótul dén. 50. 10. Halotti tanítástul is. 11. Keresztelőtül tik, kenyér. 12. Introductiótul is. 13. Énekléstül harangozástul dén. 30. A nostras ember egész fizetéssel tartozik, aki pápista s felesége nostras, felényivel.”

A patonyi díj levélből kiviláglik, hogy itt már nem nemes, hanem földesúri jogállású faluról van szó, s hogy ez a szerződés háború idején született, amikor a kisebb családközi falvak bizony ki-kiürültek. Itt éppen a történelmi Hegy- vagy Homokospatony és Felszerpatony végzete lett a pusztulás, amelyből soha többé nem bírtak életre kelni, sőt a 18. század harmadik évtizedében örökre el is tűntek, s ma már csak egy-egy diósförgepatonyi dülő, a Patonyhegyi és a Fészerfai, valamint számos levéltári anyag őrzi az elméküket. Végül a „tik” (tyúk) főnévalak után a „nostras” szó köti le a figyelmünket; annyit jelent, hogy a mienk, azaz kálvinista. Az itteni vegyes házasságok pontosan kimutathatók az egyházgellei és szentmihályfai anyakönyvekből, ahova a patonyiakat is jegyezték, felekezeti hovatartozásuktól függetlenül, de annak jelölésével. Ez a kérdés azonban egy másik témakörbe való.

1729. március 17-én Keresztesi Nagy Sámuel került a hodosi gyülekezet élére. Az új lelkipásztor addig Nemesócsán szolgált, s nem érezte jól magát az ottani nyáj őrízőjeként. Hodoson mindjárt anyakönyvet nyitott („Az Hodosi Reformáta Szent Eklézsiának Anyakönyve, amelyben feljegyeztetnek az kisedeknek neveik idejekkel keresztatyáikkal és keresztanyáikkal együtt, az házasulandók, azoknak neveik, stb., és az Eklézsiának más egyéb

bizonyos szükséges dolgaik, stb. Szereztetett pedig ezen Anyakönyv Tekintetes Nemes és Vitézlő Egri Ferentz Uram forgolódása által, Keresztesi Nagy Sámuel prédikátorságában”), s ezt a megrendítően szép, versnek is beillő szöveget jegyezte az élére: „Én, Keresztesi Nagy Sámuel, minekutána nemesolcsai reformáta eklézsiámban három esztendőket sok gyalázatoknak, melyeket mind szolgatársaimnak s mind pedig hallgatóimnak szeretetlen gyűlölségek miatt méltatlan szenvedésem után kitöltöttem volna, jöttem bé az hodosi reformáta szent ekléziában, mely a Psalmus (zsoltár) 46 szerint az tengernek vizeitől szüntelen hányattatik, és azkit (Psalmus 42) az nyomorúságoknak egyik mélysége a másikat követvén éjjel és nappal nyomorgat és fáraszt, melynek (Ephesus 2., vers 20.) belső szegeletköve az Jézus Krisztus — ez az szegeletkő (Psalmus 46) csendesítse meg ennek minden háborúit és (Psalmus 124) szabadítsa meg ezt a lelki madarat az titkos madarásznak kezéből, és adjon néki békességet. Ámen. Anno 1729. Die 17 Martii.”

Ez a hodosi anyakönyv számos egyéb bejegyzést is tartalmaz, egyebek közt benne olvasható a hodosi lelkész fönt idézett díjlevele, de mi most nem foglalkozhatunk ezekkel a titkokkal. Tárgyunkhoz csupán az illik, amit három év múlva ez a szenvedésekre ítélt prédikátor egy 1732. április 7-i keresztelés után jegyzett hodosi matrikulájába. Ez a másként megrendítő szöveg így üzen nekünk a múltból: „Midőn ezen féljebb specifikált kisedeknek keresztségeket végben vittem volna, akkor csakhamar, die 1 ma (prima) Maji Kegyelmes Koronás Király Urunknak Ő Felségének Kegyelmes Parancsolatjának a vigora és tenora szerint tiltattam el a szent szolgálattól a Tekintetes Vármegyének deputátus Uraitól, úgymint Tekintetes Csiba Imre fiskus és Tekintetes Somogyi Mátyás szolgabíró és Bakó Péter esküdt urainktól. Eljen örökké a király, éljenek a deputátus urak és virágozzanak. Stb.”

Ez történt dióhéjban, a lelkész szemével nézve, 1732 májusának első napján a hodosiak kálvinista gyülekezetében.

Tudjuk, a Pozsony megyei Levéltár (ŠOA Bratislava) nemcsak a hodosi református egyház első anyakönyveit, hanem az általunk ismertetett vizsgálati és periratokat is megőrizte. (Az anyakönyvek eredeti példányaikat egy sikeresebb, főleg tűzbiztos megőrzés céljából nem — mint sokan vélik — a közelmúltban, hanem még a 19. sz. harmincas—negyvenes éveiben gyűjtötték be megyei levéltáraink. A beszolgáltatás ügymenetéről a megyei közgyűlések s az egyházmegyei határozatok jegyzőkönyvei tudósítanak.)

A helyszíni nyomozás folyamán két 1732. évi megyei latin irat másolatát is hodosi ügyünk aktájához csatolták. Az első azé a megbízólevélé, amelyet a vármegye április 22-én az Alistálra, Padányba és Hodosra kiküldött bizottságnak adott át, hogy a főlszámolandó protestáns gyülekezetek vezetőit s a híveket a megyei emberek küldetésének céljáról és háttéréről tájékoztassa, a másik pedig a bizottság jelentéséé, ahogyan szövegét a vármegye közgyűlési jegyzőkönyvébe iktatták volt. Terjedelme kizárja, hogy az egészet ide másoljuk, tényei lényegüket tekintve különben is megegyeznek a korábbi (alistáli) és mostani (hodosi) anyagban összefoglaltakkal, de második, érdemi felét idéznünk nem lesz érdektelen. Olvastuk, mit írt erről az aktusról a keserű prédikátor, az alábbi szöveg pedig, mely a másik fél, a hatalom embereinek optikájával készült, elárulja, milyen forгатókönyv szerint játszódtott le ez a szomorú, több vonatkozásában tragikus eseménysor, amely az érdekelt falvak protestánsainak életét ötven esztendőre annyi fölösleges gonddal, bajjal, keserűséggel sújtotta, s népük szellemi fejlődését, mint látni fogjuk, a jobb sorsra érdemes emberek akarata ellenére visszavetette.

„... Folyó május hó első napján oda (ti. Alistálra) és leányegyházába, Padányba, valamint Hodosra érkez-tünk”, kezdődik a megyei bizottság két tagjának, Csiba Imre vármegyei ügyésznek, egy diósförgepatonyi határ-rész bérlőjének és Somogyi Mátyás főszolgabírónak latin nyelvű jelentése, „Alistál községben elidőztünk, s ugyan-ott Csehi (!) Péter prédikátort és Szokolay István iskolá-mestert, valamint a helység, továbbá Padány és a többi fontosabb falvak nemeseit ékes szóval egybegyűjtván, nekik s a megjelenteknek a fönti Kegyes Törvényt, Ő Kirá-lyi Felségének jóakarató Rendeletét egészében összefog-laltuk, előttük fölolvastuk, majd becsülettel és tüzetesen megmagyaráztuk, egyszersmind pedig, hogy alattvalói mi-voltukban és hűségükben az ily jóakarató Királyi Rende-letnek minden módon engedelmeskedniük s vele szemben alázattal viseltetniük szükséges, őket komolyan intettük, ennekutána az általuk ott birtokolt templomot elfoglalni, ily módon a helvét vallás gyakorlatot megszüntetni s a templom kulcsait nekünk átadatni és birtokunkba szár-maztatni óhajtottuk, nemkülönben a prédikátornak min-den lelkészi szolgálatot és foglalatosságot a Királyi Pa-rancsolat kemény tilalmával megtiltottunk, a prédikátor-nak magának pedig vagy magánemberként helyben ma-radnia, vagy máshova költöznie parancsoltuk. Mindezeket megértvén és hallván az egybegyűltek, egy párnapos ha-ladékat követeltek, amelyre magunk, hogy tudniillik a kért időhaladékban részeltetnénk őket, nem hajoltunk, sőt inkább minden odázgatást elmarasztaltunk, az ellenkező-ket pedig, valamint a Királyi Rendeletet semmibe vevőket magukat megbélyegeztük, továbbá hogy a Tekintetes Vár-megyének ily értelmű tájékoztatást adhatunk, velük eleve közölvén, kérésüket visszautasítottuk, s ily módon itt is, ott is megintettük őket. Ők azonban ragaszkodtak eredeti halasztási igényükhöz, s egy Ő Királyi Felségéhez inté-zendő azonnali rendkívüli folyamodás jogát fenntartván,

amennyiben, úgymond, Ő Királyi Felseje Rendeletét és kegyes Parancsolatát (azt az általunk fölolvastott és kihirdetett alakkal egyezőnek találva) megváltoztathatatlanul lenni tapasztalják, úgy mindvalahányan előre híven és engedelmesen alkalmazkodónak és szófogadónak nyilvánítják magukat. És bár a Rendeletet a hodosiak ellenkezve fogadták, Körösztyó (!) Sámuel a hely prédikátora, minden lelkési szolgálatáról tüstént lemondott, azonfelül pedig megígérte, hogy a Komárom megyei Nagymegyér községbe hurcolkodik, majd e hó 8-ik napján az említett falvakba ismét kiszállván s előttük a fentieket nagy részletességgel megismételvén, az alistai (!) és padányi Nemes Urak, valamint a filiális helyek színünk elé rendelt többi lakosai egybehangzóan kinyilvánították, hogy a dolgot megvizsgálván immár tudják, megértették, hogy ez lévén Ő Királyi Felsegének kegyes parancsolata, semmiképpen sem óhajtának ellenszegülni, sőt ellenkezőleg, köteles hűségükben, engedelmességükben és hódolatukban mindig alkalmasnak és szolgálatra készségesnek nyilvánítják magukat. E nyilatkozatukat bírván az egyház és a templom felé indultunk, s mivel a templom kapujának kulcsát már a zárban találtuk a templomot kinyitottuk s a velünk együtt a templomba nyomuló népet kiküldvén egy rövid beszéd kíséretében mind a templomot, mind a hozzáépített parókiát a lakosok színe előtt elfoglaltuk és megszálltuk a templom kulcsát Szerdahely plébános urának illetve a távol tartózkodó Méltóságos Vikárius Úrnak rendelkezésére bocsátottuk az egyház híveit pedig a jövőben a róla való serény gondoskodásra buzdítottuk. Az ősi templom romladozik, szentélyének teteje beázott, a cinteremben (ti. a templom körüli temetőkertben) álló kápolna gazdátlanba cintermet magas fal övezi, amelyhez kívülről a parókiához csatlakozik a temploméhoz hasonló romos állapotban, ez is tatarozást igényelve. Hodos községnek nincs közös imaháza, csak Ns Csomor Dániel ott

lakó özvegyének házában, amiért a gyülekezet és az özvegy megállapodása szerint évi bérleti díjat fizetnek. Ugyanitt végezte szolgálatait a prédikátor, aki azonban minden papi kötelességéről lemondott, maga pedig, mint fõnt említettük, megígérte, hogy három héten belül más-hova költözik, s így mind ezen a helyen, mind a fõnt soroltakon a helvét hitvallás szolgálatával föl hagy, míg az alistáli prédikátor, a fõnt nevezett Csehy (!) Péter arra kötelezte magát, hogy az említett parókiáról bútoraival együtt kihurcolkodik, s valamely más kuriális házba megy át, ily módon helyben marad, s magánemberként éli majd napjait. Amelyekben a fent írt módon eljárván, az említett Kegyes és Nagyméltóságú Királyi Helytartótanács parancsára Ő Királyi Felségének Rendeletét buzgón végrehajtván, bizonyoságlevelünket és jelentésünket ezennel megírtuk, kézjegyünkkel és rendes pecsétünkkel megerősítettük, oltalmunk alá vettük és kibocsátjuk. Pozsonyban, 1732. május hó 12. napján. Csiba Imre, Tekintetes Pozsony vármegye ügyésze. Somogyi Mátyás, ugyanezen Tek. Pozsony vármegye fõszolgabírája. Pozsony vármegye közgyűlésének hiteles jegyzõkönyvébõl Galgóczv Antal, Tek. Pozsony vármegye aljegyzõje, s. k. (Pecsét, aláírás.)”

A Carolina Resolutio után a hodosi kálvinista nemesek élete szoros mederben zajlott. Lelkészük, Keresztesi Nagy Sámuel Nagymegyeren húzódott meg, vele ment hitvese, az anyakönyvben megnevezett „mostani élõ felesége”, Keszeg Kata és valószínűleg több gyermeke, akiknek számát még nem tudtuk kideríteni, s a hodosiak immár pap és tanító nélkül árválkodtak. Késõbb, mint ezt megelőzõ alistáli történetünkben tudjuk, az ottaniak mérészségén fölbuzdulva 1735-ben a kolozsnémai Szombati István személyében lelkészt választottak maguknak, de a hatalom kemény alistáli fegyveres választától megriadtak, s egy hasonló hodosi összecsapást elkerülendõ távozásra

bírták prédikátorukat, aki már hajlott korú ember volt, és újra Kolozsnémán, könyöradományokból kellett tengetnie az életét.

Nyilvánvaló, hogy Keresztesi Sámuel az iskolamester tisztét is vitte hodosi híveinek körében; a református lelkészeket bizonyos esetekben a kánonok is erre kötelezték, s az oktatás ugyanott folyhatott, ahol a lelkek gondozása, tudniillik a megboldogult Csomor Dániel házánál. Az alábbiakból aztán visszamenőleges érvennyel is sejthetjük, hogy istentiszteleteire és tanítási óráira nemcsak hodosi gyerekek, hanem a környék, főleg az Abonyok, az alsó és felső Patonyok s az Udvarnokok tanulni vágyó kálvinista, mi több, katolikus hiten maradt nebulói is följörtak.

Az alábbiakat, amelyekre céloztunk, s amelyekből mérésnek látszó következtetéseinket levontuk, egy jóval később, a Carolina Resolútiót negyvenhárom, illetve egy második, negyvenöt évvel követett nyomozás jegyzőkönyveiből s a földérintést követő per iratanyagából tudjuk részletesen a kortársainknak megmutatni. Az első vizsgálatra 1774. október 19-én, Hodoson került sor. A nyomozást a november 9-én aláírt jegyzőkönyv szerint Orosz István Pozsony megyei főszolgabíró és Jankó András esküdt vezette, s e napon tizenegy hodosi és nagyabonyi katolikus tanú vallomását rögzítették. A bizonyságoknak erre a két kérdésére kellett eskü alatt s a lehető legrészletesebben válaszolniuk:

„1-mo Vallja meg a tanú, igaz-é az, hogy amidőn még in Anno 1730 (valójában 1732!), megboldogult Főlséges Károly Császáruk parancsolatjából hodosi helységből az reformáta hírii való prédikátor eltiltatott volna, azután még három mester egész 1754-dik esztendeig, úgymint 20 esztendőig hodosi helységben ott lévő reformáta hiten lévő nemesség gyermekeinek tanítása végett minden háborgatás nélkül meghagyattattak, de mindazonáltal, mivel az utolsó 1754-dik esztendőben meghalálozott, azon okból

hodosi nemes uraimék más, új mestert nem hoztak és nem illokáltak (telepítettek meg!), mivel azoknak gyermekei akkorban kevesen lévén, azoknak tanítása és oktatása után el nem élhetett volna.

2-do Való-é az is, hogy ezen most foló esztendőben Szent Iván-nap tájban azért hoztak magoknak hodosi nemes uraimék mestert, minthogy az tanulandó gyermekei (!) majd 60 számig lévén, azoknak oktatása és tanítása szükséges?”

Íme hát az alaptények: Keresztesi Nagy Sámuel, majd öreg Szombati István kényszerű távozását követőleg mintegy húsz évig (1732—1754?) három mester is működött Hodoson, majd újabb húsz évig (1754—1774) elegendő gyermek híján egy sem, de a vizsgálat évének első nyári napjaitól (Szent Iván ünnepéről tudvalevőleg június 24-én emlékezünk meg) ismét elegendő gyermek lévén, újfent hívtak a hodosiak iskolamestert. Az sem elhanyagolható szempont, hogy a deutrum kérdései szerint a korábbi tanítókat a hatóságok nemigen háborgatták. Ebből a megfogalmazásból arra következtethetünk, hogy tudtak a működésükről, hogy is ne tudtak volna, s bár szemmel tartották őket, belátták, hogy szükség van a munkásságukra. Végül is a nemesség gyermekeit oktatták és nevelgették, ahogy az adott szegényes és nyomott feltételek között képesek lehettek rá. A tanítók nélküli két évtized alatt azonban olyan változások zajlottak le az országos felekezeti politikában s a közvetlen környéken, sőt épp a fől számolt hodosi református agyaegyház körzetében, amelyek még ezt a féltitkos iskolatartást is lehetetlenné tették az ottani kálvinista nemeseknek.

III. Károly halálát (1740. okt. 20-át) követőleg negyven esztendeig leánya, Mária Terézia ült a magyar trónon. A királynő számos építő uralkodói tetteivel írta be magát történelmünk fényes alakjai közé, felekezeti kérdésekben azonban hajthatatlannak bizonyult. Atyja 1731.

évi rendeletét több kiegészítő határozattal is megszilárdította. Mindjárt uralkodásának harmadik esztendejében elrendelte a Carolina Resolutio szigorú végrehajtását, majd 1751 augusztusában kemény büntetés terhe alatt tiltotta meg, hogy katolikusok protestáns hitre térjenek, hogy (s ez a mi esetünkben lényeges mozzanat) katolikus gyerekek protestáns iskolákat látogassanak, 1756-ban pedig a nem-artikuláris helyek protestánsait is a katolikus egyház felügyelete alá helyezte. (Ez a hodosi vizsgálat másik fontos előzménye.) Közben számos helyen erőszakos térítés folyt, s a királynőnek 1753-ban rendeletileg kellett utasítania a katolikus papságot a hatalmi eszközök elhagyására és békés, meggyőzéssel, igehirdetéssel való térítő tevékenységre. (1749-ben viszont épp a királynő rendeletére foglalták el a katolikusok erőszakkal a közeli Győr protestáns templomát. Az esetet Pataky László írja le részletesen *A Győri Református Egyház története* c. stencilezett könyvében, 1985.) A Habsburgok felekezeti politikája a magyar függetlenségi mozgalmak leverését, a szatmári békét (1711) követő birodalmi konszolidáció, egy általunk is közvetlenül megélt, több tekintetben rokon politikai korszak vélt vagy valós érdekei szerint alakult ki. Egy fölmérés szerint, amely a 18. század harmincas éveiben készült, a történelmi Magyarország négy református egyházkerületének ötven egyházmegyéjében 1258 ilyen egyházközséget tartottak nyilván; ezt az állapotot kívánta állandósítani, ha már különböző bel- és külpolitikai okokból nem módosíthatta a római egyház javára, a Bécsből irányított magyar egyházpolitika. Eszközeit közelről, szinte láthatón és tapinthatón épp ezekből a vizsgálati anyagokból ismerhetjük meg.

A környék egyházi vonatkozású eseményei közül az hatott döntően a hodosi reformátusság életére, hogy 1761-ben a nagyabonyi Csiba Imre, akit megyei ügyészi minőségében már megismerhettünk, falujának templomot

és iskolát emeltetett. A falu egymást gyorsan váltó plébánosai, Némethy Mihály, Tánczos Ferenc, Rankovics József, Fejes András, Szily István, Csomóz László, Hury Pál, végül az itt 1775. szeptember 28-án elhunyt Némethy János és utóda, az 1782-ig itt szolgált Mutnyánszky János átvették az őket a királynő idézett rendelkezési szerint megillető külön szerepeket, s az új hodosi mester fölbukkanását jelentették az egyházi és világi hatóságoknak. Ezért küldte ki a vármegye a nyomozó bizottságot Hodos falujába.

A nagyabonyi barokk katolikus templom építéséről dr. Komlóssy Ferenc egy érdekes helyi történelmi anekdotát is följegyzett az Esztergomi Főegyházmegye katolikus iskoláinak történetét földolgozó környezetében (1896): „Csiba János és Ordódy III. Károly alatt főtisztek voltak. Ezek a török hadjárat alatt nagy kincset találtak, s azzal kocsin hazafelé igyekeztek. Útközben egy nagy síkságon a kerékszeg elveszett. Fa messze vidéken nem volt található. Hogy tehát tovább utazhassanak, Csiba János mutatóujját az elveszett szeg helyére szúrva ballagott mindaddig, míg fát találván, szeget faragtak. A viszontagságos útban mindkettő fogadást tett. Csiba, ki úgy látszik vallásos ember volt, megfogadta, hogy ha szerencsésen hazaérkezhetnek, templomot épít. Ordódy pedig, ki valószínű, hogy jobban világi gondolkodású volt, megfogadta, hogy egy pompás korcsmát épít. Szerencsésen hazaverődvén, dicséretükre legyen mondva, mindegyik hozzáfogott fogadalma keresztülviteléhez.

Ordódy felépítette a korcsmát, mely később fényes úri lak lett, s elvette barátjának, Csibának Peppi nevű leányát. Ma már nem lakik itt utódja. A nép még ma is azt tartja, hogy az Ordódynak jutott kincs a pince fenekén van kádakban elrejtve. Sokan sóhajtozva rebesgetik, hogy csak az Ordódy kincsét lehetne felhozni, nem lenne akkor semmi szükség és baj.

Csiba János is hozzáfogott a templom építéséhez, illetve a szükséges anyag előteremtéséhez, de időközben meghalt, s fia, Imre teljesítette atyja fogadalmát, es 1761-ben felépítette a templomot, annak fenntartására 10 000 forintot tett le alapképpen. Eme pénz azonban később a Csallóköz—somorjai takarékpénztár bukásával elveszett...”

Anekdotánk nyilvánvalóan hiteles elemeket is tartalmaz. (Az itt említett török háborúk 1716 nyarán kezdődtek Savoyai Jenő tábornagy vezényletével, s ekkor került ismét magyar kézre Temesvár, majd Belgrád vára. Ez a hadjárat 1718-ban a pozsarevaci békével zárult. A második háborút a császár-király 1737-ben indította, és 1739-ig tartott, s az előzőt a keresztyén, az utóbbit a török seregek győzelmei babérozták.) Teljesen hiteles viszont, amit iskolatörténésünk egy írott forrás alapján vetett papírra: *„A népesség általános jellemzésére a régebbi időből idézem főtisztelendő Muttnyánszki (!) János volt nagyabonyi plébánosnak 1782-ben az akkori hercegprimáshoz írt levelét, a másolat az egyházi irattárban van, melyben keserűen panaszodik népére, és könyörög, hogy Ő Eminentája kegyeskedjen őt »minél előbb« eme »zsványok, latrok« közül megmenteni, mert élete egy percig sem biztos...”* Így foglalja össze történetírónk a jó öreg plébános rémült esedezését, hogy hozzátegye: *„Ma már, természetes, ezt nem lehetne elmondani, mert a nevelés behatása alatt az erkölcsök megjavultak.”*

Komlóssy az iskola első ismert tanítójául egy 1781. október 7-i adat nyomán Kováts Miklós nyitrai születésű és nemes, magyarul, németül, latinul és szlovákul tudó kántortanítót nevezte meg azzal, hogy az iskola létének első hiteles írásos bizonyítékát is e forrásban kell látnunk. Mi már éppen hodosi vizsgálati anyagunkból tudjuk, hogy a nagyabonyi r. kat. iskola 1761 óta állt fenn és működött. A tényt egy latin nyelvű bizonylat tanúsítja; a kurta szö-

veg, mely 1776. március 9-én kelt, épp azt mondja el, hogy a falu templomát, a plébániát s az iskolaépületet a megboldogult Csiba Imre tanácsos úr emeltette, hogy ez az iskola, mint a bizonylatot szerző megyei urak, Orosz István főszolgabíró és Urszinyi József megyei esküdt személyesen is megtapasztalták, Hodostól csupán száznyolc királyi öl (mintegy 320 méter) távolságra fekszik, vagyis a hodosi gyerekek részére bejárható, s hogy az itteni egyházi objektumok megépítése előtt a falu mind vallási, mind tanügyi tekintetben a szerdahelyi anyaegyházhoz tartozott. — A környék gyermekeinek tehát immár a nagyabonyi katolikus iskolába kellett volna járniuk, ezt írta elő számukra a királynő, s ezért folyt szüleik ellen a vármegye nyomozó vizsgálata.

A bizottság két kérdésére először egy magát mintegy 43 esztendősnak vallott nagyabonyi nemes, a katolikus Gazdag István válaszolt; „E tanu” — így a jegyzőkönyv — „hodosi helységből kitiltatott prédikátor felül vallani nem tud, mivel azt nem érte, hanem vallja, hogy ezelőtt circiter 30 esztendővel Hodosban vélt Fehérvári nevezetű kálvinista mesterhez valamely három fertál esztendőig járt iskolában, ennek elménete után pedig Farkasdi nevezetű mesterhez, kit Rongyosnak is hívtak, circiter három fertál esztendeig járult, de az reformáta hiten való volt-é, vagy pápista, arra nem emlékezik, hanem az jut esziben, hogy harmadikához is, Mihál deák nevezetűhez kevés ideig járos (!) volt, de ennek hasonlóképpen reliigiójarul nem felelhet, úgy hasonlóképpen arra sem tud vallani, mely esztendőtűi fogva és meddig lehetek Hodosban reformáta részrűl való mesterek.” Így a tanú az első kérdőpontban fölvelt tényekről. Itt nemcsak az egyelőre hiányosan közölt első tanítónevek érdemlik meg figyelmünket, hanem az is, hogy első tanúnk nagyabonyi kamaszfiúként látogatta a hodosi kálvinista mesterek iskoláját. Végül szociográfiai szempontból azt az adatot ta-

láljuk fontosnak, hogy Farkasdi uram a Rongyos ragadványnevet érdemelte ki a vidék népétől. A második kérdésre Gazdagh nemzetes uram nem tudott érdemlegesen válaszolni: „Az utolsó mesternek halála vagy elmenetele után hodosi nemes uraimék mért nem hoztak más mestert, ellenben a mostani béhozott mester szükséges-é nekik vagy sem, ezekre gondja nem lévén, nem is felelhet.”

Ns Gazdagh István után egy másik nagyabonyi katolikus nemest, a 46 év körüli Nagy Jánost szólították a nyomozó bizottság elé. Meghittetvén pedig ő ezt vallotta: „Ad 1-mum: E tanú lehetett mintegy tizenegy esztendő gyermeke, amidőn Hodosban Fehérvári nevezetű református mesterhez iskolában három télen járos volt, és arrúl is emlékezik, hogy ezen Fehérvári után más két mester is volt Hodosban egymás után, de valamint hogy ezeknek neveiről és mely hitbéliek voltak, nem emlékezik, úgy az prédikátornak is eltiltása felül nem felelhet, nemkülönben esztendő számra meddig tartották hodosi református nemes uraimék az helységben mestereket, és egyszerre azoknak tartása megszűnvén, ennek mi volt az oka, végtire háborgattattak-á azon mesterek valaki által vagy sem, mindezekre vallani nem tud, kivéven Lászlószky (!) nevezetű szerdahelyi plébános urat, aki e tanúnak tapasztallására az mestertartást Hodosban nagyon tiltotta és ellemezte. Ad 2-dum magoktul hodosi nemes uraiméktul hallá, hogy az mostani béhozott református mestert az magok gyermekeinek tanítása és oktatása végett hozták légyen bé az helységben.”

Előző tanúnk két mestert háromnegyed-háromnegyed évig, egyet pedig „kevés ideig” látogatott; Nagy János uram csak az első elé járt át Hodosra tíz-egynéhány éven, bár ő tovább, mintegy három esztendőn (télen) keresztül csipegette a tudományok magocskáit; akkor ugyanis a protestáns községi iskolák szorgalmi ideje késő ősz-

től kora tavaszig terjedt, a mezőgazdasági idény elvonta a gyerekeket a tanulástól. A följárók délelőtt és délután töltötték el némi időt, rendszerint két-két órát az erkölcs szabályainak, a vallás alapelemeinek, a társadalmi jogoknak és kötelességeknek, valamint az olvasás, az írás, az elemi számtan, az egyházi ének, a földrajz és a történelem alapismereteinek tanulásával. A módszertanok a latin nyelv oktatását is előírták; ez a falusi iskolákban az ábécéskönyv végén található latin—magyar szójegyzék bemagoltatásával kezdődött. Az olvasástanítás módszerül a 17. században a betűztetés (silabizálás) szolgált, a modernebb, gyorsabb szótagolvastatás a 18. sz. elejétől kezdett terjedni iskoláinkban. (A silabizáló gyerekek így olvasták el az „iskola” szót: i es, is; ká • ko, isko; el a la, iskola. Ugye, milyen gyötrelmes?) A protestánsok köztudottan nemcsak lelkészeiket, hanem tanítóikat is választották, s ha bevált, „marasztalták”, ha nem, „elküldték” őket gyülekezetükből. Egyéves szerződésének lejártával a mester is elhagyhatta az iskolát; ezt főleg akkor tette, ha a szülők nem fizették rendszeresen a szerződésileg megszabott salláriumot. Magát a rektort vagy segédjét, a praepceptort az egyházlátogatások, a Canonica visitatiók írásban is sokoldalúan értékelték; a mi hodosi mestereinkről, sajnos, egyelőre nem ismerünk ilyen éves mérlegeket, de majdnem biztos, hogy később, más levéltári forrásokból ilyenekre is rábukkanhatunk valahol.

Figyelmet érdemel továbbá, hogy egyik tanúnk sem tudta, milyen felekezethez tartoztak a hodosi ludirectorok, egyikük-másikuk kivételével, s hogy a szerdahelyi plébános, Lászlószky (!) „*tiltotta és ellenzette*” Hodoson a mestertartást, lévén 1761-ig ő a nagyabonyi és hodosi katolikusok pásztorja is. Ez a plébános, pontos nevén Laszlovszky Márton Adalbert, 1737. április 30-tól 1757. június 6-ig szolgált Szerdahelyen. A Pálffyak uralta, Nyitra menti Oszlányban született, a nagyszombati sze-

mináriumban tanult, 1733-tól Egyházkarcsán, 1737-től Dunaszerdahelyen szolgált. Innen 1757-ben, betegen Esztergomba húzódott, s ott a következő év októberében elhunyt. Az egyháztörténész Némethy szerint hívei egy 14 pontból álló írásos panaszt emeltek ellene, s fölöttesei megintették s a hívek nagyobb tiszteletére buzdították a nyilván betegségéből eredőleg türelmetlen plébánost. Előtte Moritz István László szolgálta a szerdahelyi katolikusokat: ő 1715-ben a csallóközi Püspökin kezdte papi pályafutását, s 1724-ben került Szerdahelyre; az ő idejében, 1728 áprilisában folyt egy nyomozás több szerdahelyi polgár s a Csiba család néhány tagja ellen, akik Mária szobrát megdobálták. Az 1732. évi egyházlátogatás jegyzőkönyve szerint 50 éves, 17 esztendeje szolgált, és semmi panasz sem merült föl ellene, élete és erkölcsé makulátlannak találtatott. Laszlovszkyt a Gellén 1713-ban született Bacsák Ferenc követte a szerdahelyi oltár körüli papi szolgálatban. Ő a teológiát Budán végezte el, s 1736-tól várkonyi, 1741-től egyházkarcsai, 1742 júliusától egy házgellei plébánosként szolgált. Az 1756. évi vizitáció, amelyet Galgóczy János esztergomi prépost vezetett, példás életvitelét és magyar, német, valamint „szláv” (szlovák) nyelvtudását dicsérte. 1752-ben helyezték Szerdahelyre, ahol a veszprémi püspök iktatta be egy szép prédikáció kíséretében; a püspöki szentbeszéd a Te Deumot, Szent Ambrus híres himnuszát értelmezte. Bacsák plébános úr 1764 májusában Somorjára ment át, ahol egy év múlva el is halálozott, s annak az ősi, Árpád-kori templomnak kriptájába temették, amely később, a Türelmi rendelet utáni egyesség révén a reformátusok birtokába került. Ez a három plébános szolgált a dunaszerdahelyi anyaegyházban, amíg a nagyabonyi katolikus templom föl nem épült, s a Veszprém megyei születésű Némethy Mihály egy 1758 óta vitt püspöki segédlelkészi szolgálat után 1761. július 12-én be nem költözött vado-

natúj plébániájára. (Innen 1762-ben a szigetközi Vámosra, 1775-ben pedig a közeli Püskire került. Ott hunyt el 1784-ben.)

A szintén katolikus és nemes nagyabonyi Kazmér Pál, aki magát mintegy 46 esztendőnek vallotta, az első ponttal kapcsolatban semmi újat sem nyilatkozhatott, de a második kérdésbe foglalt tény az eddigiéknél teljesebben és élesebben meg tudta világítani: *„Az mostanyi mesternek béhozásának okát e tanú nem tudhatja, hanem azt tapasztalja, hogy nagyabonyi református nemes uraiméknak gyermekei is azon béhozott mesterhez Hodosban iskolában járnak.”* (Katolikus gyerekek tehát már nem!)

A bizonyságok sora itt egy szabadossal (félnemessel, nem nemesi apától és nemes anyából lett „*agilissal*”), a római katolikus, 45 éves Tóth Jánossal folytatódott. Az ő vallomásából azt tartjuk érdekesnek, *„hogy 10—11 esztendő gyermek lehetett, amidőn Hodosban egymás után volt két református mesterhez mintegy három esztendeig, de csak téli (időben iskolában járos volt, ezek közül az egyik volt Fehérvári, az másik Farkasdi nevezetű...”* A többi részlet felől ez a tanú semmit sem tudott vallani.

Annál többet ér a kíváncsi utókor részére a nagyabonyi Hartsa Márton 44 éves hitvesének, Takáts Judit asszonynak bizonyágtétele. Férjével együtt nagyabonyiak és katolikusok, és így nyilatkozik: „Ad 1-mum. E tanúnak alig rímlik esziben, hogy Hoódosban e tanú atyjának szomszédságában tartózkodott prédikátort Hodosbul kitiltották annak mindazontál esztendőszámát nem tudja, hanem arra emlékezik hogy még e tanú fírhez nem ment, 18 esztendő korában Hodosban egymás után három református mester volt, úgymint Fehérvári István, Farkasdi, másként Rongyos János és egy harmadik Mihály deák nevezetű, ez utolsó mester lévén, nem tudja, mely esztendőben és mi okbul (Hodosban meg nem halálozván) maga önként ment el Hodosbul; ezeknek mindazonáltal háborgatását

vagy ellenzésit e tanú nem tapasztalta, sőt vallja, hogy az nevezett Mihály deáknak elmenetele után Hodosban más két praeceptort is hoztak nemes uraimék. Melyek közül az egyik valóságosan pápista volt, de a másiknak religióját nem tudja...”

Az eddigi tanúságtételekből szép lassan összeáll az igazság majdnem teljes mozaikképe. A prédikátor, Keresztési Nagy Sámuel a legutóbbi tanú szüleinek szomszédságában élt Hodoson, amikor távozni kényszerült, s az asszony már két tanító keresztnévére is emlékezett. Könnyebb lesz így föltárnunk életútjukat. Csak a harmadik rektor, Mihály deák vezetékneve nem akar előjönni, érdekes viszont, hogy Judit asszony két másik praeceptorról is tud, akik közül az egyik szerinte biztosan katolikus lett volna. Olyan állítás ez, amelynek utána kellene járnunk.

Hatodik tanúnak a hodosi Ns Bende Pált szólították a nyomozó törvényhatósági urak elé. Ez az 50 éves, katolikus férfit „az kérdésben vett prédikátornak az helységből lett kitiltását nem említi, hanem azt tudja, hogy circiter 14 esztendő s lehetett a tanú, amidőn Hodosban iskolában kezdett járni, és azon iskolában való járását, de csak teletszaka, circiter 3 esztendeig folytatta; ekkorban volt Fehérvári János az első mester, az második Farkasdi, akihez tudniillik e tanú iskolában járt, az harmadik volt Mihály deák nevezetű, és mind az hárman reformáta részről valók, hogy pedig ezek hamar egymás után kifogytak, Hodosban lakozott Simon Péter nevezetű kurialista nemesember, református, vádolta föl az gyermekeknek oktatását, de ellenben ennek halála után mi okbul hodosi református nemes uraimék más religiókon való mestert az helységben bé nem hoztak, nemkülönben ezen négy tanítómester háborgattatott-é valaki által vagy sem, végtére ezen mestereknek tanítása mely esztendőtől fogva és meddig tartott, mindezekre semmi bizonyossal vallani nem tud.”

A Hartsáné Takáts Judit által említett két segédtanító egyike tehát az írni-olvasni tudó hodosi kálvinista nemesnek, Simon Péternek személyében megvolna. Ő elhalálozott, a többiek pedig távoztak a hodosiak közül, nem nehez kitalálnunk, miért. Nemcsak a rektória kánonjogilag korlátozott ideje bírta őket helyváltoztatásra, hanem nyilvánvalóan a veszélyhelyzet is. Tilalmas dolgot cselekedtek, amikor a nem-artikuláris hely gyermekeinek tanítását felekezetükre sem tekintve vállalták, s rosszabb esetben fölhagytak a szolgálattal, jobb esetben visszamentek valamelyik főiskolába, vagy egy artikuláris hely oskolamesteri helyéért folyamodtak.

Későbbi hely- és iskolatörténeti kutatásainkhoz Ns Bartal János, egy 50 esztendőös katolikus férfiú ízesen előadott tanúsága is jó fogózókat kínál: „E tanú már jóforma gyerkőce volt, azért emlékezik is arra, amidőn Hodosbúl az prédikátor kitiltatott, arra való nézve emlékezik arra is, hogy azon prédikátornak eltiltása után három reformáta religiön való mester volt Hodosban, az egyik Fehérvári, ez circiter 7 esztendeig tanított, a másik Farkasdi, ez circiter 5 esztendeig tanított, a harmadikat Deák Mihálnak (!) hívták, ez is mintegy 3 esztendeig mesterkedett; ennek elmenetele után Simon Péter nevezetű hodosi kurialista nemesember vállolta föl az reformáta religiön való gyermekek oktatását, de hogy ez meghalálozott, több mesterrül nem emlékezik, hogy Hodosban lett volna...” Pontos évszámokat nem tudott felőlük mondani, sem pedig azt, hogy háborgatták-e őket valaha is. Érdekes viszont, amit a második kérdőpontra felelt: „Úgy itilli e tanú, hogy ha a mester szükséges nem volna Hodosban, azt bé nem hozták volna, mint (hogy) Szerdahely távulabb vagyon Hodostul.” Válasza logikus és nyilegyenes. Emlékeztetőül: 1761-ig, a nagyabonyi katolikus templom és iskola fölszenteléséig, tehát az illegális tanítótartás idején szóban forgó községeink még a szerdahelyi katolikus anyagyház és iskola vonzáskörébe tartoztak, s a Mária Terézia

által kibocsátott rendelet értelmében a protestánsok fölötti ellenőrzés joga is az ottani plébániát illette meg. Hodos és Szerdahely távolsága mintegy négy kilométer.

A vizsgálat nyolcadik meghallgatott tanúja Ns Simon Pál lett. Ő is Hodoson született és élt, de aránylag fiatal volt még, 35 évesnek mondta magát, s névrokonától, a megboldogult Simon Pétertől eltérőleg katolikus volt. Valamilyik cég tagjaként iparkodva kereste mindennapi kenyerét, s így nyilatkozott meg: *„Egyebet e tanú vallani nem tud, hanem hogy mintegy 8—9 esztendőös gyermek lehetett, amidőn Mihály deák nevezetű reformáta religiön való mesterhez mintegy két esztendeig, de csak télen iskolában járos volt, ezen kívül egyéb mesterről Hodosban nem emlékezik, hanem amidőn ez Hodosbul elment, más Simon Péter nevezetű hodosi református kurialista nemesember vállolta föl az gyermekeknek taníttását, ezen túl más mestert nem írt (értsd: ért) Hodosban, mert e tanú mestersege után vándorlásban ment. Innend azon Mihály deák mester is, és utánna Simon Péter háborgattattak-é az taníttásban vagy sem, úgy nemkülönben esztendőszám szerént mikor és meddig lehetek ezen taníttómesterek Hodosban, arra felelni nem tud...”* Így e tanúnk az első kikérdezés alkalmával, 1774. novembner 9-én. A vármegye azonban az akkori törvények szerint a nyomozást megismételte, a tanúkat az elsőével azonos sorrendben ismét kihallgatta, s második vizsgálatáról is jegyzőkönyvet írt. Ez az irat jóval tömörebb és latin nyelvű, s általában arra szorítkozik, hogy nyugtázza: a tanú megerősíti az eredeti vallomásában elhangzottakat. Nyolcadik bizonyságunk is ezt cselekedte, ám egy ponton helyesbített, mondván, a szerdahelyi plébános, egy bizonyos Lászlóvszky (!) nevezetű, a fönti Mihály deák nevű hodosi iskolamestert háborgatta, és nem tűrhette. (*„Parochus Szerdahelyiensis certus Laszlovszky antelatum Ludi Magistrum Mihály Deák in Hodos turba-verit, et pati noluerit.”*)

Ez az állítás annyira konkrét és két határozott személyhez kötött, hogy már a két nyomozás közti másfél évet tekintve is igaz lehet; a tanúnak elég ideje volt a nyilván őt is izgató kérdésnek alaposan utánanéznie. Akkor viszont valószínű, hogy Mihály deák épp e zaklatások következtében hagyta el hodosi tanítványait, s mindenképpen 1757. június 6. előtt, mert eddig szolgált Laszlovszky Márton Adalbert a szerdahelyi plébánián. Ez természetesen nem zárja ki, hogy a többi mestert is ő készítette távozásra, hisz 1737-ben került Dunaszerdahelyre, s ez éppen húsz esztendei szolgálatot jelentett a sok szokatlan gonddal terhelt anyaegyház és filiái élén.

Ns Simon Imre, az ugyancsak hodosi és katolikus, ám 40 esztendő tanú mindenben megerősítette a nyolcadik bizonyosság vallomását. A reexaminatio során sem tért el a mondottaktól, csak a második kérdőponttal kapcsolatban nyilvánított friss véleményt mondván: mivel a szomszédos faluban, Nagyabonyban negyedórányi távolságra működik egy iskolamester, akivel a hodosiak is könnyen taníttathatják gyermekeiket, e tanú nem látja szükségesnek, hogy Hodoson is tartsanak rektorokat. (A jegyzőkönyv szerint: „... *cum in Vicina Possessione Nagy Abany ad distantiam unius quadrantis horae existente Ludi Magister sit, per quem Hodosienses etiam pueri facile instrui possint, ideo Testis necessitatem Ludi Magistri in Hodoss fateri nequit.*”)

Két tanú vallomása hever még terítéken, hogy fölemeljük, és mindenkinek, aki olvasni óhajtja, megmutassuk. Látnunk kell, miként éltek eleink, s nem kevésbé fontos annak a ténynek ismerete, hogy falvaink és városaink magyar népe nemcsak a második világháború után és óta, hanem századokkal ezelőtt is újra meg újra meg kellett küzdjön a nemzeti nyelvű művelődés jogáért. Gondoljuk meg, mikor volt erre szükségünk: a történelmi Magyarország területén, egy magát törzsökös magyarnak hirdető,

történelmi magyarságára határtalanul büszke politikai osztály vezetése alatt, olykor titkon, az ország ostoba törvényei ellenére. Ne csodálkozzunk, ha egy-egy elmaradt történelmi tudatú utódállam parancsuralmi rendszere ugyanezt művelte és műveli ma is a területén élő nemzetiségekkel, de az erkölcsi törvény azt követeli, hogy őseinkhez hasonlóan tegyünk meg mindent magunkért, kiteljesedésünkért abban a mivoltunkban, amely számunkra születésünkkel megadatott.

Sörös Erzsébet, a hodosi Ns Csomor Mihály 40 éves társa, aki katolikus volt, de úgy látszik, nem nemes, így nyilatkozott: „E tanú sem emlékezik az prédikátornak Hodosbul lett kitiltása felül, hanem azt vallja, hogy mivel kicsinségitül fogva Hodosban neveltetett föl e tanú, és mintegy 8 esztendőskorában ugyan Hodosban volt, reformáta hiten való mesterekhez iskolában járos volt, két mestert írt (értsd: ért) egymás után, úgy mind (!) az egyiket, Farkasdi, az másikat pedig Mihály deák nevezetűket, de ezek mely esztendőitül fogva és meddig mesterkedtek, úgy nemkülönben utoljára hogy ezen mesterek is Hodosban megszűntek, mi végre hodosi reformáta religiön való nemes uraimék más mesterit) nem hoztak, okát nem tudja, ellenben hallotta azt gyermekkorában, hogy az említett két mesternek tanittását tiltották, de ezen tilalom ki által esett, nem tudja.” Másfél év múltán ugyanezt vallotta, a második kérdőponntal kapcsolatban viszont kitérőleg válaszolt: „A hodosi iskolamester szükséges voltáról Nagyabony falu szomszédsága, az ottani iskolamester mellett, nem tud nyilatkozni.” („Necessitatem Ludi Magistri in Hodoss propter viciniam Possessionis Nagy-Abany, ubi Ludi Magister est, fateri non potest.”)

Vége a 45 éves, katolikus Ns Csomor Izsákot, hodosi lakost hallgatták meg a vármegye küldöttei. A jegyzőkönyv szerint e tanú „az prédikátornak Hodosbul lett kitiltása felül nem emlékezik, hanem azt tudja, hogy mikor

már Hodosban prédikátor nem volt, ugyan Hodosban három reformáta religió(n) való mesterek voltak egymás után, azkik az gyermekeket oktatták és tanították, és mint-hogy e tanú mind az háromhoz iskolában, de csak télen, járos volt, azért őket rend szerént nevezni is tudja, jelesül, az első Fehérvári nevezetű volt, ez két vagy három esztendeig tanított, az másikat Farkasdinak hívták, ez 4 vagy 5 esztendeig mesterkedett, az harmadiknak Mihály deák volt az neve, ez is annyi ideig mesterkedhetett, de hogy mind az hármon egymás után Hodosbul elköltöztek, úgy azután vállolta magára Hodosban lakozott Simon Péter nevezetű nemesember az gyermekeknek taníttását, aki után hogy hodosi nemes uraimék más állondó mestert hogy (!) az helységben bé nem hoztak, valamint hogy ennek okát nem tudja, úgy ellenben arrul sem tud felelni, esztendőszám szerént, hogy az nevezett mesterek mely esztendőttől fogva, és meddig mesterkedtek Hodosban; azt mindazonáltal tudja, hogy mindazoknak taníttását senki nem ellenzetté. ” A második kérdésre: „Az mostani új Mester béhozásának okát e tanú sem tudja, minthogy már harmadik esztendeje hogy az ágyát nyomja.” Ez a tizenegyedik tanú a megismételt kihallgatáson már nem is volt jelen; valószínű, hogy időközben, aránylag fiatalon, jobb létre szenderült.

A jegyzőkönyvet 1774. november 9-én Pozsonyban a sorozatunk elején említett Orosz István főszolgabíró és Jankó András esküdt látta el kézjegyével, a reexaminációt két év múlva, 1776. november 21-én, annak jeléül, hogy itt már nem babra, hanem tárgyalásra és ítéletre ment a játék, Bacsák János alispán, Orosz István főszolgabíró, Kultsár István, a megyei háromnapi törvényszék ülnöke, Vermes Sándor megyei esküdt és Benyovszky György Pozsony megyei alügyész vezette és láttamozta.

A tanúk elmondásaiból nehéz megjelölnünk a titkos hodosi kálvinista oktatásügy történelmi állomásait, de bizonyos elmosott határokat azért kihámozhatunk belőlük.

Gyaníthatjuk, hogy amikor a prédikátor elküldéséről firtatták a megyei emberek a tanúkat, az utóbbiak zömmel nem Keresztesi Nagy Sámuel 1732 májusában esett hatósági eltanácsolására, hanem az 1735-ös epizódra, Szombati István meghívására és ijedt, önkéntes menesztésére gondoltak; minden jel arra vall, hogy ezt követőleg szemelték ki titkon a hodosiak az első rektort, Fehérvári Istvánt, még nem tudjuk, melyik gyülekezetből vagy iskolából. (Nevéből ítélve dunántúli volt, s talán Pápán járt iskolába.) Ha egyik tanúnk, Bende Pál megfontolt vallomásának utána számolunk, ez az első rektor 1738-ban kétségtelenül Hodoson működött. 1741—42 táján válthatta föl Farkasdi („Rongyos”) János, őt pedig 1745 körül Mihály deák, aki egy másik tanú szerint 1747—50 tájékán még Hodoson lett volna. Fehérvári István az egyik bizonyág emlékezetében 7, a másikéban 2—3 esztendeig tanította Hodos és Nagyabony kálvinista és katolikus nebulóit, Farkasdi János mindkettőjükben 4—5 évig, Mihály deák pedig 3, illetve szintén 4—5 esztendőn keresztül. Őket követte Simon Péter, a hodosi kurialista, aki — úgy látszik — 1754-ben hunyt el, mert az inkvizicionális jegyzőkönyv ezt az évet jelöli meg a húszéves titkos tanítótartás végpontjaként. Ez a nemesi jogállású hodosi férfiú nem szakképzett pedagógus, csupán segédtanító (praeceptor) lehetett, a helyiek is így tartották őt számon. Érdekes viszont, hogy Takáts Judit egy katolikus praeceptort is említett; ez a névtelen, ha valóban megfordult, csak egészen rövid időt tölthetett el Hodoson.

Annyi bizonyos még, hogy Simon Péter halálát (1754?) követőleg egy viszonylagos gyermekhiány miatt húsz évig nem jártak a hodosi kálvinista gyerekek iskolába. Ekkor a reformátusok új mestert hívtak: az ő nevét még sem az 1774-es nyomozás, sem az 1776-os reegzamináció jegyzőkönyve nem rögzítette, csak beszéltek róla,

utaltak rá. Szerződését a második kérdőpont nyilván egy előzetes helyi tapogatózást követőleg azzal magyarázta, hogy ismét elegendő számú gyermek született ahhoz, hogy a gyülekezet eltarthasson egy iskolamestert. Jelenlétét a nyomozó bizottság tudomásul vette, de a rektor ellen még semmit sem cselekedett. Másfél évet várt, hogy elérkezettnek lássa az időt, hogy lecsapjon a hodosi közbirtokosokra.

Ez azonban már egy másik történet, illetve ugyanazon dráma második, egyben utolsó felvonása.

Az 1774. évi nyomozás a reegzamináció révén már 1776 őszébe is átnyúlt, s ezt a kései ellenőrző vizsgálatot nyilvánvalóan az is indokolta, hogy a második kérdőpontban szerepelt új mester, akinek a nevét érdekes módon még senki sem ejtette ki, nemcsak hogy változatlanul Hodoson élt és tanított, hanem a megyére küldött jelentések, megfoghatólag Mutnyánszky János nagyabonyi plébános panasa szerint bizonyos papi feladatokat is el mert látni. Márpedig ezeket a leghatározottabban tiltották a III. Károly és leánya, Mária Terézia által hozott királyi vallásügyi rendeletek.

1776. február 10-én ebben az új, második ügyben indult vizsgálat a megyei ügyészség határozata szerint Hodoson. Ezúttal is két kérdést szegeztek a beidézett tanúk, összesen hat hodosi nemes, illetve félnemes (agilis) nő és férfi mellének:

„1-mo. Letett hite szerint vallja meg a tanú: tudja-é, s honnand, adja helyes okát tudományának, igaz-é, hogy csallóközi hodosi helységben tartózkodó kálvонista (!) mester nemcsak hogy külső, más helységbeli gyermekeknek tanítását végben viszi, hanem hivatalján kívül az népnek könyörgéseket tart, prédikációkat mond, az ő vallása szerint az ifjaknak katechéziseket és az népnek egybengyülésével prédikátorbéli hivatalokat végbeviszen?

2-do. *Igaz-é az is, hogy hodosi nemes uraimék nemcsak magok között, de még más külső helységbéli kálvonista renden lévőkől is azon mester miánt magok között pénzt szedni szoktak?”*

A válaszokból filmszerű élénkséggel kavarog előttünk az akkori idők nemesi jogállású falujának mindennapi élete.

Ns Bíró Ferenc volt az első tanú, akit a nyomozó bizottság meghallgatott. A 31 éves hodosi férfi ezt vallotta: „Ad 1-um (olv. primum): Hodosi helységben lakván e tanú mindazt nyilván tapasztalta s tudja, hogy azon kérdésben vett hodosi mester nemcsak hodosi és nagyabonyi gyermekeket tanítja, hanem alistáli, padányi, bögellői és patony-széli gyermekeket is oktatja s tanítja. Ammi pedig azon mesternek prédikálását, tanítást vagy más afféle hivatalján kívül való cselekedetét illeti, azokrul más egyebet valani e tanú nem tud, hanem azt gyakor tapasztalásából tudja vallani, hogy ünnepeken, kivált estvefelé hodosi helységben lévő leányzók, úgy ifjak is öszveseregülni szoktak, és seregessen azon mesterhez járultak, ahol annyira késnyi (!) szoktak, hogy sokszor sötét estén tértek vissza tüle.” Ennyi az első kérdéssel kapcsolatos dolgokról; a rektor valóban gyülekezeti munkát végzett Hodoson, tartotta a lelket az elnyomott vallásfelekezet híveiben, mint az őskeresztyének. A második kérdésre Bíró Ferenc uram így válaszolt: „Bizonyos Sógor Jánosné kálvonista asszonytul beszélleni hallotta e tanú azt, hogy hodosi compossessor (közbirtokos) nemes uraimék az mester részire fölvetést tévén, maga is említett asszony fizetett ollatin fölvetés pénzt, de mennyi lehetett azon pénz, és más külső helységbéli kálvonista renden lévő személyek fizettek-e vagy sem, arra e tanú semmit vallania nem tud.”

A fölvetés a régi magyarságban az adó vagy valami egyéb közös teher kirovását—kivetését jelentette, s az ilyen kötelezettségeket díjlevél fomájában mindig papírra is rótták. Sorozatunk elején két lelkészi díjlevelet mutat-

tunk be, de a tanítókéival nem szolgálhattunk. Ez az irat-csomó azonban épp egy ilyen gyülekezeti kivetést őriz. Nehézkes paraszti írással és kezdetleges ortográfiával róttá papírra valaki, egy félmondatát teljesen olvashatatlanak találtuk, s csak nagy valószínűséggel állíthatjuk, hogy éppen ezt az iskolamestert illette; mint bűnjel került a per aktájába. A fölvetés mai helyesírással így beszél:

„1. Kézpénz 15 forént.

2. Minden gyermek, idevaló, egy forént, egy fertál búza, egy fertál árpa aratásig, egy pár csibe ország (jószág, település) szerént (...)

3. Köből fa, tűzre való.

4. Főzés helett harminc forént.

5. Minden személ szerént való gyermek: egy kenyér.

6. (...) őszi vetés minden munkája.

7. Hat szekér széna, valamennyi földet őszi vagy tavaszi alá valót (ti. megművelni).

8. Házot örökösét, nem árendásot.”

A rektort, akinek családi állapotát és szándékait is kielemezhetjük ebből a töredékes díj levélből, egy ide csatolt latin irat, Mutnyánszky (!) János nagyabonyi plébánosnak Pozsony vármegye Közgyűléséhez írt panasa szerint Kereki Györgynek hívták. Nőtlen volt, mert szállásadója főzött rá, s a nyolcadik és kilencedik pont közvetve tanúsítja, hogy szeretett volna Hodoson megtelepedni, ház és földek vételének tervét forgatta a fejében. Valószínű, hogy egy hodosi hajadont is kiszemelt közben magának. A falu és a környék reformátussága, úgy látszik, erősen megszerette oskolamesterét, s minden maradási szándékát helyeselte.

Ezeknek a javaknak gyűjtését említi a második pont. A gyűjtés módjáról a következő bizonyságok tudósítanak.

Egy Nagy János nevű, 51 esztendősi hodosi félnemes így nyilatkozott a történetekről: „Ad I-um. Azt ugyan nyilvánvaló tapasztalásából tudja e tanú vallanni, hogy azon

kérdésben vett hodosi mester más külső helységbéli gyermekeket is tanított s most is tanít, de ha mesteri kötelességin kívül könyörgéseket, prédikációkat és tanításokat szokott-é az népnek tenni vagy sem, bizonyosan nem tudja, hanem bizonyos kálvionista gyermektől aki pünkösd tájban az lovait őrzötte hodosi határban s álmából az pásztor által fölkeltetett, hallotta beszéltem, hogy ő azért aludt volna annyira el, minthogy — úgymond — az múlt éjszakán sem maga, sem annak édesatyja nem aludt, mert hogy mind az atyja, mind maga azon gyermek hodosi kálvionista mesternél éjszakának idején könyörgésen és prédikáción voltak, azon éjszakán semmit nem aludtak. Azt mindazonáltal bizonyosan tudja, s több végben is látta, mert ippen azon hodosi mesternek általlelleniben lakik e tanú, hogy ünnepnapokon esténden leányzók, úgy mint fírfiak, sőt öregek is seregessen azon (!) mesterhez bėjárnak könyörgésre, és onnand sötét éjszakán térnek vissza.” Egy rendkívül intenzív belső életet élt titkos vallási közösség életének pillanatai derengenek elő ebből az eleven, színes vallomásból; gondoljuk meg, hogy kerek ötven esztendő kellett ennek a protestáns közösségnek a meggyőződését, a hitét és istentiszteleti szokásait egy nyugodtabb és szabadabb jövendőbe, mely négy-öt évvel e vizsgálat és per után virradt rájuk, átmenekítenie. A második kérdőpontról: „Azt ugyan tapasztalta e tanú, hogy hodosi compossessor uraimék magok között fölvetést tesznek, és mind pénzt, mind gabonát az mester számára szedni szoktak, de ha külföldi helységbéli (értsd: más faluból való) kálvionisták azon fölvetésben contribuálnak-é (részt vesznek, hozzájárulnak-é), és közikben fizetnek-é vagy sem, azt e tanú nem tudja.”

Nem kevésbé eleven és hiteles a 25 éves Ns Czucz Ábrahám tanúbizonysága: „Ad 1-um. Egyebet ezen kérdésre e tanú vallani nem tud, hanem hogy egykor ünnepen, midőn hodosi kálvionista leányok, legények és öre-

gek is az kérdésbe vett mesterhez bémentek, e tanú alattomba az ablakon bétékintett, már akkoron sötét estve lévén tapasztalta, hogy azon mesternek háza annyira az egybengyűlt néppel megtölt, hogy már abban több ember nem térhetett volna, de ottan mit csináltak, nem tudja.” A második kérdésre ugyanabban az értelemben válaszolt, mint a második tanú, Nagy János.

Egy 43 esztendőös, félnemes hodosi lakos, Nagy György, hite alatt így beszélt: „Ad 1-um. Voltaképpen tapasztalásába tudja e tanú vallani, hogy azon hodosi kálvonista mester még bucsuházi, alistáli, padányi és patonyszéli gyermekeket is tanít az maga iskolájában, nemkülönben az népnek tanításokat s könyörgéseket is térszen, mert e tanú több végben tapasztalta azt, hogy hodosi leányzók, legények, úgy hasonlóképpen öregek is és házos személyek kivált ünnepnapon estve azon mesternek házához egybengyűlni szoktak, és ottan annyira késnyi, hogy sokszor éjszakának idein tértek ontand vissza.” E tanútól hallunk először a kivetett javak begyűjtésének módjáról: „Ad 2-o (secundo). Tapasztalta azt is e tanú, hogy némely hodosi compossessorok hodosi helységben Német Jakab tizedessel jártak házonként az mester számára és más különös szükségéikre nézve pénzt szedni, de azon szedett pénz mennyiből álló volt légyen, azt e tanú nem tudhatja, mert senki nem nyilatkoztatta.”

Bucsuháza mintegy 20, Alistál 15, Padány ugyanannyi, Patonyszél 4, illetve 8 km-re fekszik Hodostól; Bögellő 17 kilométer. A közelebbi helyekről, Nagyabonyból s a Patonyokból, főleg az alsókból vagy a két Udvarnokról is, amelyeket a tanúk nem említenek, a gyerekek még járhattak gyalogszerrel a hodosi rektor elé, 19. század eleji levéltári szövegek tanúsítják, hogy később is így cselekedtek, bár a nagy őszi esőzések, téli fagyok és hófúvások, majd tavaszi olvadások heteiben nekik sem volt ez egyszerű feladat, panaszkodtak is emiatt a presbitériumok a vizitáló esperesek előtt, ami

pedig a távolabb eső falvak okulni vágyó kálvinista gyermekeit illeti, valószínű, hogy ők hodosi családoknál húzták meg magukat, s munkával szolgálták meg a mindennapi betevőt, illetve kerestek meg a tandíjukat. A tizedes, mint korábbi anyagainkból tudjuk, a nemesi közigazgatású falvak kisbírójának felelt meg, ő hajtotta végre a választott tanács határozatait s a hadnagyi parancsokat. Ekkortájt, látjuk, Németh Jakab volt Hodos tizedese, s pénzgyűjtő útjaira néhány tekintélyes közbirtokos nemes is elkísérte, valószínűleg azok, akiket a gyülekezet pár év múlva, a Türelmi rendelet után presbitériumába választott. Nevüket a hodosi református egyház első anyakönyve őrizte meg számunkra.

A megyei nyomozó hatóság az első, február 10-i helyszíni kihallgatások végén, a február 24-én Szerdahelyen szignált inkvizicionális jegyzőkönyv szerint két hodosi nemest szólított maga elé. Egy anyakönyvi szemle dönthetné el, testvérek voltak-e, vagy apát és fiát tisztelhetjük emléükben, de mindenképpen egy portán éltek, ez derül ki közös vallomásukból. Az 52 esztendő Karácsony Istvánról s a 28 éves Karácsony Andrásról van szó, s hitük letétele után ezt vallották:

„Ad 1-um. Egy házban laknak e tanúk mind az ketten, következőképpen egyenlőképpen tudják vallani azt tapasztalásokbul, hogy az kérdésben vett hodosi mesterhez nemcsak Hodos és nagyabonyi (!) helységekből, hanem környüllévő helységekből is, úgymint patonyszéli, padányi és alistáli helységekből is gyermekeket vittének tanításnak okáért. Ammi pedig azon mesternek hivatalján kívül való prédikálását, könyörgések tartását és más afféle ájtatóságbéli kötelességet illeti, affelől e tanúk egyebet vallani nem tudnak, hanem hogy ritka ünnep múlt el, amelyben nagyobb és kisebb leányzók, legények és némely öregek is e tanúknak házok előtt öszveseregülvén estvefelé, seregesen azon mesterhez nem járultak volna, ahol is annyira elkéstének, hogy sokszor sötét éjszakán tértek vissza tüle.”

Karácsonyék portája tehát a tanítóéval szemben feküdt. Kereki György, a rektor, nyilván az 1774. évi nyomozásból ismert, a református gyülekezetre hagyott Csomor-ház lakta és használta oktatási és hitéleti célokra. A két tanú vallomásának második részéből is érdekes mozzanatra derül fény: „Ad 2-um. Hogy hodosi compossessor kálvinista renden lévők gyakrabban magok között gyülekezetet tartván, pénzbeli fölvetéseket tesznek, és azon fölvetéspénzt ugyan magok közt szedték: azt bizonyosan hallották Karácsony Pétertől beszélleni, akitől hasonlóképpen kértek ol latin fölvetéspénzt, de az nem akarván adni, azzal kifizette többi compossessorokat, hogy — úgymond — elégedjék meg azzal a mester, akit már fizetett néki.”

A vallomásokból érzékeljük, hogy e tanúk kívülről szemlélték a hodosi reformátusság rejtőzködő életét, nyilván a katolikus felekezet híveiként, de azt is látjuk, hogy a felekezeti harcok a családokat is megosztották. Karácsony Péter, aki csak olykor volt hajlandó rektor uramnak salláriumot fizetni, kálvinista, két névrokona, aki nyilván vele közös tőről sarjadt, katolikus hiten élt. Kereki György, akinek életúját feltétlenül nyomoznunk kell, nemcsak buzgó, hanem karizmatikus lélek is lehetett, nem csoda, ha hívei lelkesülten jártak hozzá, hallgatták igehirdetéseit, imádkoztak vele, messze falvakból is hozzá küldték gyermekeiket, s amíg a vizsgálat folyt, a tárgyalási jegyzőkönyv tanúbizonyosága szerint hét hodosi nemes állta körül kivont karddal a házat, nehogy a vármegye részéről bántódása essék a férfiúnak, aki a szorongatások idején minden veszélyt vállalva összetartotta őket. Valamit valamiért.

Erre a mozzanatra még visszatérünk, egyelőre a reegzamináció ismertetése vár ránk. Erre immár március 6-án, a pozsonyi megyei törvényszéken került sor. Az első tanú, Bíró Ferenc nem volt jelen az ellenőrző kihallgatáson, a második bizonyoság pedig azzal toldotta meg ere-

deti nyilatkozatát, hogy a lovait legeltető fiúcska, akiről a múltkor beszélt, szüleivel a Győr megyei, csilizközi Patasra járt ájtatosságra. A tanú időközben arra is fölfigyelt, hogy az alistálik, továbbá a Somorja melletti gancsháziak és bucsuháziak tűzifát meg nádat szállítottak a hodosi iskolamester szükségletére, s hallotta, hogy tanulónként minden negyedévre 15 forintot, gabonaféléket és sült kenyeret hordanak a hodosiak a rektoruknak. A harmadik tanú is távol maradt, a negyedik pedig azt erősítette meg, hogy valóban Németh Jakab járta a portákat mesterük járandóságáért. Az ötödik tanú, az 52 esztendő Karácsony István időközben két asszonytól, Karátson Katalintól és Juliannától is hallotta, hogy a patasi prédikátor levelet írt a hodosi iskolamesternek, s arra buzdította, hogy a helvét hitvallású nagyabonyiakat és hodosiakat felekezetük titkaira oktattassa. A jegyzőkönyv szerint: „...*quod a Catharina et Julianna Karátson audiverit, quod Patasiensem Praedicatorum Ludi Magistro Hodosiensi scriptisse, ut homines Helveticae Confessionis addictos Abanyienses, et Hodosienses in Rebus Confessionis suae instruat.*”). Patason a tudós Németi Sámuel szolgált, aki a Türelmi rendelet után a hodosi fatemplomot, a „hajlékot” fölszentelte, s az átmeneti időkben szolgált is az itteni gyülekezetben. — Karátson András azt is vallomáshoz fűzte, hogy a hodosi kálvinisták nemcsak ünnep-, hanem köznapokon is föl szokták keresni rektorukat.

Végül egyéb dolgokat is megerősített az új tanú, Patonyi György 25 éves hitvese, Varga Katalin asszony, akinek vallomását a reegzamináció szokásától eltérőleg ismét magyar nyelven rögzítette a jegyzőkönyv: „*E tanú hodosi helységben az kálvinista mester szomszédságában lakván mindennap tapasztalta, hogy mindennap estvenden nagyabonyi és hodossi kálvinista renden lévők az mesterhez könyörgésre járulván, ottan nagy ideig elmaradni*

szoktak, amint is e tanú urának két leány egytestvérje is, akik kálvinisták, mostanság is ugyanazon mesterhez mindennap el szoktak járulni könyörgésre. Azonfölül azt is tudja, hogy azon mesternek fizetésére Német Jakab hodosiaktul kenyeret és búzát szokta beszédni. Azt is látta e tanú, hogy más helységekből is a kálvinisták, kiknek gyermekei hodosi mesterhez járnak, szoktak a hodosi mesternek fát, nádat hozni.”

Ezt a jegyzőkönyvet Batsák János alispán, Orosz István főszolgabíró, továbbá Kulcsár István, Benyovszky György alügyész és Vermes Sándor esküdt látta el hitelesítő kézjegyével.

Közjáték: hogyan éltek a hodosi kisnemesek

Volt a bögölypatonyi jobbágyságnak egy irtásföldje, amelyet valamikor a középkor mélyén az Érsekújvári-Dunától (mai Kis-Dunánktól) hódítottak el. A föld a jó 15 magyar holdas Gérce nevű szigeten terült el, s leginkább füvet, törökbúzát (tengerit), káposztát és jóféle fűzfaveszőt termett. A víz és a sziget a hűbéri jogban a földesúr tulajdonában állt, minden hasznuk őt illette meg, de ha jobbágysai egy-egy magasabb fekvésű, nagy vizektől ritkábban járt sziget ős, buja vadonját kemény munkával kiirtották és termővé tették, minden hasznán maguk osztozkodhattak. Adót nem, csupán irtásdíjat kellett a földesúrnak fizetniük érte. 1717-ben a Gérce még a bögölyiek birtokában volt, egy szerződés szerint a jobbágyok az egészhet három tallósi nemesnek, Dóka Istvánnak, Péternek és Jakabnak adták bérletbe három esztendőre, évi 15 forint árenda ellenében. Annyira az övék volt, hogy jogukból erre is futotta.

Az uraság egyet tehetett: az irtásföldet pénzért visszavásárolhatta magának; ilyenkor az irtásba őlt kemény munka ellenértékét kellett jobbágyainak kifizetnie. A patonyi földesúri jogokat gyakorló Pálffy-szeniorátus a Gércét fokozatosan elvette bögölyi hűbéreseitől, s egy forintot sem fizetett érte. A Pozsonyi Várbiroktól és Gelle-vidék úrbéri összeírása 1758-ban már a felszerpatonyi majorság részeként tünteti föl (latinul) a Gércét: „*A Gercze nevű rét a főszer-patonyi birtokon, amelyet korábban a bögöl-patonyiak mint sajátjukat használtak, s amelyet a földesúr kisajátított, kaszálva mintegy 18 embervágó szénát terem.*” (Ez magyarából 18 magyar holdnak felel meg.)

A Mária Terézia-féle úrbéri rendezést megelőző vizsgálatok és fölmérések során a bögölyi jobbágyok és közbirtokosok panaszt emeltek a bizottságnál a Gércé önkényes földesúri kisajátítása miatt, s a kéttagú vizsgálóbizottság, mely a korábbi nyomozásokból, de hodosi ügyünkben is megismert Kulcsár Istvánból mint összeíróból és Bogyai László megyei esküdteből állt, 1765. szeptember 12-én Hodosra utazott, hogy ott, a helyszínen, a bögölyiek Gércéjével érintkező hodosi dűlőben faggasson ki őt nagyon idős hodosi és két sikabonyi nemest, mit tudnak a vitás sziget tulajdonjogáról, mit láttak, hallottak és tapasztaltak.

Ezekben az években épp nem volt Hodosnak tanítója, s az öregek válaszaiból azt látjuk, azt szeretnénk hitelesen megmutatni, miként teltek a közbirtokos (compossessor) nemes urak, közkeletűbb nevükön kis-, hétszilvafás, bocskoros vagy kurta nemesek mindennapjai a földeken s a nagy vizek partjain. Hadd bocsássuk előre: kemény mezei munkával teltek.

A három kérdés, amelyet a jegyzőkönyv ún. Deutruma (De eo utrum: „tőle magától”) tartalmaz, így szól:

„*1-mo. Vallja meg a tanú, tudja-é s emlékezik-é arra, hogy bögölpatonyi helységbeli gazdák a szigetben Gerce nevezetű rétnek kétharmad részét, napkeleti felét, mely-*

nek is éjszakerül az Duna, délről pedig hodósi, sikabányi, csoltfai és szerdahelyi rétek szomszédoltatnak, emberemlékezetből fogvást mindenkor szabad birtokában és úzusában (használatában) voltak, amint is közönségessen az följebb nevezett helységbéli gazdák hol egynek, hol másnak fivét, mezzejét s vesszejét eladták, úgy nemkülönben törökbúza-földeket és káposztáskerteket is tartottak ott, hol magok, hol árendássoik hasznára való nézve?

2-do. Emlékezik-é arra is a tanú, hogy említett Gerce nevű

rétnek csak egyharmad részét napnyugot felül való végén bírta az Méltóságos Uraság, és ezen egyharmad részt néhai Tekintetes Pocsuha praefectusságának idején el is határozták (választották), amint most is kitetszenek azon határjelek? Hanem,

3-tio (olv. terció), nemdenem csak ezelőtt hét vagy nyolc esztendőekkel Gloznek Péter beketfai tisztartó vette el fönt nevezett gazdáktul az méltóságos uraság részire, s azúto maradtak el azon rétnék bírásátul?”

Íme, a gerice/gerlice szóból eredt Gércé nevű sziget tulajdonjogának története a kérdőpontok dióhéjában. Mindennapjainak kisebb-nagyobb drámáiról és tragédiáiról a vén hodósi nemesek hiteles tanúvallomásai árulkodnak.

Először az öt hodósi tanú, a 76 éves idősb Hodosy Pál, a 76 éves Hodossy (!) Márton, a 73 éves Czucz Péter, a 70 éves idősb Egri János és a 35 éves ifjabb Hodossy Pál vallomását foglalták össze a jegyzőkönyvben:

„Ad 1-mum. Emlékezetektül fogva e tanúk mindenkor tapasztalták, hogy nem mások, hanem böögölpatonyiak voltak az Deutruban megnevezett Gerce nevű rétnék szabad birtokában. Mivel e tanúknak hasonló rétjeik szomszédságában vannak, és amidőn ezen tanúk kaszálták volna az magok rétjeit, akkoron látták, hogy mindenkoron böögölpatonyiak osztották föl magok között kaszálás idején az gercei rétet. Azonkívül az ötödik bizonságon kívül (ki is csupáncsak Erős Józsefrül emlékezik) frissen emlékezik arra is, hogy régenien mostanni Antal Gergöl uram

édesatyja, ugyan Gergöl annakutána Tallóson lakozó néhai Dóka Istvány, azután ugyan néhai Kerekes Mihál akkorbéli szolgabíró és Erős József különössen (külön-külön) ki három, ki négy esztendeig bírták azon quaestionált (kérdéses) Gerce nevű rétet árendában az bögölypatonyi lakosoktul; ezt pediglen onnand tudják, hogy e tanúknak is rékjei mellett vagyon azon gercei rét, (s) az fönt megnevezettek, akik árendában bírták ezen tanúknak és más compossessoroknak marháit, be is hajtották, és megbüntették, nevezet szerént pediglen az harmadik bizonság vallja, hogy Dóka Istvánnak a szolgálai hodosi Csomor Mihálnak az marháit be akarták hajtanni Tallós felé, azonban az Dunán által nem verhették, tehát vasvellákkal hét tehenet általszürkáltak, és (azok) ott meg is döglöttek. Úgy nemkülönben az Erős József is ha valakinek a marháját békaphatta az nevezett Gerce nevű rétből, minden darabtul egy foréntot praetendált (követelt), és sokakon meg is vett, ezt közönségessen vallják. Frissen emlékeznek arra is minnyájan, hogy törökbúzáat és árpát azon gercei réten természetettek magok az bögölypatonyi lakosok, melyeket az árendássok is bírtak.

Ad 2-dum. Azt ezen tanúk valóságossan nem tudják, hogy az Méltóságos Uraság hány riszt bírt volna azon Gérce (!) nevű rétben, mindazonáltal még az víznek árodása annyira nem járta azon Gercét (!), tehát büvségessen kitetszettek azon magossan meghányott határok, következőképpen valóságossan tudják e tanúk közönségessen, hogy az Gercének felső részét az Méltóságos Uraság részére kaszálták, égisz az meghányott határokig, ammit ha a szükség úgy hozza magával, azon határoknak heleit, mely hellett (helyen) és mely tájon voltak, occulátaképpen (szemle keretében) is, valamint mai napra, úgy ennekutána is megmutatják, azon határokon alul pediglen mindenkoron bögölypatonyiak és akiknek exárendálták (haszonbérbe adták), békességessen kaszálták. Ugyanazon határozást is

látá távalrul az ötödik bizonság, amidőn öszvegyülekeztek a tisztek több convocatusokkal (összehívottakkal) együtt, de azok kik voltak, és melik tisztt, mivel hivatalos nem volt oda, azért megnevezni őket nem tudja.

Ad 3-a. Semmi bizonyossat vallani nem tud, hanem úgy tartja, hogy hat vagy hét esztendőök lehetnek, mikor az Méltóságos Uraság részire egész Gerce elfoglaltatódott.”

Ennyit mondtak el a hodosi közbirtokosság vénei a bögyölypatonyi Gércéről, amelyet a vele szomszédos Akasztófa, Erdőhely vagy Alosztály nevű vízparti kaszálókról nemcsak ők, hanem a sikabonyiak s a közeli, Tökési-Duna parti Csótfa-pusztaiak is akaratlanul szemmel tarthattak. Annyit még erről, hogy a praefectus (prefektus) ebben az összefüggésben várnagyot vagy jószágkormányzót jelentett, hogy az alsó Patonyoktól délnyugatra fekvő Beketfán állt a pozsonyi várbirtok egyik nagy magtára és Gelle-vidéki jószágigazgatósága, hogy a fölosztás művelésében a jobbágyi közbirtok családfői évről évre sorsot (számjeggyel ellátott vesszőt, un. nyilat) húztak, innen a számos határban megtalálható „nyilas” nevű dűlök, nehogy bármelyikük tartós helyzeti előnyhöz és többletheszonhoz juthasson, ha különösen kedvező adottságú rész jutna neki, s évekig háborítatlanul kaszálhatná vagy művelhetné, s hogy itt természetesen tilosba tévedt marhák behajtásáról és halomra szurkálásáról esik szó. A Kis-Duna északi partján fekvő Tallós nemesei több borsot is törtek a patonyi nép orra alá, miközben lelküket boszorkányperek tartották rémületben.

Írtuk, hogy a Gércére a sikabonyiak is átköszönhettek szomszédos, Kis-Duna menti dűlőikből, s valóban, a bizottság két ottani nemest is kihallgatott az ügyben. A 80 esztendőös Csonga Jánosról s a 70 éves Klempa Istvánról van szó, s az ő vallomásuk jegyzőkönyvi összefoglalása következik:

„Ad I-um. Valóságossan tudják, hogy Tallóson lakozó néhai nemes Dóka Istvány, annak halála után néhai nemzetes Kerekes Mihál, azután pediglen Erős József bögölpatonyi lakosoktól árendaképpen bírták az Deutruban circumscribált (körülírt) Gerce nevű rétet, amint is az hetedik bizonság bögölpatonyi Érsek Pétertől és Lölkös Benedektől — minekutána az fönt említett Gercében való rétet az bögölpatonyi lakosok magok között fölosztották volna — osztál szerént nekik obveniált (osztályrészüll adott) jusst és osztálrétet megvette, és békességessen le is kaszálta; azt is közönségessen tudják, hogy mind bögölpatonyi lakosok, mind pediglen az föllebb említett árendások, amidőn bírták az deutrati gercei rétet, más idegen marhák legeltetését keményen tilalmazták, amint is e tanúknak marháit is, úgy nemkülönben sikabányi compossessor uraiméknak az egész csordáját be is hajtották, nevezet szerént pediglen Erős József, ha valamely marhát békaphatott, minden darabtul egy foréntot praetendált, és sokszor meg is vette. Arra is frissen emlékeznek e tanúk, amidőn kukurica (!), káposzta és árpaföldek voltának az fönt említett Gerce névű rétben, az mint is az hetedik bizonság néhai Dóka Istvántul, úgy mint sógorátul szükségire való kukoricát (!) kért, és (amaz) adott is neki Gercében termett kukoricából...”

Ők is úgy tudták, hogy a Gérce emberemlékezet óta a bögölyieké volt, s utólag és melleleg jutott a fülükbe, hogy az uraság előbb nyugati harmadára vetett hálót, majd hogy a maradék kétharmad is, úgy hat-hét esztendeje, 1758—59 táján, a szeniorátus birtokába került.

Így folyt az élet Mária Terézia idején a hodosi, patonyi, abonyi és csótfai földeken, s ilyenek voltak a jobbágyok és nemesek gazdasági és társadalmi kapcsolatai. Így élt a felekezeti ellenállásba szorított hodosi közbirtokosság, így kereste mindennapi kenyerét.

A tárgyalás 1776 márciusában folyt a Pozsony megyei Törvényszéken; ott tudvalevőleg csak a nemesség peres dolgaiban ítéleztek, a jobbágyok polgári és bűnügyeivel az úriszékek bírói tanácsa foglalkozott. A hosszú tárgyalási jegyzőkönyvvel, mely legépelve negyven-ötven oldalt tehet ki, nem foglalkozhatunk, meghagyjuk az egyház- és jogtörténészek zsákmányául, s csak az ítélet összegezzük. A törvény urai a hodosi kálvinista nemes családokat 100—100, összesen a negyvennégy familiát 4400 rénes (rhenes: rajnai) forint büntetéssel sújtották. Az ítélet előbb a családfőket nevezi meg (12 Karácsony, 12 Hodossy, 6 Czucz, 3 Simon, 4 Egri, 2 Sallós, 1 Németh, 2 Kazmér, 1 Csomor és 1 Bende olvasható a felsorolásban), majd egy több lapos melléklet, mely a hodosi közbirtokos nemesi családok magántulajdonban levő, osztatlan szántóit is dülönként kimutatja, megismétli a névsort. Ebből a kivetésből tudjuk, hogy a nemes falu minden családja öt-öt pozsonyi mérő (két és fél magyar hold) szántót birtokolt két vagy három tagban. (A határ többi részét dülönként évről évre nyílhúzással újraosztva művelték meg: vetették, ültették vagy kaszálták.)

Karácson Mihálynak például a Csíkos tóban volt két, a Csordaútiban másfél s a nagyabonyi Böjtösben két mérője, idősb Karácson Pálnak a Csordaútiban másfél, a Zádoriban két és fél, a Kijáró út mellettiben egy, idősb Karácsony Imrének a Csíkos tóban egy, a Gyöpföldekiben két, a Belső Tompotái dülőben két mérője, és így tovább. Csallóköz történelmi földrajzához nyújt biztos támpontokat a melléklet dülönévkészlete: Csíkos tó (más változatban Csíkos tói dülő), Gyöpföldek (Gyöpföldeki), Tömögi (írva: Tomögy), Belső Tompota (Belső Tompotai dülő), Malomúti, Kövesi (Köves, Kövessi), Ravaszlik(i) a rókákról, Alsó hosszú, Küvermi (Kövermi) dülő, Ómabéli dülő az almafáiról, Csókakörtvéli a vadkörtefáiról, Kis kereksás, Kenderes(i), Csíkos tó hosszában, Hidegkúti,

Gyöpszegési, Csordanyom(i), Csüvei, Csordaúti, Zádori, Kijáró út mellett, Karácson föld, Sörhegyi, Nagyabonyi gyalogút mellett, Csíkos tóra menő, Zádorra menő, Tompota hoszában árokszélben és Szil lábi dülő. A rendelkezésemre álló, elnagyolt öntözési határtérkép szerint is megvan még közülük a Kereksás, a Böjtös, a Vadkörte (ez lett az akkori Csókakörvéliből), a Gyepföldek, a Csíkoskó, az Alsó hosszú, a Zádor (ma: Ádor) és a Kenderes. A csíkos tóban még húsz-harminc éve is fürödtek a gyerekek, s csikásztak is benne; e dülő egy részébe a hodosi szövetkezeti központ épületeit telepítették. Az idézett kimutatás nem tartalmazza az egykori hodosi határ minden dülőnevét, csak a falu körülieket; a külső, távoli, Kis-Duna menti, víz járta részeket, ahol a kaszálók, legelők és más nyilasok — a nemesi közbirtokok — terültek el, a büntetés nem sújtotta. A száz rénes forint a magánbirtok minden fél holdját húsz arannyal terhelte meg.

A melléklet szabatosan körülírja a családi parcellák dülön belüli helyét, így némi munkával az akkori határ tulajdonjogi állapotát is meg tudnánk rajzolni. A kivetést latinul írták, egy részletéből megértjük, mi módon: „*Senior Petrus Karácsony. Agrum in Terreno Hodosiensi belső Tompotaj dülő diverticulo dicto, et inter vicinitates ab una Ladislai Karácson, parte ab altéra Georgij Czucz Agrorum existentem et insemintum Metretas Posonienses 2.*” (Magyarul: „*Idősb Karácsony Péter. Szántó a hodosi határ Belső Tompotai dülő nevű részében, s egyfelől Karácsony László, másfelől Czucz György földjei között, bevetve, 2 pozsonyi mérő.*”) Az akkori Csallóközben úgynevezett kétnyomásos művelés folyt, ennek megfelelően az egyik földdarabot (dülöt) az adott évben vették, a másikat parlagon hagyták, pihentették, s a jószágot legeltették rajta, mely természetes úton trágyázta is, míg fűvére járt. A kivetés idején például (1776 március) a hodosiak a Belső Tompotait vágni készültek, s a Gyöp-

földeki dülő pihent; az utóbbiban az említett gazdának egy másfél holdas szántója hevert Karácson Gergely és László parcellája közt parlagon („*agrum... non insemintum*”). Csallóköz nemesi és jobbágy falvaiban az akkori feltételek és művelési módszerek révén kevés gabona termett; a táj népének gazdasági ereje az állattenyésztésből táplálkozott. „*Legelője, rétje elég, melly kevés de jó szénát terem*”, írja Fényes Elek a hodosi határról (1851), s ilyenformán nyilatkozott róla jó félszázaddal korábban, mintegy tizenöt évvel a per után Vályi András is, amikor így fogalmazott: „...*határja két nyomásban van, terem rozsza, árpája, tengerije; szántó földgye, rétye, legelője bőven van, erdeje nints, vagyonyaikat Szerdahelyen, és Samarján adják el.*” A holdanként elvetett 120 liter gabona jó terméskor háromszoros-négyszeres termést, 360—500 litert hozott a hodosi gazda éléstárába.

A 4400 rénes forintos pénzbüntetést a hodosiak a tallósi árvaház részére tartoztak befizetni. Tallós, mint írtuk, a Kis-Duna balpartján, Hodos és Szerdahely átellenében fekszik. A középkorban mint jobbágyfalu az Esterházy grófok semptei uradalmához tartozott, tisztartójának közvetlen parancsára folyt a 20 tanút megmozgató 1718-as és a 18 tanút mozgósító 1730-as boszorkányügyi nyomozás Görög Jánosné és Kiss Mihályné, illetve Varga Györgyné szül. Tomán Katalin ellen, mindkettő helyben, Tallóson, s csak 1760-ban épült föl gr. Esterházy Ferenc díszes barokk kastélya, melybe Mária Terézia 1763. július 21-én nemesi árvaházat telepített. 75 fiú- és 25 leánygyermeket kezdtek itt oktatni és nevelni, akiknek nemes atyja a királynő szolgálatában, az osztrák örökösödési háború (1741-48) és a hétéves háború (1756—63) európai csataterein áldozta föl életét; ez volt az ország első állami árvaháza. A 16. századi Tallóst egy egyháztörténeti munka (Némethy) a protestánok biztonságos fészekének („*secura sedes*”) mondja, ahol Letheny Pál

(1577) és Faragó Lőrinc (1613) hirdette Isten Igéjét. A falut 1660-ban rekatolizálták, s Nagyszeghi Pál plébános a Szentháromság dicsőségére emeltetett új templomot a népnek. (Tallós 1672-ig Felsőszeli anyaegyházához tartozott.) Az árvaházat a 70-es évek vége felé Szencre költöztették, s helyére egy fegyintézet került a kastélyba, a Borovszky-féle megyemonográfia szerint 113 fegyencsel. A rabok részére posztógyárat (manufaktúrát) rendeztek be a kastély területén. Ez a telep körülbelül 1785-ig működött, ekkor vette vissza a kastélyt az Esterházy család, hogy ottani birtokára juhászatot és ménest telepítsen. — Nos, ez a tallósi árvaház történéseinek lényege, s ide folyt volna be a hodosi nemesekre kirótt pénzbüntetés.

Az elítélt hodosiak kegyelemért folyamodtak a királynőhöz, aki a teher felét el is engedte: immár minden családnak 50, a gyülekezetnek együtt 2200 rénes forintot kellett nyugta ellenében leszámolniuk az árvaház szükségleteire. (A váci nagytemplom falfestményeit Maulbertsch, a Magyarországon bőven foglalkoztatott osztrák barokk festő ekkortájt készíti el 4000 rénes forintért.)

Ez is meglehetősen nagy összeg volt, ez az ötven forint, nem is tudta mindenki simán leróni tartozását. Ránk maradt az aktában néhány érdekes dokumentum ezekről a történelmi ügyekről és bajokról. Az egyik Egry János nyugtája; Orosz István, a Balázsfán birtokos szolgabíró vetette papírra, írta alá és látta el hitelesítő pecsétjével, s eredeti helyesírásával így olvasható: „*Hogy Hodosban lakozo Ne(me)s Egry János Ura(m)tul Eö Fölsége által büntetésül rendelt Eötven Rhenes foréntoknak 's attul járonó Interessinek (kamatjának) defalcatiójára (lerovására) melly a' Tallosi Orphanotrophiumnak (árvaháznak) assignaltatott (utaltatott) Tizen Kilencz Rhenes forintokat, és Kr(ajcárt) 70. minden fogyatkozás nélkül föll vettem légyen p(rae)sentibus recognoscalom (ezennel igazolom). Signat(um) Szerdahely 22-a Febr. 1779. Id est*

(azaz) fl. 19. kr. 70. Orosz István T(ekintetes) N(emes) Posony V(árme)gye Ord(inarius) Szolga Birája m.p. (Orosz István viaszpecsétjével).” Az ítélet megengedte a részletekben való befizetést; ez, mint látjuk, a szolgabíró révén történt, ő juttatta el a befolyt összegeket Tal-lósra, s vezette nyilván a törlesztéseket egy nyilvántar-tásban.

Ez a nyugta, amelyhez hasonlókat szerencsés esetben több hodosi családi levéltár is őrizhet még, azért került a per aktái közé, mert Egry János, aki ezt a részletet a jelzett napon, két és fél évvel az ítélet után befizette, korábban fi-zetéseképtelenné vált, s végre akarták hajtani. Ekkor született az alábbi kötelezvény: „Alább megírt praesentium per vigo-rem recognoscálo, adván tudtára mindeneknek, azkiknek illik, hogy hodosi helységben Fölséges Koronás Királyné Asszonyunknak Ő Fölségének Kegyes Parancsolatja ellen behozott, és valamint mások az helységbeliek, úgy áltolam is tartoztatott helvetica religióbéli mesternek miatta, minek-utána én is különösen az Nemes Vármegye áltol ötven rhé-nesi forintokban büntetéstül megmarásztottam volna, jólle-het én ezen paenalitásnak desumptiója (büntetésnek behajtá-sa) végett Orosz Istvány ordinárius szolgabíró (főszolgabíró) és Jankó Ferencz adjunctus (segéd) esküdt uraimék áltol véghez ment executionak (végrehajtásnak) alkalmatosságá-val hodosi helységben situált (fekvő) curialis fundusunkban (nemesi telkünkön) lévő osztatlan portiómat, más fundusom, földem és rétem nem lévén, assignáltom (utaltam, ajánlot-tam föl) olyformán, hogy én azon rhenesi ötven forintokat az executionak napjátul fogva, úgymint a (latin: -tól, -től) 5-a (quinta) X-bris (decembris) Anni 1776 attul járandó sex per Centum (hat százalék) interessivel (kamatjával) együtt lefi-zetem, de mivel ennek elégtételiben mindekkoráig semmi módot föl nem találhattam, ahhoz való képest magamat vi-gore praesentium (ezennel) ujjobban is in solidem (szilár-dul) kötöm, és obligálo (kötelezem) arra, hogy azon meg-

nevezett sum(m)a pénzt járandó sex per Centum interessével együtt a megírt naptul fogva számlálván az következő Sz. György vitéz és mártír napjára (értsd: április 24-ig) okvetetlenül leteszem, és az Tallósi Orphanotrophiumnak, ahova ezen convictionális (elmarasztalási, büntetés-) pénz rendeltetett, lefűzetem. Holott pedig akkorra jutván ezen sum(m)át le nem tehetném interessével együtt, akárhol találandó ingó és ingatlan javaimat (...) lekötöm és obligálom, hogy azokat azon Orphanotrophium minden törvényes citatio (idézés) nélkül maga hatalmávol exequaltathassa una cum insummendis eatenus expensis (költségeivel egyetemben végrehajthassa). Melynek nagyobb biztonságárá adtam ezen obligationalis (kötelező) leveletem Balászfán 25 X-bris 1777. Coram me (előttem) Stephano Orosz I(nclyti) Co(mi)t(a)tus Poson(iensis) Ord(inarius) Judlium mp. Coram me Francisco Jankó ejusdem I. Cottus Jurassore mp. Egri János mp.”

Később Egry János elhalálozott, s özvegye, Póda Éva asszony nem bírt az adóssággal. A vármegye a Helytartótanács utasítására 1786 (!) januárjában végrehajtást rendelt el, s a bizottság több, a megyei jelentésben felsorolt hodosi tanú előtt az özvegyi telek egyharmadát, immár a Szencre költöztetett árvaház javára, elárverezte. Erről egy január 30-án aláírt szolgabírói jelentésben a megye is hírt kapott. (Aláírók: Orosz István főszolgabíró és Jankó Ferenc esküdt. Az előbbi családi birtoka Balászfán, az utóbbié Bústelek határában feküdt.) Hiába telt el a per óta tíz esztendő, s hiába oldotta föl nagy atyja és anyja korlátozó rendeleteit II. József, az ítélet érvényben maradt, s végrehajtása kötelező volt.

Ezzel le is zárhatnánk a hodosi kálvinisták tulajdonképeni ügyének tárgyalását, ha ez a szál át nem vezetne bennünket a Türelmi rendelet utáni vallásügyi fejleményekbe. Zárjuk sorozatunkat az öröm, a megbékélés történelmi állomásaival és harmóniájával.

Mária Terézia halála (1780. november 29.) után fia, II. József vette át az országlást, s erőteljes reformpolitikáját mint a felvilágosodás neveltje a közgondolkodás, a tudat, a szemléletalakítás intézményeinek megrendezésével kezdte. Rendeletei a katolikus egyházzal szemben korlátozó, mások — főleg a zsidóság és a protestantizmus — irányába felszabadító céllal születtek, s az egyházakon túl a tanügy és a cenzúraügy reformját is megalapozták. Néhány biztató előzményt követően, uralkodásának tizenegyedik havában bocsátotta ki a protestáns felekezetek s a görögkeleti egyház híveinek nyilvános vallásgyakorlatát felszabadító Türelmi rendeletét. Lényege, hogy a nyilvános istentiszteleteket nem kötötte többé az artikuláris helyekhez, hogy ezek a felekezetek bizonyos adott anyagi feltételek közt, önerejükől bárhol építhettek maguknak templomot, iskolát és parókiát, igaz, az előbbit egyelőre csak torony és harang nélkül, s nem a község főutcáján, a katolikus püspökségeket pedig megfosztotta a szabaddá vált egyházak felügyeleti jogától. Társadalmi fölpezsdülést hozott, hogy a rendelet minden világi pályát megnyitott a protestánsok előtt, az államigazgatási (politikai) karrier szabad esélyét is beleértve.

A sorozatunk elején említett első hodosi anyakönyv lapjain olvasható a Helytartótanács 1783. augusztus 25-én, Pozsonyban kelt latin nyelvű határozatának teljes másolata a toleranciát követő első hodosi lelkész, Vámosy István kézírásával, illetve a vármegyei végrehajtó bizottság (akkori szóval: kiküldöttség) jelentésének szintén latin nyelvű szövege. Az előbbi kimondja, hogy mivel a Türelmi rendelet nyomán a nyilvános vallásgyakorlat jogáért folyamodó hodosi, nagy- és kisabonyi (!), bögyöly-, diós- és förgepatonyi, valamint szerdahelyi és kisudvarnoki református családok száma eléri a megkívánt mértéket (ti. a százat), megépíthetik templomukat, parókiájukat

és iskolájukat, tarthatnak papot és iskolamestert, s nem tartoznak többé a római katolikus lelkészek anyagi és jogi fennhatósága alá. A megyei magisztrátus döntése a Helytartótanácsét bontja le aprólékosan, például nevekre is. Az 1783. szeptember 24-i hodosi kálvinista gyűlésbe tanúnak néhány helyi és nagyabonyi katolikus nemest is meghívtak (Csomorok, Karátsonok, Móroczok, Csibák szerepelnek egy-egy Egri, Méry, Czucz, Rényi és Vargha mellett), s előadták és írásba foglalták ugyanazt, amit a királyi rendelet és a Helytartótanács engedélyezett nekik. (A tolerancia értelmében immár a jobbágyok is szabadon választhatták meg felekezetüket, s vegyes házasságok esetén a fiúgyermek az apa hitében nevelkedhetett.) A gyűlés jegyzőkönyve Balásfalván (Balázsfán) készült 1783. október 3-án. Időközben a király tornyok építését és harangok öntését is engedélyezte a fölszabadult felekezetek részére, így ez a határozat ilyen megszorítást már nem is tartalmazott.

Sorozatunk nem volna teljes, ha nem idéznénk a szöveget, amelyet az első prédikátor az eddig, jó ötven éven át rejtegetett s most újra megnyitott hodosi anyakönyvbe mint a frissen alapított anyaegyház lelki vezetője gondos kézzel bejegyzett. Történelmi emlékeztetőjét eredeti helyesírással tesszük olvasóink közkincsévé:

„Ezenn Nemes Hodosi Reformata Sz(ent) Eklésia, midőn az ő Ötven egy Esztendeig tartatott keserves Lelki fogsága és gyászos árvasága után az Isteni tiszteletnek maga Confessioja szerint való gyakorlását ama ditsőségessen és amint az ő ritka Symboluma is tartva: VIRTUTE et EXEMPLO (erővel/erénnyel és példamutatással) uralkodó Ildik JÓSEF Felsőges Római CSÁSZÁR, Magyar, Erdély; Német és a' több bizonyos Országoknak Örökös Koronás Királyának Kegyes engedelmebül újjonnan vissza nyerte volna: Nemkülömben e' Szent dologhoz megkivántató Prédikátornak, Oskola Mesternek beho-

zattatásokat, Templomnak, Oskolának és Párókiális Háznak felállítatásokkal egyetemben. Melly 1783dik Esz(ten)dőbe Mindszent Havának 5dik napján (október 5-én) kezdetett el közöttük az Isteni Tisztelet.

A' Prédikáló Személyek vóltak, nevezet szerint ezek: 1. a' Reggeli órán T(iszteletes) Tűdös nagy érdemű Némety Sámuel Úram, akkori Patasi Prédikátor: egyszerűsmind pedig a Ven(erabilis) (Főtisztelendő) Komáromi Tractusnak (egyházmegyének) Ordinarius Notáriusa. 2. az Úri Szent Vatsora felett ágendát mondott T. Tűdös Vajda Péter Uram, Érdemes Kolos Némái Prédikátor. 3. dellyesti (délestei, délutáni) órán prédikált T. Tűdös Dávidházi Ádám Ur: Csiliz Radványi Prédikátor. 4. Kántor volt Ns Cseke Menyhárt érdemes Apátza Szakállasi Rector: annakutánna. 5. A' rendszerint való Prédikátori Hivatalnak fojtatására (!) hatodik Novemberbe (Via Canonica) interimaliter (kánonjogi úton, ideiglenesen) bé hozatott T(ekin)t(e)tes N(eme)s AbbaÚjj (!) Vrgyében Situált Mező Szikszó Városából való Nemes Vámosy István; Oskola Mesternek pedig Tites Ns Szabólts Vrgyeben situált Csengerbűl v(al)o Szatmári György. Áldott légyen a' mi Atyáink Ura Istene, ki ilyen dolgott indított a' Király Szívében hogy ditsőitené az Urnak Házát, melly vagyon e' Magyar Jeruzsálemben: Esdrás Rész: VII. 27." (A bibliai szöveg, amelyre a prédikátor utal, így hangzik: „Áldott az Úr, atyáink Istene, a ki erre indítá a király szívét, hogy megékesítse az Úr házát, mely Jeruzsálemben van...”)

Hodosi egyháztörténeti följegyzésekből, egy érdekes levéltári anyagból (Kérdőív a nemes-hodosi református gyülekezet tulajdonában és kezelésében levő épületekről, mű- és történelmi emlékekről, 1941; a Dunántúli Ref. Egyházkerület Levéltárában, Pápán) és Vágó Ede lelkész könyvecskéjéből (A Kegyelem napja Hodosban 1783. október 5. Adler Könyvnyomda, Dunaszerdahely 1933) tudjuk, hogy mindjárt a megyei határozat vétele után ácsoltak a hodosiak a Szer-

dahelyre vivő Miseútnál egy fa istentiszteleti „hajlékot”, így emlegették, s a kőtemplom építéséhez is hozzáláttak. Ez a művük 1786 augusztus végére készült el, zárt területen, a paplakéval s az iskoláéval közös telken, nyilván azon, amelyet annak idején Csomor Dániel hagyott az egyházára. Tornyát 1796-ban emelték eléje, később pár méterrel meg is magasították. A templom 1879-ben egy szomszédos ház tűzétől lánggra kapott, s 1880-ban építették újjá. Tornya 1911-ben új sisakot nyert, ezzel nőtt 25 méter magasra. Harangjait az első világháború ágyúiba öntötték, s 1922-ben készítették újakat az Ung megyei Kisgejőcön. Pici orgonáját egy pozsonyi mester, Bednár Konstantin készítette 1926-ban. 1866-ig Diós-, Förge- és Bögölypatony kálvinista gyermekei is a hodosi református iskolába jártak, de ekkor Förgében iskola, négy év múlva ugyanott templom is épült, s ezzel az alsó Patonyok reformátussága kivált történelmi anyaegyházának kötelékéből. A felső Patonyokat — Benkét, Lógért, Csécsényt és Előpatonyt — a tolerancia után a somorjai egyházhoz adfiliálták, de a falucsoport közbirtokosai 1815-ben templomot és iskolát emeltek, lévitát (papi feladatokat is ellátó rektort) fogadtak, s átsatoltatták magukat a hodosi anyaegyházhoz. (Később a diósförgepatonyihoz, de ez már végképp nem tartozik tárgyunkhoz.)

Mi most az első anyakönyv bejegyzéseihez térünk vissza, mert az egyházépítés első mozdulatairól tudósítanak. Az anyaegyház a filiák gyülekezeteivel megválasztotta a főgondnokot a szerdahelyi Horváth István személyében, majd a kúrátorokat (gondnokokat) és a presbitériumokat, s számba vették, amit a Carolina Resolútiót megelőző idők kegytárgyaiból gondos kezek a hodosi házak rejtekén ötvenegy évig rejtegettek és a derűsebb időkbe átmenekítettek. Íme, a bejegyzések, három egymást követő prédikátor kezevonásával és helyesírásával:

„A’ Szent Asztalhoz való e’ következő Eszközök tállattak:

1. Egy asztalhoz való verdongos forma srófon járó, arannyal futtatott, kívül három emberi fejet ábrázattal mutató ezüst Pohár. (Verdong, verdung, ferdung, stb.: vmely űrmérték egynegyede. Itt talán negyed pint. K.L. megj.)

2. Egy arannyal futtatott ezüst Tányérocaska a' Sz(ent) Kenyérnek ki osztásakorra, ezen betűkkel: T. N. D. I. B. A(nn)o D. 1710.

3. Egy másik H. E. betűket mutató ón tál forma tányérotska, mellyre ágy emlékeztek, hogy a' régibb időbe keresztelő tál volt.

4. Egy pintes forma sima Ón Kanna, mellynek fedelén gomb vagyon.”

A fém kegytárgyak leltára után az ajándékok számba vétele következik:

„Akkor ajándékoztattak ezek.

1. Szerdahelyi Ns és Ntes Horvát (!) István Úr, egypintes, alól és fejül ónba foglalt, sárga, kék, és veres festékű Cserép Korsót, mellyen a' maga és felesége nevek fel vagynak metzve.

2. Ns Nagy Abonyi Özvegy Csiba Ferentzné Ns Ímel Katalin Aszszony egy két ittés forma terebélyes On Kanát, mellynek a' fedele közepin vagyon gomb.

3. Nagy Abonyi Ns Szelle Dávid Úr egy ittés fedeles K. (keresztelő?) Korsót.

Azon időbe ajándékoztak a' Sz(ent) Asztalhoz Abroszt és Kendőt:

1° Benke Patonyban lakozó Ns Zsidó Istvánné, Ns Német Judit Aszszony egy fejér Sávós (sávós) asztal abroszt.

2° Ugyan Benke Patonybúl, Ns Nagy Györgyné Ns Szelle Klára Aszszony egy fejér Török patyolat különös Keszkenőtt mellynek a' négy (négy) szegletin vagyon zöldsejem (!), arannyal vegyes tányér; vagy tenyér forma kerekded Kötés, azon fejül kétfejű Sas.

3° *Kis Udvarnoki Ns Hegyi Ferentzné, Ns Gergely Erzsébet Aszszony, egy Veresbibor Keszkenőt, köröskürül kéksejem pántlikával (vagy amint itt nevezik) hajkötővel bэфodrozva, bele szőt, de ki tündöklő arany virágokkal.*”

(Itt az abaúji születésű Vámosy tiszteletes úr közbeszűrt, nyelvtörténeti érdekű megjegyzésére is fölkapjuk a fejűket: ami az akkori Szikszón pántlika, az az akkori Hodoson hajkötő.)

Ezek az egyebek közt vallási néprajzi érdekű történelmi följegyzések az anyakönyvben tovább szaporodtak.

„A régiemből ezek találtattak meg:

1° *Sárgasejem (!) keszkenő zöld sulytással (!) a' szélein.*

2. *Második halavány veress sejem keszkenő.*

3. *Harmadik fejer patyalat keszkenő, zöld sejemmel arany virágokra.*

4. *Két gyólts fejer keszkenő, mellyek(ne)k a' 4. (négy) szegélési virágokkal ki vagyon varva (!), az egyiknek a' szélin is vagyon virág.*

5. *Fejer fátyol, kék és veress sejemmel, apró pettegett (tarkított, bábosan hímzett, pontozott, pettyekkel tarkázott) varrás.*

6. *Zöld selyemmel (!) varrott virágú fejer gyólts keszkenő a' ker(esz)telőtálon.*

7° *Két test színű kék sejemkeszkenők, már igen avúltak, mellyek közzül az edjik a' keresztelőtátra, a másik pedig a' betegekhez való menetelkor a' Pohárnak beterítésére rendeltetett.*

8. *Találtattak még két Veres pamukkal szőt régi avult asztal abroszok: mellyeket itéltük éladattatni; nem lévén szükség rájuk. Ezek el adattak in f. 2. (Ezt a pontot később tollal áthűzták: vagy a presbitérium gondolta meg magát, vagy a vevő lépett vissza.)*

9. *Egy nyomtatott asztalabrosz, mellyet a' Rector asztalára adtunk.*

10. *Vettünk egy keresztelő Czintálat és Kannát 4. Ftkon.*

11. *Veres pamukkal virágokra kivarrott asztalabrosz.*

12° *A' nagyobbik Poharat, mellyen a' régibb időbéli Füsi Reformata Szent Eklésiának a' Neve vagyon, aján-dékozta a' Sz. (?) Ns és Ntes Szerdahelyi Horváth István Úr; és az ő Klme Hitvés Tarsa Ns Somoriai Szerentsés Julianna Aszszony, a' mint a' rajta lévő írás megmutatja. (A csallóközi — Komárom megyei — Füss a pannonhal-mi bencés főapátság birtokát képezte, papnemesi szék volt, határa majorsági birtok, s a földesúr nem tűrte, hogy alattvalói, a füssi nemesek és jobbágyok a kálvini elvek szerint tiszteljék a mennyei Atyát. 1736-ban a füssi reformátusok választhattak: vagy visszatérnek az egy-házba, amelyből őseik mintegy kétszáz évvel korábban kiszakadtak, vagy viselniük kell konokságuk következmé-nyeit. A hithű reformátusokat, egy falunyi embert a főapát kiüzte a faluból; a Dunántúlon telepedtek le, utódjaik ma is ott élnek. Lelkészük, Lévai György 1737-től a kö-zeli Ekel gyülekezetében szolgált. Ezek az előzmények magyarázzák, hogy a füssi kegytárgy valami úton-módon Horváth Istvánhoz, majd általa a nodosi egyház tulajdo-nába került.)*

13° *Nem különben a' Koporsokra való Fekete Poszto-teritőt.*

14° *A' Parochialis Háznak Kamrájában, melly a' Pint-ze felett vagyon, két Deszkából tsinált Hambárok is vagy-nak melly eket T(iszteletes) Vámosi (!) István Uramtól váltott az Eklésia, fizetvén 7 ft idest (azaz) hét Rftkot ő K(egy)lmének die 8° May 1789.*

15° *Die 24. Április 1791. Istenben bóldogúlt Nemes és Nemzetes Horváth Istvánné Aszszonyom Szerentsés Ju-liánna, mivel még életében mindenhez igyekezett oficiál-tatni egy tisztességes Teritőt az UR Asztalára, de hogy a' Nagy UR Isten ki szólította: tehát Nemes 's Nemzetes*

Horváth István Uram kedves Feleségének szándékát a' maga szándékával véghez vitte, mellyel is az ÚR Asztalára felterítve az egész Gyülekezetnek szemei elibe állított meg ajándékozván azzal a' Hodosi Reformáta Szent Eklésiát az feljebb írt napom melly vált abban az esztendőben Húsvét Innepinek első Napja. Ez a' Terítő világos kék sejem tafota, szélein arany tsipke, a' középén hasonlóképpen azon arany tsipkéből ilyen figura $\oplus$, a' négy szegeletein arannyal ki varrva: 1790. Belső borítója veres színű jó féle bagazia. Annak egyik végén kék varassal ezek a' betűk: N.H.I.Sz.J.T.N.S.P. 1790.

16° Die 27a (?), azaz Pünköst napján, Nemes Szelle Jolán aszszony, Benke Patonyi Nemes Nagy György Hitvese ajándékozott egy kék virágos sejem ékességet, mellynek szélei egy újni (!) arany tsipkével prémeztetett (!), a' Predikálló székben lévő pulpitusra.

A' Torony kezdett építtetni 16. Maji 1796. melly napon a' fundamentoma le tétetett: és végeztetett az egész épület a' következő 1797. eszt. Júliusnak a' végén.

Diós Patonyban lakó Nemes és Nztes Gálfi Péter tsináltatta tulajdon költségén a' Templomban a' Torony felől való Kart, a' mint a' Karnak eleire felvett Körön olvastatik.

Die 7. Juny 1800. Kis Udvarnoki Nemes Hegyi Terezi-na Aszszonyom ajándékozott a' Karban lévő Éneklő Pulpitusra kék matériából készítettett Boritót.

A(nn)o 1802. die 10-a Nov. A Musaeumban (dolgozó-, könyvtárszoba) lévő fekete könyves Thecat (polcot, szekrényt, állványt) meg vette az Ekklesia a (me)gb(oldogult) Tiszteletes Tüdos Némethy Sámuel Uram Özvegyétől 10 frt. Csináltattunk ekkor tályba (!) a' Parochialis házhoz egy két személyre való sárga nyoszolyát, egy sárga asztalt, és a konyhába fazék tartó deszkát.

A(nn)o 1806. Csináltatott az Ekklesia egy sárga Thekát (!).

A hátsó házban vagynak egy régi nyoszolya és asztal két hosszú székekkel és két fa karszékekkel egy(gy)ütt.”

Az eddigieket azzal kell még kiegészítenünk, hogy Vámosy István 1783. október 5-től 1789-ig működött Hodoson. Őt Némethy Sámuel követte (1789. április 17-től 1802. szeptember 21-én bekövetkezett haláláig; itt is van eltemetve). Az idézett utolsó bejegyzések Nyikos József kezétől számláznák: ő 1802. november 8-án került ide, s 1839. június 12-én ugyancsak a halál vetett véget hodosi szolgálatának. Ő is a hodosi temetőben pihen, de szerepeivel még találkozni fogunk.

Ennyit a hodosi kálvinisták múltjának levéltári titkai-ból. Történetük gazdag, fordulatos, színes és hullámzó, és sok tekintetben példamutató: érdemes volt foglalkoznunk vele.

Repül a mórtégla
Hodos, 1829—1830

A dióspatonyi egyház- és oktatásügy történetét célzó kutatásaim során bukkantam arra a református egyházmegyei közgyűlési jegyzőkönyvre, mely az itt ismertetésre váró hodosi felekezeti ütközések egyikét rögzítette. 1830. november 23-án látogatott Hodosra Karika Pál apácaskállasi és Végh Mihály mocsi prédikátor, hogy a soros Canonica Visitatio keretében az anyaegyház és a filiák állapotát fölmérje, s protocollumban tegyen jelentést róla a Komáromi Ref. Egyházmegye közgyűlésének. A lelkész Nyikos József volt, a hívek gyermekeit pedig rektoruk, a ragyogó Váli (Vályi) Ferenc távozása után Hetesi János pápai syntaxista, pedagógiai gyakorlaton levő felsős diák oktatta fényesen. „*Nyári oskola és Őszi Examen rendessen van. Olvasás — Írás — Vallás — História — Számvetés, a' melyet tsak kívánni lehet. A' Conjugisták bámulásra méltó promptitudoval (készséggel) resolváltak (feleltek), Iső Classis Cum Eminentia*” — értékelték a praeceptor (segédtanító) munkáját nagy elismeréssel a vizitátor atyák. Ez a teljesítménye azért is figyelmet érdemel, mert a fiatalembernek 71 fiúval és 30 leánnyal, tehát 101 iskolás gyermekkel kellett naponként megbirkóznia a filiák kálvinista népességével 1190 lelket számláló gyülekezetből. Hodoson 447, Nagyabonyban 315, Sika-bonyban 69, Kisudvarnokon 37, Szerdahelyen 43, a három alsó Patonyban 219 református lelket mutatott ki a gondos jegyzőkönyvi táblázat; ebből 42 volt közrendű (jobbágy), a többi a nemesi rend tagjaként mint bérlő

(árendás) illeszkedett a pozsonyi várbirtok, a Pálffy-szeniorátus gazdasági szerkezetébe. A hodosiak, nagy- és sikabonyiak, valamint a kisudvarnokiak a közbirtokos nemesek számát szaporították.

Az egyházlátogatási jegyzőkönyv 3. pontja így értékeli az egyházközség állapotát: „Matriculák, Számadások, protocollumok igen jó rendben találtattak. Himlő oltás rendessen van. Halott vizsgálók valamelyik presbyter. Az Innepek ki hirdet(t)etnek.” — Csupa érdekes megállapítás ez, főleg ami a himlőoltást illeti; ezen a kérdésen a pusztító járványokat megelőzendő mind a világi, mind az egyházi hatóságok rajta tartották a szemüket. Ezekután következik az, amiről esetünkben szó lesz: „A’ Temető mind eddig közös volt Hodoson a’ Ro. Catholikusokkal minden megkülönböztetés nélkül, ki ki szerteszéjjel, és oda temetkezvén, a’ hova tetszett. De mivel most nagy Keresztet akarnak a’ Temetőbe fel állítani a’ Catholikusok, az Elöljáróknak kérdésére: hogy azon esetben mi tévők légyenek? azt tanácsolta a Canon. Visitatio: hogy ha a’ másik fél ezen szándékával fel hagyni tellyességgel nem akarna, a’ botránkozásnak és botránkoztatásnak el-távolíttatására, legjobb leszsz a’ mostani Temetőt, vagy két felé választani, és meg különböztetni, vagy ha az jó módjával nem lehetne, egyik vagy másik felekezetnek részére, egészszen más hejen (!) ujj temetőt ki jelelni.”

Nem sokkal dunántúli, Pápa városában folyt egyházkerületi levéltári kutatásaimat követőleg a Pozsony megyei Levéltálban ütöttem tanyát, s az első, 1831. évi kolera-járvány jegyzőkönyvi anyagát nyomozva figyeltem föl egy megyei közgyűlés tárgysorozati pontjára, melyből a főnti probléma is rám köszönt: a jegyzőkönyv 485—1973. pontja szerint *„Bizonyos Hodosi Ifjú által a Szent Ferencz rendjéből misés Barátnak midőn mint Lelki Pásztor beteghez a szentséggel Kotsin vitetett mór téglával lett megdobattatása és a’ Hodosi Temetőben a’ Katholi-*

kusok részéről felállítandó Kereszt a' N. Szombathi Kerületi Szent Szék helytartójának kívánságára teendő vizsgálat végett meg bizott Ki Küldöttségnek tudósítása — Már ez előtt felvételvén, az a tisztelt Helytartó Úrnak elküldett. —”

Az ügy tehát nemcsak a két felekezet hierarchiáját, hanem a megyei urakat is megmozgatta, s mindenféle protocollumokban nyoma maradt. Lám, lám...

Hodossal a vármegyének más gondja is támadt. A Szt. Mihály havának (szeptembernek) első napjára összehívott közgyűlés 1367. tárgy sorozati pontja az év jegyzőkönyvkódexének 998. oldalán így tudósít: „*Szardiniái Király Huszár Ezred Depójának Elöljárósága két Huszár szökevényeknek azon vallása iránt, hogy az ehhségtől nyomatattván, élelemért egy Karabént, egy pisztolt, és két köpenyegyet a' Hodosi pásztornak adták, ezt kérdőre venni, s e dolog kimeneteléről magát tudósítani kívánván —”* Vermes Vince szolgabíró-t küldték a hodosi határba, hogy a fegyvereket s a két köpenyt a pásztortól elkobozza s a pozsonyi hadkiegészítő fegyverraktárába szállítsa.

Úgy véltem, hogy az ügy aktáit a nagyszombati r.kat. püspökség levéltárában kell majd keresnem, amikor nagy könnyebbségemre dr. Balogh Ádám levéltáros regesztáiban lapozgatva, a megyei levéltár törvényszéki iratai közt rájuk találtam. A vaskos iratcsomóból ezúttal sem csak a boldogtalan felekezeti patvarkodás körülményeire vetül éles fény, hanem az akkori falu életének színes képei is élénk rajzolódnak.

Vöröss József vásárúti plébános-esperes 1829. dec. 14-én jelentette rövid latin nyelvű levelében Jordánszky Elek prépostnak, a nagyszombati püspökség helynökének, hogy hír szerint a közelmúltban a ferencrendi Aloysius testvért, míg a megyei bába kíséretében egy vajúdo hodosi asszonynak az áldozati szentséget vitte, egy ismeretlen személy mórtéglával (vályoggal) megdobta volna, bár

a dobás végül is célt tévesztett, s a bábát találta volna el. Az esperes várta a nagyabonyi plébános helyszíni beszámolóját.

Sebők József plébános, aki 1811-től 1858-ban bekövetkezett haláláig szolgált Nagyabonyban, s az ottani templom kertjében pihen ma is látható sírköve alatt, 1830. január 26-án kelt levelében írja le, szintén latinul, amit egy pár napja, 18—19-én lefolytatott magánvizsgálat során az esetről megtudhatott. Egy Karácsony Gergely nevű hodosi nemes adta neki elő, hogy miután ő, a lelkész az első adventi rorate (hajnali mise) eléneklése után betegségét gyógyítandó Pozsonyba utazott, advent negyedik napján (dec. 2-án) Csomor Péter hodosi katolikus nemes hitvese vajúdni kezdett, s miután súlyos görcseiből ítélve életveszélyes szülés várt rá, férje és rokonai a megyei bábáért s az őt — Sebők plébános uramat — helyettesítő ferences atyáért küldtek egy kétlovas szekeret. A segélyhozók az első hodosi házak közt robogtak az estében, amikor egy kis ház előtt fagyos mórteglatöredék vágódott az aszszony karjának, minekutána egy eddig földérintetlen személyazonosságú ifjú így rikkantott volna föl: „Ehol viszik a papot!” Ebben a faluszéli házikóban lenolajprés működik, írja jelentésében a közben gyógyultan hazatért Sebők plébános úr.

A vizsgálódás szűk, majd tágabb körökben folytatódott.

Sebők plébános úr joggal követelt elégtételt a súlyos és szentségtörő inzultusért, s ilyen kéréssel fordult református szolgatársához, a hodosi Nyikos József prédikátorhoz. Ő azonban a maga eszközeivel képtelen volt bármit is a gyanúsított kamaszra bizonyítani, ezért az alábbi sorokat menesztette a szomszédos Nagyabonyba: *„Kedves Tiszteendő Úr! Ha a' szóban forgo Casus bizonyossan reá sült volna a' gyermekre a' büntetést el nem kerülte volna az Ekklésia részéről is; de mivel tsak gyanúság vagyon reá, és semmi bizonyos hiteles tanú nintsen a' ki látta volna:*

tehát a' gyermek meg-büntetéséről Testimonialist (bizonyoságlevelet) sem magam nem adhatok, sem Halgatoimát (híveimet, gyülekezetemet) betsületem megsértése nélkül igasságtalan dolognak tselekedésére nem kényszerithetem. Alázatos tisztelem mellett vagyok Kedves Tisztelendő Uramnak — Hodosban d(ie) 25. Maji 1830. Alázatos Szolgája Nyikos József m.k. (maga kezével) Hodosi Predékátor.”

A kedélyek tovább fortyogtak, az ügyet a katolikus Canonica Visitatio elé vitték, ott Krascsenits Péter főszolgabíró is jelen volt, de nem foglalt állást és nem intézkedett. Így hát a vikárius egy 1830. nov. 7-én kelt levelében határozott megyei vizsgálatot és büntetést követelt a bűnös ellen, aki szerinte ezzel a kijelentéssel nyugtázta volna cselekedetét: „*Meg adtam a Papnak.*” A mórtégla-darab szerinte sem a ferences barátot, hanem Perovszkynét, a bábát találta el, s ez a levél a hodosi temető dolgának törvényes rendezését is kérte a vármegyétől.

A helynöki levél harmadik oldalára Németh János vármegyei főjegyző két nap múlva, november 9-én ezt a pár sort jegyezte: „Ezen értekezés következtetésiben Tábla Bíró Büky Ferentz Úr maga mellé vevén Tanácsbéli Fő Biró Urat Segéd Eskütyivel a fel adott panaszt az illető Feleknek bővebb meg halgatása mellett rendessen meg vizgálni, és ha lehet rövidutonn igazságosan el intézni igyekezend ha azomba ezt nem eszközölhetné a tapasztaltakról 's dolog miben voltáról környülállásos (részletes) Tudósítást jövő Törvényszékre bé adni fogja.”

A vizsgálat a legsúlyosabban érintett tanú, a mórtéglától megtalált megyei bába, Perovszky Magdolna kihallgatásával kezdődött lakhelyén, Dunaszerdahelyen, 1830. Szt. András hava (november) 22. napján. Tollbamondott vallomását betűhíven közöljük.

„Alább is meg írt ezzel tudtára adom, a' kiknek illik, hogy midőn 1829. Esztendőben, December holnapban, Nemes Csomor Péter' betek (!) ágyban sénlődő feleségéhez Hodosban kivittek volna, e' következő szomorú, tsak nem halált okozó eseten által mentem:

Mint egy ötöd fél orakor a' kotsi Hodosbul értem jött. A' rettentő hideg miatt két bundát, melly mind a' kettő vastag bárány bőrel kibélelve volt, magamra vettem, és egy nagy kezkenyővel fejemet béborítván, kotsira ültem. Mellettem jobbrul a' gyontató Atya, Pater Aloisius (!) ült, kinek melyén, a' Katholikus Papoknál lévő szokása szerint, az Oltári Szentség függöt: előttünk pedig, ugyan abban a' Kotsiba' egy aszony, kit Csomor Péterné' testvérjének néztem, ült. Még (míg) Hodosban értünk, mint egy ött óra lehetet ugyan, de a' tsillagok ragyogása, és a' hó' fényesége miatt, olly világos volt, hogy nem tsak minden embert megkülömböztetni, hanem még Könyvet is olvasni lehetet volna. Illy világosággal alég (alig) be értünk Hodosba, és imé mint egy negyedik, vagy ötödik jobbról lévő házból egy darab mór(r)al, melly olly nagy mint egy mórtéglának harmat (!) része volt, olly kegyetlenül jobbik karromat megdobták, hogy ha azon dobás tsak egy kis arasztnyival fellebb esik, bizonyossan halál fiává tett volna. A' dobás ugyan a' gyontató Atyára célozva volt, de mivel ez a' Kas der(e)kához támaszkodott, én pedig noha túl, de elő hajolva ültem, a' dobás engem, és nem etét (!) érte. — Én ugyan a' két bundámon által érzett fájaldomat azonnal a' Pater Aloisiusnak és a' velem lévő aszonynak elbeszéltem, de a' Kotsi zörgeése és a' hóban való csikorgása miatt, gyenge szavamat el nem érthették; jobbra is egyszersmint tekéntetem, a' honnand a' dobás jött, és ugyan a' Konyha ajtót nyitva láttam, de a' gonosz tévőt meg nem szemthettem (!). — Kotsirul leszólván a' mór darabot a' kotsisomnak, az velem lévő aszonynak és a' gyontató lelki Atyá-

nak megmutattam, és az egész esetet újonnan elbeszél-
 lettem. Beszédemre azt feleli a' Kotsis: »Alkalmasin
 Préháznál esett, mert ott mindég olyan huntzfutok van-
 nak, iszen majd fel keresem én aztot.« — A' házat, a'
 velem lévő aszony is, ugy mint Hodosi, megmutathattya,
 mert tudja, melly tájon hozzá szólottam. — Hogy pedig
 azon dobás nem tsak fájdalmas volt, hanem halált is
 okozhatot volna, ki tetzik abból, hogy noha két bunda
 rajtam volt, mégis tovább mint 14. napik (!) jobbik ka-
 romon nagy fájdalmakat szenvedtem, és még most is
 esős és ködös időkben fájdalom nélkül karromat fel
 emelni nem tudom.

Mint ezeknek nagyobb bizonyására adom ezen tulaj-
 don kezemmel alá irt Bizonyosság-Leveletem, és arra az
 esetre, ha szükséges lészen, hitemet is ajánlom. — Költ
 Duna Szerdahely Mező Városában Sz. András hava 2.
 napján 1830. Esztendőben. Magdalen Perosski (!)
 Com(itatus) (a)erár(iális) Hebam(me)”. A névaláírás és
 hivatásának latin—német nyelvű megnevezése a bába ke-
 zétől származik.

Az asszonyt két nap múlva ismét kifaggatták, s a kö-
 vetkezőket vallotta: „Az itt fenteb alá irtt Perovszky
 Magdolna előnkbe állatván és meg hütösztetvén, kinek
 hite letétele után ezen általa adott írásbeli vallása fel ol-
 vastatott, a' mellyet meg erősített ugyan azon világosé-
 tással hogy ha a' Barátra volt é czélozva a' Dobás vagy
 ő reá azt nem tudja, és a' Kámzsája nem volt a' Barát-
 nak fejére húzva, hanem téli Süveg volt a' fején, és sem
 egyikének sem másikának a' Presnél semmi Szavokat nem
 hallotta. Költt (!) Nagy Abonyiban amint fölebb” — tud-
 niillik 1830. november 24-én.

Eskü alatt a bábaasszony árnyaltabban nyilatkozott, s a
 kép a dobás célját illetőleg már nem is olyan egyértel-
 mű, mint eddig látszott, és sem kiáltásnak, sem merény-
 lőnek semmi nyoma benne.

A nagyon részletes megyei nyomozás 1830. november 3-ára hat tanút idézett Nagyabonyba, valószínűleg az ottani községházára, ahol erre a kérdésre kellett válaszolniuk: „Le tett hite után, tudja-e; avagy latta e a tanú; hogy a midőn a most mult 1829-k esztendei Advent első hétben Hodosi Nemes Csomot Péternek halálos vajlodosban sénéldő feleségéhez Szerdahelyről a Lelki Attyát, Pater Aloysius nevezetű Franciscánust gyóntatni, úgy evel a Szerdahelyi Perovszkyné Bába Aszonyt a vajlodos aszonnak élete lehetséges megtartása végett ki vitték volna, Hodosban Hodossy Péter Olaj sajtója előtt nevezett Gyóntató Attyát hantal dobálták? ha látta? vallya meg le tett hite után, ki dobálta azt? és beszéllye ell ezt környülállásosan.”

Első tanúként Ns Csomor Pétert, Hodos egyik katolikus közbirtokosát, a szövödményes vajlodosnak mondott asszony 40 éves férjét hallgatták meg. Ő így emlékezett a közel egy éve történetekre: „E tanúnak felesége gyermekszülésben igen rosszul volt; látván e tanú, hogy a helybéli bábaasszony éppen nem segíthet rajta, látván azt is, hogy alkalmasint meg kellett nékie halnia, örömeztöbb pedig életét megtartanni kívánván, azért Simon Ferencet megkérte, hogy menne Szerdahelyre, és onnand a vármege bábáját hozná ki, de egyszersmind — minthogy vajlodos felesége életéhez reménsége nem volna — az nagyabonyi Plébános Úr helett, ki most Posomban (!) magát gyógyéttatni ment, hozna Szerdahelyről lelki Attyát is, ki a feleségit meggyóntassa. Simon Ferenc erre kocsival elment, és amidőn mint (!) a lelki Attyát, az ott lévő szürkebarátot, mint (!) a bábát Hodosba kihozta volna, már sötétes estve volt, azonnal a lelki Atya meggyóntatta és megáldoztatta a sénéldő asszont, úgy a bába is rajta segíteni kívánván, okosságot nékie adott, azután a tanú a Baráttal és Bábával bément az első szobájába, itt beszélgetvén csakhamarádon (!) panaszkodott a Barát, hogy ötet amint Hodosban jöttek, egy ház előtt valaki megdobni

akarta, de mivel ő előbbre ülven, nem esett rajta, hanem a bábán esett, e pedig panaszkodott, a dobás helyén nagyon fájna az oldala, de ki, azt nem tudták, hanem azután hallotta beszéltem, hogy Bende István fia volt.”

A prést, mely lenolajat sajtolt, Ns Hodossy Péter bírta, s ott dolgozott a 35 év körüli református, Patóts Istvány. Ő annyit tudott a dologról, „hogy midőn a Barát Csomor Péternét meggyóntatta volna, azután jött a présben Csomor László, kérdezvén, hogy ki dobta volna meg a Barátot, de e tanú efelől nem is tudott, minthogy az ajtó túl tovább a kemencénél volt a foglalatossága; azért ekkor nem is tudta megmondani, hanem tovább hallotta Kázmér Péter legénkétül, hogy Bende István fia dobott volna hozzá, és Horváth Imrénétül azt hallotta, hogy ő látta, ki dobta meg a Barátot.”

A vattatókat a prés körül buzgólkodók érdekelték, ezért elég plasztikusan kirajzolódik ezeknek a háziipari műhelyeknek az élete. Patóts István a kemence körül forgolódott; a 15 éves, katolikus Ns Kozmér (!) Péter, a nagyabonyi Ns Kazmér (!) Antal szolgálja az incidens napjaiban, egy évvel a kihallgatás előtt még a préstulajdonos névrokonánál, egy másik Hodossy Péternél szolgált, s így idézte föl az akkor történeteket: „Az elmúlt esztendőben e tanú Hodosban Ns Hodossy Péternél, aki másképp Hegedűs Péternek is nevezetik, szolgált, és mivel a gazdája más helyre csináltatott házot, a sörtvései (!) pedig az előbbi vén háznál hízlaltalak, e tanú Advent elein, amint emlékezik, a vén házhoz vitt a hízóknak moslékot, és amidőn a másik Hodossy Péter presse előtt ment volna, éppen akkor Bende István fia József vontatott egy lovon a prés eleibe tüzellőt, és amint ott megállott, azon vitték a Barátot Csomor Péternéhez gyóntatni, és egy asszont is; a Barátot jól ismerte e tanú, minthogy iskolába jártában volt is véle e tanú hol húst, hol tojást kéregetni, és amint

a prés előtt sebessen vélek elhajtottak volna, Bende Józsihoz csak valami tizenkét lépésre volt e tanú, és látta, amidőn ez ott a lábánál lévő fél mórt a patkójával eltörte, melyből egy darabot felkapott és a Baráthoz dobott, de esett-e rajtok vagy nem, azt ugyan nem látta. De mégis azonnal megszóllította Bende Józsit úgymond: »No te, most igen rosszat tettél! Hogy mertél a Barát ellen dobni?« Melyre Bende Józsi elnevette magát, nem felelt reá mást, csak hogy meg ne mondja a gazdájának. Megismérlhetette pedig a Barátot, mert a kámzsája a fejére volt húzva. Ezután amint Szerdahelyen az úgynevezett babvásár volt, mely Karácsony előtt való kedden szokott tartatni, itt a vásárban e tanút magához intette Bende Józsi, susogva szabódván nékie, hogy csak ki ne vallaná, és hallgatna véle, amit látott, és szinte úgy szabódtak e tanúnak Bende Józsi öregapja és öreganyja is, hogy senki-nek ki ne mondja.”

Egy jelzős összetételt kell itt megmagyaráznunk: a kámzsás csuhájuk után szürkebarátoknak is nevezett ferences rend kolduló szerzet volt, mely az alapító Assisi Szt. Ferenc útmutatására visszatért Jézus és az apostolok igénytelen életmódjához, s csak a hívek adományaiból tartotta fenn magát.

Érdekes részletre derül fény a hodosi katolikus tanú, az 58 esztendőös Kiss János vallomásából. Eszerint „Bende István a tanúhoz, amint tartja, a múlt böjt elején elment, és kérdezközlődött (!) e tanútól, hogy honnand tudja, hogy a fia a Barátot megdobta, és hogy ő adta-e fel Plébánus Úrnak eziránt a fiát, melyre e tanú elbeszéllette, hogy ő nem látta, hanem Kazmér Pétertől hallotta, azért fel sem is adta. Ekkor e tanú előtt Bende Istvány, Bende Józsinak apja azt mondotta, hogy »Mink is fartattuk (értsd: firtattuk) ötöt«, értvén a fiát, »és ki is vallotta, hogy ő dobta volna meg, de azt állétja, hogy ő zsidónak ismérte.« És még ezt is mondotta, hogy »Tudom, hogy meg lesz érte

büntetve, csak már pénzben büntetnék, hogy valami gyalázatban ne esne.» Ezt az állítást erősíti a 33 éves, hodosi és katolikus Ns Csomor Mihály nyilatkozata; Kiss János neki is elmesélte, „*hogy őnékie Bende Józsinak az apja maga beszéllette, hogy az ő fia dobta volna meg a Barátot, de azt gondolta, hogy zsidó legyen*”. Egy későbbi vallomás azzal poontosítja a képet, hogy a vajúdo aszszonyhoz kihívott szerdahelyi zsidó orvostól lett volna szó. Ez persze végképp nem csökkenti Bende Józsi bűnösségét, s a felekezeti feszültségek mellett a primitív és agresszív népi antiszemitizmus történelmi jelenlétét is tanúsítja az akkor már (és még) népes zsidó közösségekkel gazdag vidéken.

Végül az ötödik bizonyosság, az alkalmi fuvarra fölkerült katolikus birtokos, a mintegy 48 esztendő Ns Simon Ferenc következett. Az ő vallomását így rögzítették: „Múlt Advent első hetében nagyabonyi Plébános Úr betegsége miatt Posonyban lévén, megkérvén e tanút Ns Csomor Péter, hogy menne bé kocsival Szerdahelyre, hozná onnand ki a vármegye bábáját és gyóntató Atyát is, mivel a felesége nem szülheti meg gyermekit, és vajladásában (!) tán meg is hal, erre e tanú befogott és elment, és kihozta mint (!) a bábaaszont, mint a szürkebarátot. És amidőn Hodosba értek, már sötétes volt, hamarébb voltáirt sebesen hajtott volna, ott látott kocsi, egy ló volt előtte, és a tüzellőt hányták le róla — mivel pedig e tanú sebesen hajtott, ha dobott-e valaki hozzájok, azt nem tudja, de nem is láthatta, minthogy elhagyván a prést, háttal volt arra, hanem amidőn a lelki Atya a sénlődő asszont meggyóntatta és megáldoztatta volna, azután beszéllette mint a Barát, mint a bábaaszony, hogy a bábaaszont igen megdobták amott egy ház előtt, és hogy a Barátra esett volna, ha csak kévéssé hátrább ült volna, és amint a Barát beszéllette, a kámzsájánál, mely a fejére húzva volt, ment el a hant, ezután e tanú vissza is vitte őket, és ami-

dőn a mondott prés előtt mentek volna, kérdé e tanút a Barát, reamutatván a présre, hogy »Micsoda ház volna ez?«, e tanú felelte, »A prés«, úgymond erre amaz: »No, az akasztófárávalók onnénd dobtak ellenünk«; azüte (!) hallotta e tanú beszéd közben, hogy Bende István fia lett volna, aki a Baráthoz dobott. Ezután e tanút kérdezte is Bende István, ha látta-e, midőn a fia a Baráthoz dobott, felelvén: »Nem!«, melyre Bende István monda: »No már látom, hogy csak az én fiamra akar háromlanni.« ”

1830. november 24-én, ismét Nagyabonyban („Nagy Abanyiban”) új tanúkat állítottak elő; velük a bizonyágtevők száma kilencre szaporodott.

Először egy hodosi, helvéciai (református) vallású birtokos nemest hallgattak meg a 36 esztendőös Hodosy (!) Zsigmond személyében. Ő is a présnél munkálkodott, az olajütés a falvak rendes téli dolga lévén, mint a tollfosztás vagy a tengerimorzsolás, és így idézte emlékezetébe a tapasztaltakat: „A múlt esztendőben úgy a folyó esztendőben Bende József Bende Istvánnak fia e tanúval szolgálván jól emlékezik réá, hogy Luca napja (dec. 13.) táján, de a bizonyos hetét meg nem mondhatja, présölvén Hodosy Péter préssén e tanú, és a présben estve már sötéteskedni (!) kezdett, a nevezett szolgálja egy lovon fűjtőt (!) hozott. Mi történt odaki, azt nem hallotta e tanú a présben, hanem másnap reggel Csomor László a présben jött, és ott beszéltette, hogy a szürkebarátot, ki gyóntatni jött tegnap estve, itt a prés előtt megdobta volna valaki. Ez iránt odahaza kérdőre vette e tanú a szolgálját, de nemhogy megvallotta volna, sőt testét-lelkit az ördögnek égerde, úgy tagadta. Leccillapodván ezen hír, egyszeribe Bende Józsi szolgálja minden kérdés nélkül maga előlhozta, és azt mondotta e tanú előtt, hogy ő is dobott volna akkor, de nem a Baráthoz, hanem a zsidó doktorhoz, mely úgy történt, hogy amint a prés előtt vitték volna a zsidó doktort, elsőbb Kozmér (!) Péter dobott hozzá, azután

Kozmér Péter biztatván, úgymond »Dobj rá te is!« — azután meg ő maga, de vajha esett é dobás reája vagy sem, azt nem tudja.»

Nyolcadik tanúként a hodosi Horváth Imre 34 éves hitvesét, a katolikus Nagy Teréziát idézték a bizottság elé, s az asszony így vallott: „Amidőn Csomor Péternét gyűntatni (!) és ezzel a bábaasszont Simon Ferenc hozta volna, a napra nem emlékezik, mert nem is látta őket, hanem igen hideg lévén e tanú Hodosi Péter prérésebe ment melegedni, és amint a prérébe bé akart volna menni, ott az ajtó előtt látta Kozmér Pétert, a harmadik tanút és Bende Józsi együtt álldogálni, és amidőn hozzájuk érkezett, hallotta Kazmér (!) Pétert, midőn ezen szókkal megszólította Bende Józsi: »Te, baszom a lelkit«, úgymond, »nem zsidó volt ám, akit megdobtál, hanem Barát!«, melyre Bende Józsi vállat vonyéván visszafelelt: »Nos, akárki volt, én nem bánom...« Azután e tanú bément a prérébe, és többet felelni e tárgyul nem is tud.»

A hitelesítő második tanú vallatáskor (ezt authenticatió-nak hívták) Ns Csomor Péter, a vajúdó asszony férje egészen furcsa dolgokat állított: „Meghitelesétti az egész oldalas vallását azon világosítással, hogy a felesége nem szülés-vajlódásban feküdt, hanem más súlyos nyavalyában, melyben meg is halt”, jelentette ki elképesztő cáfolatául mindennek, amit maga, a bába, a kocsis, a plébános, a püspök, a vásárúti esperes és minden tanú eskü alatt nyilatkozott, s egy három helyen is olvashatatlan jegyzőkönyvi részletben kikotyogja, hogy „Bende István (ti. Józsi atyja) nem nemes ember, mert törvéntelen ágybul született, és pót édesanyjának Bende (itt egy női keresztnév állt) vezetéknevét viselli, mert akitől az anyja leánykorában kapta, a' nem vette ell az anyját.” Ez pedig annyit jelent, hogy Józsi atyját, a házasságon kívül született Istvánt a szülőanyja kitette, s egy Bende vezetéknevű asszony vont a szárnya alá, akitől a nevét is kap-

ta volna. Nemzője minden jel szerint nemes volt, a lány pedig szolgálója vagy házicselédje. Ennek a történelmi titoknak nem nyomoztam utána, de az anyakönyvekben gyakran találkozok az ember azzal a bejegyzéssel, hogy „*Pater nescitur*” azaz a gyermek atyja ismeretlen, sőt „*Patrem nescit*” (az anya az apát nem ismeri), bár olykor, nagyon ritkán, a leány az újszülött nemzőjének nevét is tollba mondta. Ez a körülmény azért is volt fontos a bizottságnak, mert Józsit mint nem nemeset immár aggály nélkül nyilvánosan deresre húzhatták és megvesszőztethették; a törvény csak nemesek nyilvános megbotozását tilalmazta.

Patóts István megerősítette, hogy „ő az első tanúnak (Csomor Péternek, a férjnek) ezen dobás felöll nem is szólhatott, mindhogy nem tudta, és most sem tudja, ki volt a dobakodó”, Kazmér Péter pedig visszavonta azt az állítását, hogy a Barátnak „a kámzsája a fején lett volna, mert nem volt a fején, és Bende Józsi a dobása után e tanúnak mondotta: »Bezzeg megdobtam a zsidót«, melyre e tanú visszafelelte: »De nem a zsidót, hanem a Barátot dobtad meg!«”

Végül a Bende Józsival fölvetett kurta vallatási jegyzőkönyv is érdekelheti olvasónkat. A hitelesítő nyomozási protocollum végén található imígyen:

„Önkényes vallása hodosi lakos Bende Józsinak.

1. Mi a neved? hány esztendőös + hova való? Micsoda vallásu? és sorsu?

Bende Józsefnek hívnak, 16 esztendőös, Hodosban lakozó Bende Istvánnak fia, református nemtelen vagyok.

2. Miért hívattattál ide?

Én nem tudom.

3. Valld meg azért, hogy a múlt esztendei Advent elein miért dobtad meg azon szürkebarátot, ki Csomor Péternél jött Hodosba gyúntatni?

Én nem dobtam, és habár mindjárt felakasztatnak, az(t) nem vallhatom.”

Józsival, az állítólagos tettessel tehát végképp nem bologulhatott a vármegye, tagadta körömszakadtáig, amivel gyanúsították. Nem ismert be semmit, mert szelet vetett és vihart aratott, s félt attól, ami féktelen gyűlölködése miatt várhatta: az ismeretlen büntetéstől.

Olvasónk észrevette a vallomásokban meglapuló különbözőségeket, ellentmondásokat és pontatlanságokat; ezek föloldása, az eset tiszta rekonstruálása a nyomozó megyei bizottságra várt, csak annak birtokában hozhattak igazságos ítéletet. Büky Ferenc táblabíró, Krascsenits Péter főszolgabíró és Molnár Rudolf „közfőügyész” 1830. Karácson hava (december) 8-án kelt zárójelentése bizonyítja, hogy feladatuknak jól megfeleltek, s nem hoztak szégyent a múlt század eleji magyar törvénykezés fejére.

Beszámolójukban elmondják, amit már tudunk, hogy ugyanis Szent András havának (novembernek) 24. napján kiszálltak Nagy Abanyiba (!), s a tanúvallomásokból a következő cáfolhatatlan tényeket hámozták ki: „...a múlt esztendei Advent elein Csomor Péter a hűtvössének már a halálos nyavalában (mellyben meg is halt) sínlődött testi és lelki vigasztalására kihozatta Szerdahelyről a Barátot, aki Szentséggel felkészülve jött ki, és a bábaasszonyt azon az egy kocsin, amelyen elöl egy asszony is ült, a kocsisüllésben a kocsis Simon Ferenc volt. A Baráton, amint a mellette ült bábaasszony hite után bizonyétja, világi bunda volt, a fején pedig szinte világi bélelt süveg, amelynek ellenében tett abbéli előbbi vallását, hogy a Barátnak kámzsa lett volna a fején, a hiteleséttéskor visszahúzta (ti. visszavonta) Kazmér Péter és Simon Ferenc is. — A Barát, aki jobbfelül hátulsó üllésben a kas hátuljának dülve szundikált, és a balrul mellette, de merőbben (értsd: egyenesebben) üllő bábaasszonynak jobb, vagyis a Barát felül eső karját, amint maga a bábaasszony erősíti, amidőn Hodossy Péternek présse előtt mentek volna, oly erős ütés érte egy mórdarabbal, amely

az egész mórnak mintegy harmadrészét tette, hogy noha két bunda volt a bábaasszonyon, mégis tizennégy napokig nagy fájdalmat okozott neki, amelyből azt következteti, hogy ha feljebb esett volna rajta az ütés, halált okozhatott volna — de azomban sem a Barát, sem az előtte üllő asszony, sem pedig a kocsis nem vették észre ezen puhára esett dobást, szózatot (kiáltást) pedig, amely a Méltóságos Püspök Úr levelében emlétve van, hogy úgymond »Megadtam a papnak!«, nem hallot sem a bábaasszony, sem más, aki a kocsin ült, Kozmér Péter pedig akképp változtatta meg az oldalas vallását a meghiteleséttéskor, hogy nem azzal dicsekedt Bende Józsi, hogy megdobta a papot, hanem azzal, hogy a zsidót dobta meg, amelyre ezen tanú tette figyelmetessé, hogy nem a zsidó doktor volt ez, hanem a Barát, akit e tanú annál fogva ismért annak lenni, mivel a koldulása alkalmával mint katolikus gyermek a zsákot többszer utánna hordozta. Ennek a változtatott vallásnak (értsd: vallomásnak) valóságát erősítette a hiteleséttéskor tett vallása is a kilencedik tanúnak, Molnár Marisnak, hodosi lakos Horváth Imre feleségének, aki kihallgatván a Kazmér (!) Péter tanú és a vádolt Bende Józsi között történt szóváltást, szinte (értsd: szintén) úgy adta elő, hogy Kozmér (!) Péter mondogta légyen Bende Józsinak, hogy nem zsidó volt, akit megdobott, hanem Barát, amire ez vállát vonyétván azt felelte, hogy ő nem bánja, akárki volt.”

A törvény urai az így rekonstruált eseménysorból az alábbi következtetéseket vonták le: „Ámbár tehát, mindezek oda mutatnának, hogy a világi ruhában lévő Barátot kivált azon hó és hold szemfényvesztő világánál a bábaasszony mellett zsidó doktornak nézvéen ezen kálomista gyermek zsidó gyanánt akarta megdobni, mivel azonban azt is kivált a közönséges úton (értsd: közúton), amely a bátorság fenntartásában különös figyelmet érdemel, megtámodni és még oly nagy darab fagyos mórral minden kitelhető erővel meg (is) dobni által nem nézhető cselekedet, sőt a keményebb

fenyétéket megkívánja az isméretes pajkosság és minden-némű gonoszságokra tapasztalt elvetemedése a nagyabanyi (!) és hodosi ifjaknak — de ajánlatta ezt az esztendőül fennforgó s felette botránkoztató azon közvélekedés is, hogy a Szentséget hordozó Barátot akarta a vádolt református gyermek a katolikus hitnek elnyomására megdobni — és mivel ezen, az egész környékbéli népet botránkoztató csínnak a büntetése elmulasztása ingerül szolgált volna a vakmerő elvetemedettségekre, azért üdvösségesnek, sőt szükségesnek tartottuk mi ezen cselekedetet büntetés alá venni, és avégett annak valóságos eszközlőit tökéletes világosságra hozni. Mihez képest, mivel csak egy szemmel látó tanú (értsd: szemtanú) vallott a vádlott Bende Józsi, a többi tanúk pedig rész szerént csupa közhiből tartották őtet bűnösnek, tehát önkinti vallásra vettük őtet, de mind-annak ellenére, hogy a büntetés enyhéttését ígértük, a maga megjobbítása biztosabb reménységénél fogva azon esetre, ha megbánván tettjét azt megvallja, de ő vakmerően tagadta azt, hogy ő követte volna el ezen cselekedetet, és a tanúra, Kazmér (!) Péterre akarta azt hengeréttenni — de azonban ezzel öszveállítván (ti. szembesítettvén) már nem merte erre fogni, hanem csak tagadta, de hasztalan, mert Kazmér Péter minden kömyülállásokra (körülményre) és szóváltásokra (beszélgetésükre) emlékeztette, és jelesül emlékeztette környülállásossan (részletesen) arra is, amidőn őtet kérte, hogy ki ne vallonná ellene ezen cselekedet-jét — a tétovázással árulta el utóbbá magát Bende Józsi, amelyhez hozzájárult az, hogy a gazdája előtt már előbb önkint megvallotta ezen tettjét, zsidónak lenni gondolván a Barátot, azért tehát már most a vakmerő tagadásánál fogva az előrebocsájtott ítéletünkhöz képest keményebb büntetést reá szabni szükségesnek találván, az tizenöt esztendő kora tekéntetéből huszonnégy virgácsra ítéltük oly módon, hogy ezt az általa megbotránkoztatott nép előtt állja ki, amint is az végre is hajatott.”

Hátravan még a vizsgálatnak és ítékezésnek az a fejezete, amellyel ügyünk bemutatását kezdtük: a hodosi sírkert használatának problémája. Emlékszünk, a gond és a vizsály akkor támadt körülötte, amikor a katolikus hívek a két felekezet által közösen használt temetőbe fészületet akartak állítani. Sem a lutheri, sem a kálvini reformáció nem számolta ugyan föl a keresztyénség egyik központi jelképét, a Jézus áldozatára emlékeztető keresztet, ámde a hosszan tartó, makacs és időnként könyörtelen katolikus ellenhatás a magyar kálvinizmust e szimbólumtól való elfordulásba hajszolta. Különösen érzékenyek voltak a fészület-állításra azokon a helyeken, ahol a Carolina Resoiutiót követőleg újabb ötven évig tiltották a protestánsok szabad vallásgyakorlatát, s ahol még, mint épp Hódoson, szankcionálták is a tilalom elleni vétségeket. Ebből a történelmi és lelki alaphelyzetből pattantak ki a fészültségnek azok a szikrái, amelyek a református egyházlátogatási protocollum s a megyei közgyűlések jegyzőkönyvének lapjain is nyomot hagytak.

A megyei vizsgálóbizottság két legyet ütött egy csapásra, amikor a ferencrendi barát megdobásáról befutó hír mellett a fészületállítás miatti huzavonát is vizsgálni kezdte, s a következőképpen tisztázta a tényeket:

„Először: hogy a katolikusok és kálvinisták között közös temetőben nem szívellik meg a kálvinisták a katolikusok feje felett a keresztet, és azt alattomban úgy, mint azt is, amelyet Karácsony Gergely csináltatott, kihányják, amely sérelmet annyival inkább intézés alá kíván hozatni, mivel az illendőségnek és a katolikus hitnek dísére őnagysága (ti. Jordánszky Elek püspöki helytartó) 50 forintot ajánlott a temetőben felállítandó keresztre, annak tehát előre bátorságát szerzetetni kívánván, a temetőnek elosztását eszközöltetni óhajtja Erre nézve a hodosi reformátusok előbbkelői (ti. a presbiterek és gondnokok) azon okál fogva, hogy a temető arra, hogy elosztassék, kicsin, és abban szerteséjjel

keverve annak minden részében vannak a reformátusok a katolikusokkal temetkezve, azt ajánlották, hogy ők megengedik, kerétsenek a katolikusok magoknak temetőt a közönséges gyöpbűl (ti. a közlegelőből); de ebben azt a nehézséget és sérelmet találták a katolikusok, hogy a határban olyan hely nincs, ahol ők alkalmas temetőt keréhtnének, mert a mostani temetőt is rész szerént, mivel egy része szántóföld volt, pénzen venni, más része pedig, mivel igen lapos volt, föltöltetni kellett, mindezen két-féle terhet a katolikusok a reformátusokkal közösen viselték, ha pedig ők ismét kizáróttatnak, és máshol kellenék nekik temetőt készéttetni, a mostani temetőhelyre tett áldozatjuk semmiben múlna. — Valónak ismérték a reformátusok előttünk azt, hogy a katolikusok a temetőhely megszerző áraban (ti. véletáraban), úgy a föltöltés munkájában részt vettek, de mindamellert arra, hogy a temetőben nagy kereszt álléttassék föl a katolikusok részérol, szükségesnek tartották, hogy elválosztva külön legyen a katolikusok temetőjük, melyből mi általlátván, hogy a reformátusok meg nem szívellik a sírjaik felett és körül fölállítandó keresztet, és valamint a Karácsony Gergely által az atyjafiai sírjánál felálléttott kisebb keresztet oly alattomban földúlták, hogy minden törekedésünk mellett is (...) legkisebb nyomára sem mehettünk annak, hogy ki volt elkövetője az emlétett kereszt feldúlásának, s ugyanazért, ha a Méltóságos Püspök Úr a hodosi katolikusok részére az ottani temetőben keresztet kíván felálléttanni, hogy ennek bátorság szeréttessen, szükségesnek alázatosan véljük, hogy a katolikusok és reformátusok közös költségével és erejével a katolikusok részére más alkalmas temetőhely szeréttessen és keréttessen, amely iránt hogy magok közt bővebben tanácskozhassanak, kikérték a reformátusok, amit mi nekik nemcsak megengedni, sőt őket arra unszolni is szükségesnek tartottuk, és ennek sükeresettére, ha a Méltóságos Püspök Úr megmarad a ke-

reszt felállitásának elhatározása mellett, a külön temető eszközlésére szükségesnek alázatosan véljük, hogy közbenjáró vegyes küldöttség rendeltesen.”

Más panasza is hangzott a nagyszombati püspökségnek a hodosiakra. A megyei urak szerint „Másodszor azt adta föl a Méltóságos Püspök Úr, hogy a hodosi katolikusoknak nem engedik meg az ottani reformátusok a harangozást, s azért kívánja, hogy eszközöltessék az a türedek a hodosi reformátusoknak, hogy a katolikusok harangozót lábokra a helységben fölállíthassanak, mellyel az Angyali Idvezletre naponként annak ideiben (ti. háromszor) jel adattalhassék a katolikusoknak. — Erre nézve azt állították a reformátusok, a katolikusok pedig valónak elismerték, hogy a harangot, amelyet Hodosban kizárólag ők a többi más helységbeli református megyéstársaikkal szerzték, tehát hogy annak a katolikusok hasznát vegyék, magoktól ők meg sem engedhetik, amit a katolikusok nem is követeltek — azonban hogy a katolikusok ott a helységben magok részére harangot fölállítsanak, azt éppen nem ellenzik, melyet előttünk egy értelemmel kinyilatkoztatták a reformátusok, e részt tehát semmi ellenkezés és nehézség nincsen.”

A harmadik panasz: „Szinte azon kútforból, tudniillik a múlt nyáron végbenvitt Canonica Visitatióban vett tapasztalásból azt a sérelmet is feladta a sokszor tisztelt Püspök és Helytartó Úr (Jordánszky Elek ugyanis tinniai — tinnini/knini - püspök volt a spalatói/spliti dalmát érsekség területén, s nevét főleg egy XVI. század eleji magyar kéziratot könyv, egy bibliafordításokat is tartalmazó kódex tette emlékezetessé: a könyv az ő birtokában volt, s ő ajándékozta az esztergomi érseki könyvtárnak), hogy a hodosi reformátusok a katolikus népnek botránkoztatására innepeken zörgő munkát visznek végben, és e munkára reászorítják a náluk szolgáló katolikusokat. — Erre azt válaszolták a reformátusok”, szögezi le a jegyző-

könyv, „hogy ők szorossan a törvényhez tartják magokat, és amilyen munkát ez olyan helyeken megenged, ahol katolikusoknak plébániája nincsen, olyant visznek végben innepeken, a katolikus szolgálkat pedig nem ösztönzik az innepeken végben viendő munkára, sőt ellenben magok mint gazdáik ösztönözik az isteni szolgálatra és a hitbeli kötelességek megtartására, minthogy pedig általános volt az előadás (ti. a vád) is, és semmi bizonyos esetre vagy személyre nem volt alkalmaztatva, tehát a hasonló általános kinyilatkoztatáson is megnyugodnunk kellett azon intéssel, hogy törvénytelen innepszegéssel ne botránkoztatassák a katolikus népet, és a katolikus cselédjeiket a hit szoros megtartásában ne akadályoztassák (!), sőt inkább őket arra ébresszék.”

Ilyen gondokkal birkózott Hodos és a környék népe 1829—30-ban, pár hónappal az első nagy európai kolera-járvány betörése előtt, a második párizsi forradalom s a lengyel szabadságharc idején, a magyar reformkor első szakaszában, amikor hirtelen kivándorlók tízezrei indultak egy remélt jobb haza, az Amerikai Egyesült Államok partjai felé. A hodosiak gondjai nem előre, hanem visszafelé mutattak, sajnos, de a vizsgálatban felszínre került s a jegyzőkönyvekben ránk örökített életanyag érdekes és sokféle szempontból tanulságos. Ezért nyújtjuk át szeretettel az olvasónak.

Tartalom

Előszó.....	7
Halálos kardpárbaj Kisfaludon.....	11
Az ugratás áldozata: a kisbojtár	24
Okozta...? Nem okozta...?	30
Bíróválasztás Bögölypatonyban.....	38
Miket lopott egy régi kisfiú.....	47
Kacsa, Kacsa, boszorkány vagy!.....	52
„Fölséges Urunk kegyes parancsolatja után...”	82
Titkos kálvinista tanítók Hodoson	103
Repül a mórtegla	157